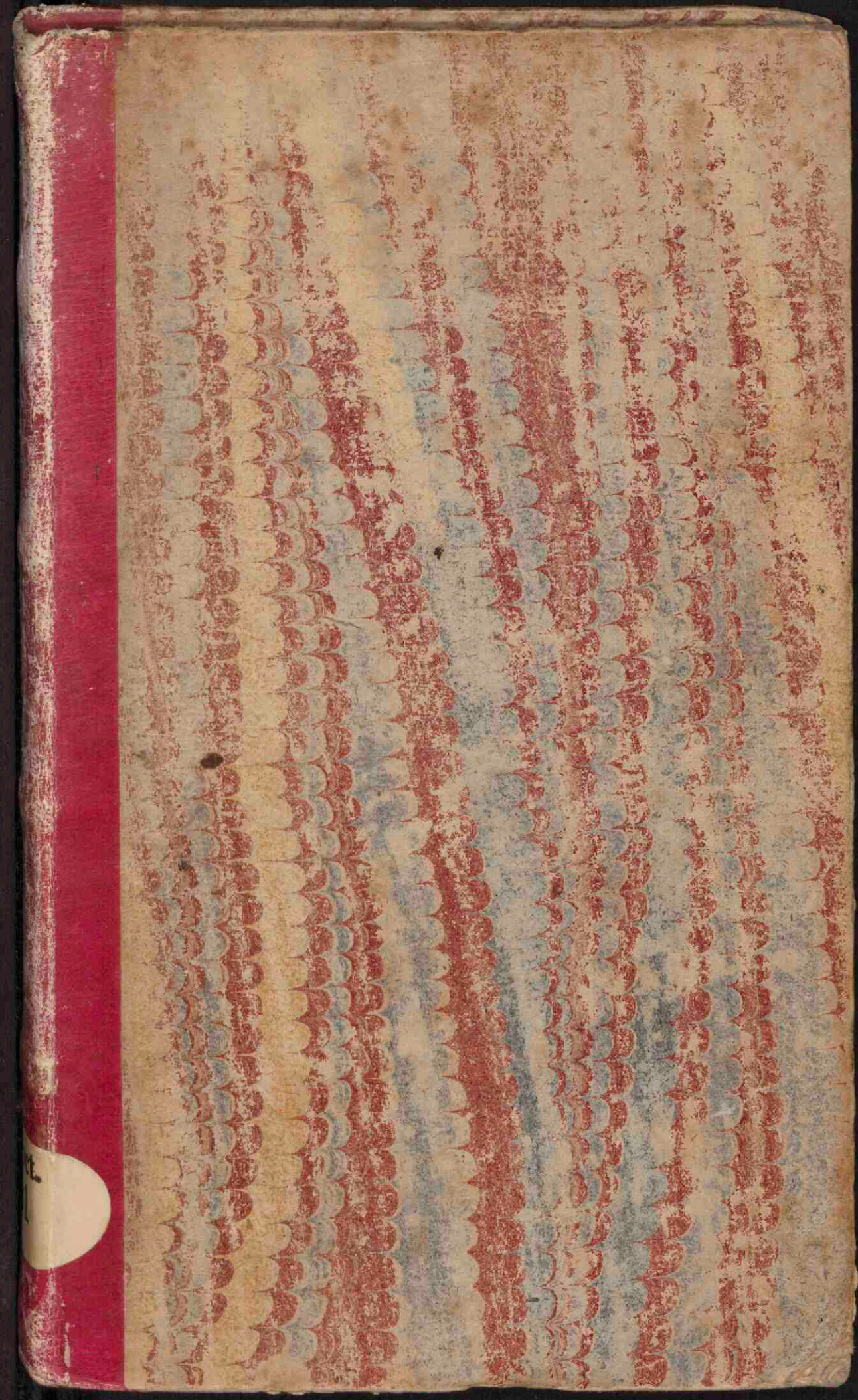

Verhandeling over de zucht van den mensch tot geluk: over het gevoel: byzonder over het zedelyk gevoel / door H. C. Cras.

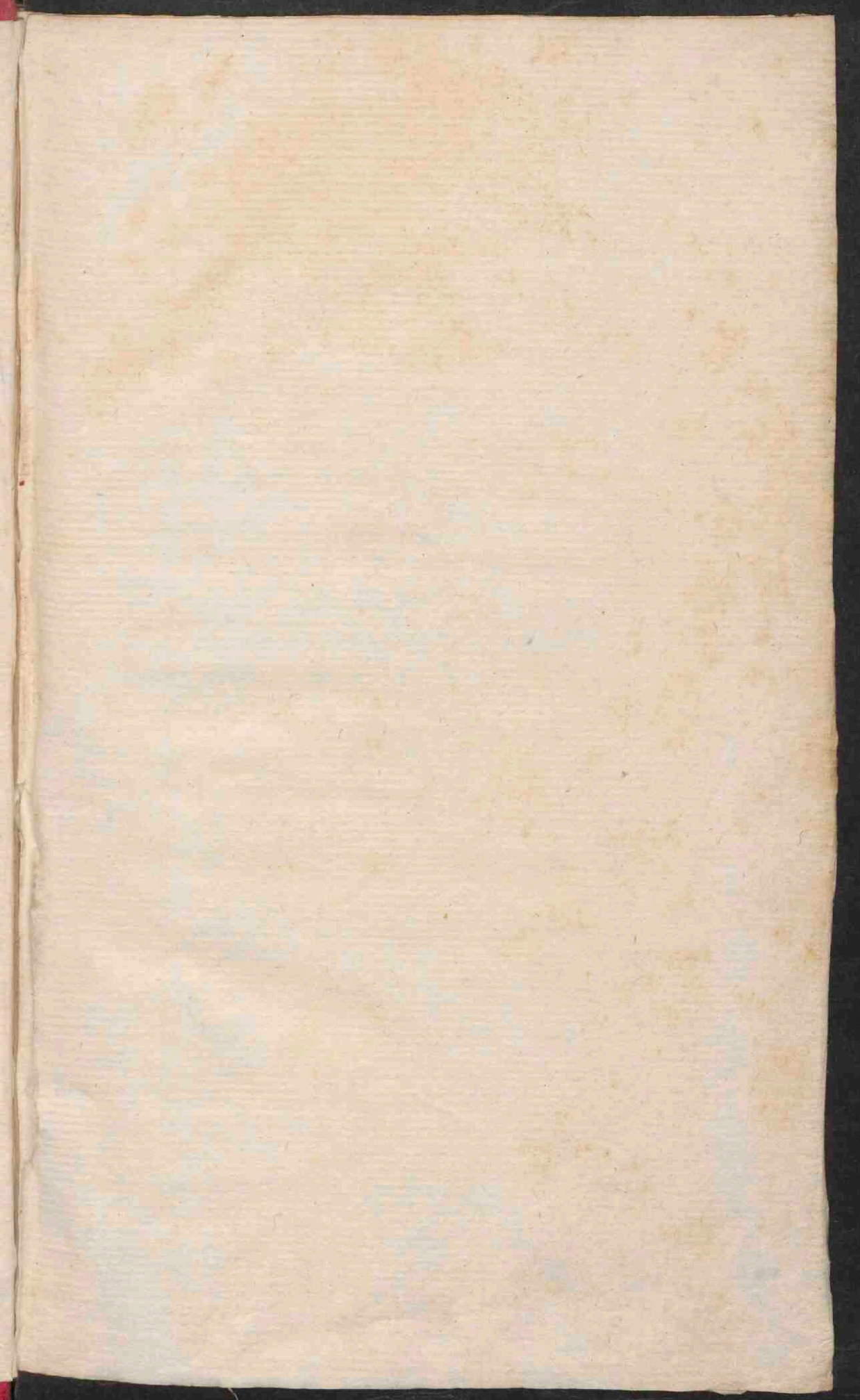
<https://hdl.handle.net/1874/319373>

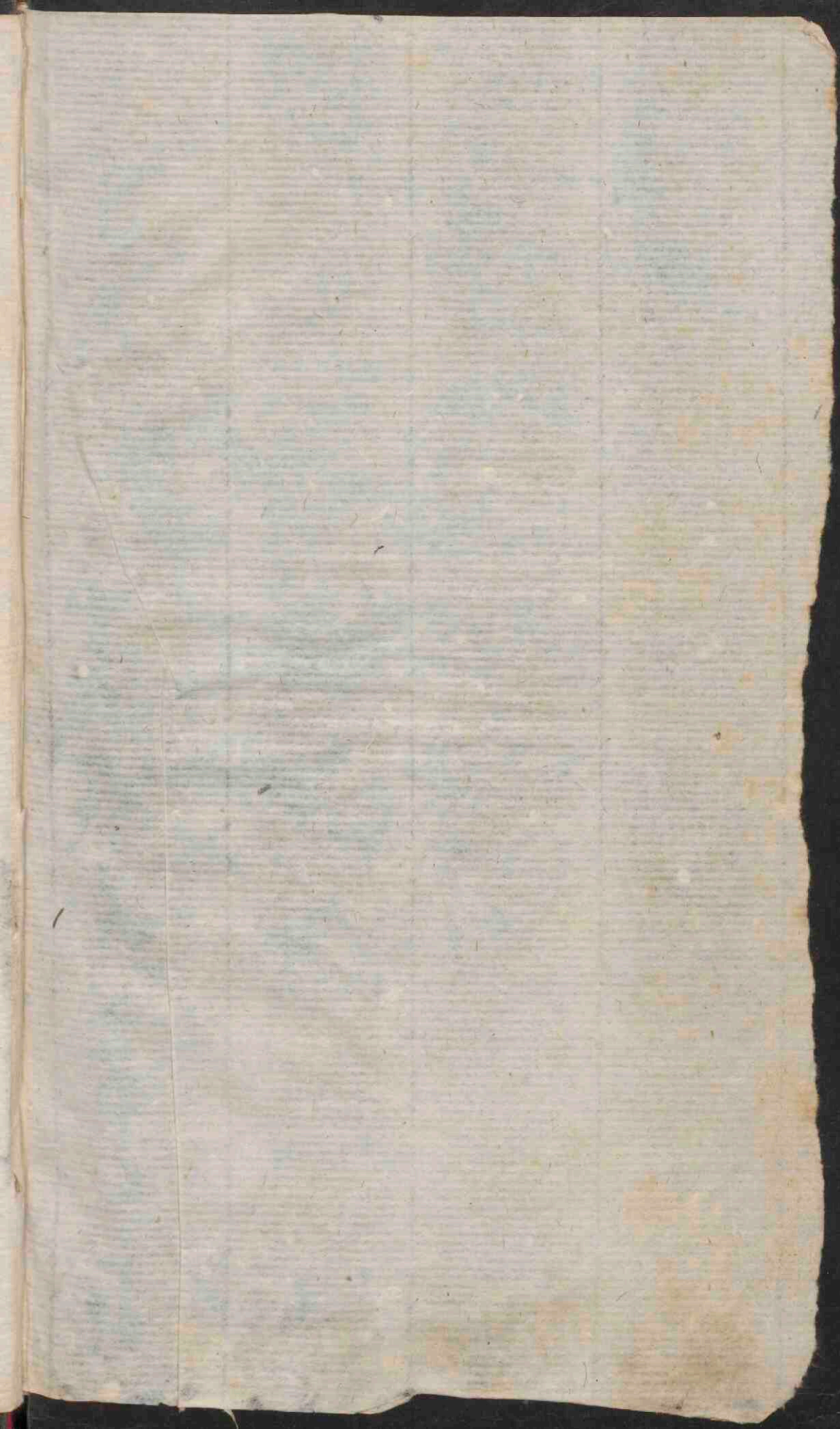

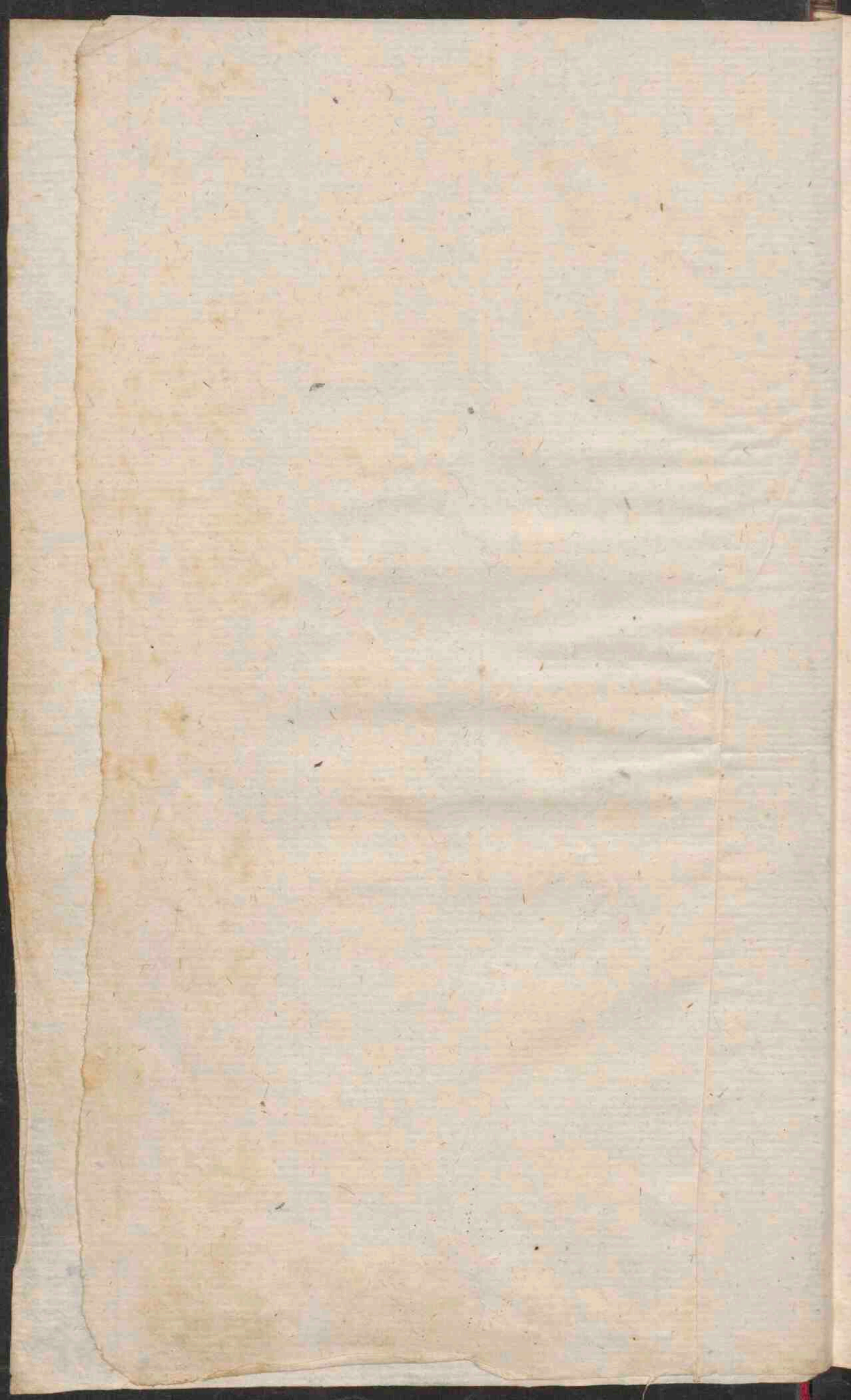
21

Philosophici Theoretici

Octavo n°. 21.

VERHANDELING

OVER DE

ZUCHT VAN DEN MENSCH TOT GELUK:

OVER HET GEVOEL: BYZONDER OVER

HET ZEDELÿK GEVOEL.

DOOR

H. C. CRAS.

Y E R H A N D E L I N G

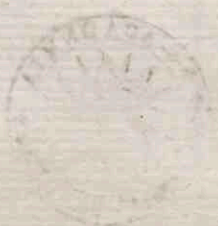
OVER DE

LETTEN VAN DEN RECHTER DER RECHT

OVER HET GEWELT: BYSONDER OVER

HET KIDNAYE GEWELT.

NOOR

AAN DEN LEZER.

De Verhandeling, welke hier wordt aangeboden, was alleenlyk opgesteld om in een loffelyk Genootschap te worden voorgelezen. Na de voorlezing wierdt eenig verlangen getoond, dezelve in dit Magazyn geplaatst te zien. Voor de Drukpersfe niet ingerigt, zal zy nu mogelyk niet voldoen. Doch daar was weinig tyd, om niet te zeggen weinig lust, dezelve nader te bearbeiten.

Kortelyks nog, voor ik dit verhandelingsjen schreef, het uitmuntend werk van den verheven MOSES MENDELSZOON herlezen hebbende, en vol zynde van de daarin voorkomende schoone gedagten, heb ik die nu en dan gevolgd, en zo veel mogelyk was, de voortreffelyke leer van dien grooten Wysgeer met gemeenzame voorbeelden opgehelderd en gestaafd.

Mogelyk wordt deze Verhandeling gevolgd van eene Tweede: Tot onderzoek, wat men doorgaans door het zedelyk gevoel verstaat, en of het zelven een grondbeginzel en egt kenmerk van zedelykheid is. En van eene Derde: Wat eigentlyk het zedelyk gevoel, niet naar de begrippen der voorstanders van het zedelyk gevoel als een grondbeginzel van zedelykheid, maar naar waarheid is. Althans deze onderwerpen zyn gewigtig genoeg voor eene ernstige nasporing.

H. C. CRAS.

VERHANDELING OVER DE ZUCHT VAN DEN
MENSCH TOT GELUK: OVER HET GE-
VOEL: BYZONDER OVER HET ZE-
DELYK GEVOEL.

Twee soorten van Verhandelingen zyn voornamenlyk in Letterkundige Byeenkomsten in gebruik. De eene soort behandelt zulke Onderwerpen, die den spreker aanleiding geven, om in meerderen of minderen trap het gemoed zyn'er toehoorderen te treffen; zodanige tafereelen op te hangen, die aandoenlyke voorwerpen als voor het oog vertoonen; met eenige trekken van welsprekendheid het hart der aanwezenden te streelen; dezelve opgetogen, als in eenę gedurige verwagting, verlangen, werking te houden.

De andere soort van Vertoogen loopt over onderwerpen van zuivere beschouwing, van onderzoek, van enkele kennis en wetenschap; behoort niet tot de aandoeningen van het hart, maar tot de bevattingen van het verstand; niet tot de beweegingen van het gemoed, maar de beoordeeling der reden; niet tot die belangneemingen in de bekroonde deugd of gestrafte ondeugd, maar tot koele naspooring van 't geen waarfchynlyk of onwaarfchynlyk, zeker of onzeker, waar of onwaar is.

Beide deze soorten van Verhandelingen hebben haare voordeelen en nuttigheden. Doch het is ontwyffelbaar, dat de eerste soort den hoorder meer aandoet; door gemoedsbeweging meer in werking houdt, en om die reden veel aangenamer is, terwyl de andere soort, veelal in afgetrokkene betoogingen bestaande, dikwyls dor en schraal voorkomt, de aandacht niet opwekt, sommigen verveelt, en die alleen kan voldoen, welken

de

de zucht tot wetenschap zo hoog heeft verheven, dat hunne ziel in de zuivere kennis, in de koele beschouwing van waarheden, belang stellende, geene spooien van gemoedsbeweelingen behoeft, om waar genoeg te genieten.

Het is dan gemakkelyker, in de eerste soort, dan in de laatste te slaagen: en, indien myne voorige Verhandeling (*), welke ik in den voorleden winter de eer had, in deze loffelyke Maatschappy te mogen doen, en welkers geschiedkundig gedeelte ten minste eenigzins tot de eerste soort van Vertoogen overhelde, eenige goedkeuring van uwe toegevendheid heeft verworven; thans heb ik regtmatige reden van bekommering, dat myne tegenwoordige Verhandeling mischien te leerstellig, te afgetrokken zal voorkomen, en ik niet zoo veel orde, zo veel netheid, zo veel betoogkracht zal kunnen bybrengen, om een gunstig oordeel van U te kunnen verwerven.

Myn voornemen, is, Myne Heeren! te handelen, *Over de zucht van den Mensch tot Geluk: over het Gevoel: byzonder over het zedelyk Gevoel.* Verleent my eene goedgunstige, maar vooral eene toegeevende, aandacht.

Wy haaken allen naar geluk: deze natuurdrist is eigen aan alles wat leeft, aan alle gevoelige wezens: wy hebben die gemeen met den groven Olyfant en het kleinste gekorven diertjen.

Wy haaken allen naar geluk: al het gewoel, geloop, gekoop, geschryf, gewryf, yveren, tobben, van den vroegen morgen tot den laaten avond, waartoe

ge-
 (*) *Over het Verband der Staatkunde met de Zeden- en Geschiedkunde.*

6 OVER DE ZUCHT TOT GELUK; OVER HET GEVOEL;

geschiedt dit alles? waartoe anders, dan om gemak, voordeel, ruimte, rykdom, eer, aanzien, met een woord, om geluk te verkrygen? Wie zou anders zo veel last, moeite, zwoegens op zig nemen, en doorworftelen willen?

Wy haaken allen naar geluk; deze zucht is de eerste dryfveer van onze daaden: zy vertoont zig al vroeg in den zuigeling, die naar s'moeders borst verlangt, zyne poezelige armpjes derwaarts uitstrekt, en dan eens met weenen, dan eens met een vriendelyk lagjen, zyn verlangen te kennen geeft. Hoe onschuldig is dan de begeerte tot geluk! en hoe weinig hebben die Wysgeeren de Natuur geraadpleegd, ja, hoe zeer hebben zy der Natuure geweld aangedaan, die deze zucht tot geluk veroordeelende, een famenstel van zedekunde hebben willen oprigten, waarin het geluk van den mensch niet begrepen was, waarby de mensch geen belang hadt! Niet, dat ik de leerstellingen van eenen HOBBS, veel minder die van eenen MANDEVILLE wil goedkeuren: Dezen twyffel ik, of het geluk uit het regt oogpunt hebben beschouwd. Maar zy, die de leer van eene algemeene goedwilligheid, van eene ingeschapene gevalligheid, met CUMBERLAND; zy die met SHAFESBURY en anderen, alle zucht tot geluk van de deugd afzonderen, die met ELIE SAURIN en FENELON beweerden, dat de liefde voor het Opperwezen geen vooruitzigt moge hebben op eenige tydelyke of eeuwige vergelding: dezen, zeg ik, zyn van het spoor der Natuur en waarheid afgedwaald, en waanen, met hunne overdreevene Wysgeerte, wyzer te zyn, dan het Opperwezen zelf, welk deze zucht tot geluk aan den mensch heeft ingeschapen; welk dit heelal zo heeft ingerigt, dat 'er een onverbreekbaare band is tusfchen
deugd

deugd en geluk; welk met belooningen aan de deugd, en straffen aan de ondeugd te hegten, die zucht tot geluk blykbaar heeft goedgekeurd; ja, Myne Heeren, die voorstanders van belangelooze deugd, zyn met alle hunne grootspraken en schynfchoon, zo verre van de Natuur en waarheid afgedwaald, dat ik in tegendeel durf beweerē; dat, gelyk de zwaartekragt de groote wet voor de lichaaften; zo ook de zucht tot geluk de éérste dryfveer en de hoogfte wet voor gevoelige, voor denkende wezens, voor menfchen is: en gelyk, die wet der zwaarte weggenomen zynde, de zichtbaare waereld, een *Chaos*, eene verwarde mengeling zoude zyn; zo ook de zucht tot geluk, die kragtige dryfveer, verlamd of verbrooken zynde, de zedelyke waereld, zonder ziel, zonder leeven zoude zyn, verward, ja vernietigd worden.

Wy haaken allen naar geluk: wy zien geheel het menschdom derwaarts yverig ftreeven. Openen wy flegts de oogen; de ondervinding, die getrouwe leermeesteresfe, leert ons beter, dan alle ydele befpiegelingen en fchoonfchynende droomen, die het menschdom anders vertoonen dan het is, ja dan het mogelyk is; die ondervinding overtuigt ons, dat die zucht, die begeerte, dat verlangen, de fpooren en prikkels zyn, die ons tot bereiking van geluk voortdryven. — Maar, bereiken wel alle menfchen het voorgestelde doel? Kunnen zy allen het geluk deelagtig worden?

Het is zo: daar is een groot onderscheid tuffchen *geluk* en *geluk*: de neigingen der menfchen zyn verffchillende: het geen de een verlangt, verwerpt de ander: daar is *waar-*, daar is *fchyn-*geluk. Maar stel-

len wy eens die verschillendheden aan eene zyde! Nemen wy het geluk eens algemeener: — Daar is geen geluk zonder genoegens: — *Een* genoegens, *éene* aangename aandoening maakt egter nog geen geluk uit: daar is ook onder het mensdrom geen genoegens zonder eenig inmengsel van ongenoevens, geen geluk zonder eene insluiping van ongeluk. Bepaalen wy dan *het geluk*, als eene zekere reeks en opvolging van genoegens, welke de tuschenvallende ongenoevens overtreffen: dan vraag ik nog: verkrygen wel alle menschen dat geluk; 't welk zy nochtans verlangen, begeeren, bejaagen?

Gylieden weet, Myne Heeren! gy weet het door ondervinding, gy weet het door opmerking, gy weet het door uwe verkreegene kundigheden; geen gewrochten zyn 'er zonder oorzaken, geen' eindens worden zonder middelen bereikt. Dit verband is natuurlyk, noodzakelyk, onverbreekyk, eeuwig. Dit kunstig heelal, zo zedelyk als natuurlyk beschouwd, wat is het anders, dan een samenstel van einden en middelen, van oorzaken en gewrochten, met de hoogste wysheid, door de eerste oorzaak van alles, konstryk samen verknogt? Zou dan een mensch, met eene sterke drift tot geluk geschapen, geschapen in dien stand, dat hy dat geluk, waar toe zyne natuur helt, kan magtig worden; zou dan een mensch, vraag ik, dat geluk, zonder de gepaste, de toereikende middelen kunnen verkrygen? Dit was onmogelyk, onnatuurlyk, tegen onze ondervinding, tegen de orde en wetten van het heelal aanlopende.

Maar hier ontstaan dan natuurlyk twee vragen: I. Welken zyn die middelen, door welken wy het geluk
kun-

kunnen deelig worden? en II. Hoe kunnen wy die heilzame middelen leeren kennen?

Wat de eerste vraag betreft, gelyk wy in geene byzonderheden kunnen vallen, die op duizende wyze verschillen, maar het geluk in het algemeen beschouwen; zo kan die vraag alleen zien op de middelen tot het geluk in het algemeen; en zo moeten wy ons dan in 't gemeen ook alleen bepaalen tot dien moeilyken, dien stylen weg, die tot den hoogen Tempel van het waar geluk opleidt: — En welke zou die weg zyn? welke zou die anders kunnen zyn, dan — DE DEUGD.

De deugd is eene betragting van *goede*, de ondeugd van *kwaade* daaden. Verlangt dan iemand het waar geluk te verkrygen, het ongeluk te vlieden; dat hy yverig, volvaardig, moedig, standvastig, goede daaden oeffene, en nimmer zig met kwaade daaden bezoele!

Maar (zal mogelyk iemand klagen) wat zyn die Wysgeeren; wat zyn die Zedenmeesters veelal ryk in woorden, doch arm in zaken! Ik vraag naar den weg tot geluk? en men antwoordt my, dat die weg de *Deugd* is. Ik vraag wederom, wat is *deugd*? en men antwoordt my, dat die in de oeffening van *goede* daaden bestaat. Nu ben ik nog even ver gevorderd. Ik moet al wederom vragen: wat zyn *goede* daaden? en welke is het kenmerk, of zyn de kenmerken, waar aan ik, even als het goud aan den toetssteen, kan beproeven, welke *goede*, welke *kwaade* daaden zyn? welke daaden my den steilen berg kunnen doen beklimmen, en den Tempel van het waar geluk inleiden, en welke in tegendeel my op verkeerde paden zouden brengen, en in den afgrond des verderfs neder storten? Zonder zo-

danig zeker kenmerk, dobber ik steeds in vertwyffeling, en zweef even als een Zeeman, zonder compas, in de holle Zee dezer waereld; vol gevaars, om, in plaatse van een behouden haven te bereiken, op vernielende klippen verbryzeld te worden. — Dit is zo, Myne Heeren! deze vraag naar zodanig kenmerk, naar zodanig zedelyk compas, is voegzaam, gepast, en van veel belang: wy hebben dezelve daarom reeds zo even in de tweede plaats opgegeven.

Daar is zodanig zedelyk Compas (opdat ik my van deze overdragt bediene); daar zyn 'er mogelyk meer dan één, allen even goed en geschikt, om ons, in het bevaaren van den Oceaan dezes levens te beftieren, de gevaarlyke draaikolken van verderf te doen myden, en de haven van waar geluk te doen bereiken. Maar, die daar voor fcheep komen, zyn niet allen even goed, niet allen even bekwaam tot het oogmerk: sommigen doen geenen den minften dienst: anderen zyn aan veele miswyzingen onderhevig.

Ik wil uwe aandagt, Myne Heeren, niet misbruiken, met alle de kenmerken van goed en kwaad, met alle de eerfte grondbeginsfels van de Zedekunde, die door veele Geleerden, ieder naar zyne byzondere begrippen, zyn aangewezen, op te geven. Laten wy 'er flegts eenigen, en wel de voornaamften optellen. PUFENDORF gaf tot eerfte les en kenmerk van goed en kwaad, dat wy al dat geen moeten betragten, het welk met het gezellig leven overeenkomt, en dat daarmede frydt, nalaaten: WOLF, dat wy onze volmaaktheid moeten bevorderen: WIELING, dat wy moeten leeven overeenkomstig de orde van het heelal: anderen, dat wy voldoen moeten aan de oogmerken van de
fchep-

ſchepping; dat wy moeten handelen overeenkomſtig onze betrekkingen tot anderen wezens: deze wederom, dat wy Gods wil moeten gehoorzamen: geenen, dat wy ons waar geluk moeten betragten.

Om andere grondbeginfels van Natuurrecht en Zedekunde, welken hunne ongerymdheid zelve daadelyk heeft wederlegd en verſlagen, niet op te haalen, deze twee laaſte grondbeginfels zyn zodanig, dat zy aan de vereiſchten van een waar grondbeginfel van Zedekunde gezinzins voldoen.

Zy, die tot zodanig grondbeginfel ſtellen: *doe al wat uw geluk bevordert!* doen ons weinig dienst. Wy vraagen een kenmerk van goed en kwaad, van waaren ſchyn-geluk, en men antwoordt ons, *doet al wat uw geluk bevordert.* Dit is even nuttig, als of een kranke den Geneesheer raadvragende, wat hy tot herſtel zyner gezondheid moest te werk ſtellen, tot antwoord kreeg, *dat hy moest pogen zyn gezondheid te herſtellen.* Hoe! Is deze vermaaning, *bevorder uw geluk* wel noodig? Moet men ons aanſpooren om gelukkig te willen zyn? Immers zyn wy allen van natuur zo zeer tot ons geluk geneigd, en van ongeluk afkeerig, dat wy, (gelyk de wyze CICEERO, die grondige kenner der menſchelyke Natuur, ergens gezegd heeft,) dat wy eerder kunnen ons zelve verlaaten, dan die natuurdritt afleggen. *Wy haaken allen naar geluk:* Maar dit is de groote zaak; welke is de regte *weg*, die naar het waar geluk leidt? Wy zoeken een *kenmerk* om te onderscheiden, welke daaden ons tot het geluk leiden; welken in tegendeel ons in rampspoeden zouden nederſtorten, op dat wy dezen myden, die betragten mogen. Zeg ons dan niet, o Leermeester, of wie gy
ook

IE OVER DE ZUCHT TOT GELUK; OVER HET GEVOEL;

ook zyn moogt, zeg ons niet, *bevorder uw geluk*; maar weis ons veel eer den waaren weg tot geluk aan! Leer ons, welke daden het zyn, die ons geluk aanbrengen, ongeluk afweeren! Geef ons een *kenmerk*, een *toetssteen* op, aan welken wy in alle gevallen, de daaden kunnen toetsen, en de goeden van de kwaaden onderscheiden! opdat wy dat geen erlangen, waar na onze natuur van zelve neigt, heft, verlangt.

Niet meer zyn zy gevorderd, die ons als een grondwet der Zedekunde voorschryven, *dat wy Gods wil moeten gehoorzamen*. Voortreffelyk voorschrift, Myne Heeren! maar geen grondbeginfel, geen voldoende kenmerk. Het is onbetwistbaar zeker, dat wy aan den wil van het aanbiddelyk Opperwezen moeten gehoorzamen; maar een mensch, in den staat der Natuur, en van het licht der gewyde bladeren beroofd, (hoedanigen op den aardbodem nog veelen zyn) hoe zal die weeten, wat God *wil*, dat hy doe of laate? welk *kenmerk*, welk *grondbeginfel* is 'er, waaruit hy in alle gevallen Gods wil kan kennen en opmaaken?

Wy zullen de overige grondbeginfels van Zedekunde en Natuurlyk Recht niet allen ophaalen. Niet, dat wy dezelve afkeuren. Integendeel. Wy gelooven veel eer, dat dezelve meest allen voldoende zyn, en op het zelfde t'huiskomen: het welk de Gelcerde CASTIL-LON niet onaardig aldus uitdrukt (*): *De Zedekunde (zegt hy,) is gelyk aan den Nyl, die Egypte vrugtbaar maakt, terwyl men twist over zynen oorsprong.*

Eén gevoelen egter is 'er, één zo genaamde grondslag van Zedekunde, welke, in deze eeuw, van SCHAFTES-

BU-

(*) Disc. sur l'Orig. de l'Inegal.

BURY en HUTCHESON geboren, door HUME en FORDYCE opgekweekt, door MERIAN, ROBINET, SPALDING, FOUILLY, RIEDEL, NETLESON, HULSHOFF, HENNERT, HOTTINGER en menigte andere Geleerden, tot zekeren trap van bestaan en aanzien onder de Leerstellingen gebragt, ook eenen rol op het toneel der geleerde Waereld gespeeld heeft; welke grondslag, schoon thans wel een weinig minder dan in den beginne geliefkoosd, ons nogthans waardig schynt, dat wy hetzelfde van naby beschouwen, en met deze beschouwing uwe aandacht eenigzins bezig houden: deze grondslag van Zedekunde is het zogenaamd ZEDELYK GEVOEL, het welk deszelfs Voorstanders als eenen onfeilbaren Keurmeester van Zedelyk goed en Zedelyk kwaad, als eenen Leidsman tot de deugd, en voltooijer van ons waar geluk hebben aanprezen. Wy zyn genegen om de waar- of valscheid van deeze leerstelling te onderzoeken. Ten dien einde zullen wy in deeze Verhandeling alleenlyk zo over *het gevoel* in 't algemeen, als meer byzonder over het bestaan en aanwezen van het *Zedelyk gevoel* onze gedagten mededeelen, terwyl wy by eene volgende gelegenheid zullen onderzoeken, hoe verre het *Zedelyk gevoel* als een kenmerk van goed en kwaad, als een grondbeginsel van een Zedekundig leerstelsel, kan aangemerkt worden.

Het is onbetwisbaar, Myne Heeren! dat, gelyk wy, uit een stoffelyk lichhaam, en eene onstoffelyke ziel, beiden bestaan, dat wy derhalven niet alleen wezens zyn, die denken, vergelyken, oordeelen en redeneeren; maar ook die *gevoelen*. En wat men ook omtrent de zielen der dieren moge gelooven, het is ontwyffelbaar, dat ook de dieren van de grootsten af, tot de kleinsten toe, allen gevoelige wezens zyn.

Dit

Dit gevoel behoort voor eerst meer tot ons *lichaam*; de aandoeningen van koude en hitte, vogtig en droog, ruuw en effen, van verscheidene kleuren, van muzyk, van veelerhande geuren van bloemen, en wat dies meer is, overtuigen ons ten sterkste van de waare aanwezigheid van dit gevoel, het welk of aangenaam is, of onaangenaam, genoegelyk of verdrietig.

Dit is het lichamelyk of zintuigelyk gevoel, het welk wy met andere dieren gemeen hebben.

Maar behalven dit lichamelyk gevoel is 'er nog een ander, het welk meer tot de *ziel*, dan wel tot het *lichaam*, schynt te behooren, en daarom van veelen een *inwendig gevoel* genaamd wordt. Hoe veel deel het lichaam in dat ziels gevoel hebbe, willen wy niet onderzoeken. Wy zyn huiverig om eenen doolhof van zo veele duisterheden, den doolhof van den samenknop en vereeniging van zo zeer verschillende wezens, als ziel en lichaam zyn, in te treden. Het is thands genoeg, dat 'er dadelyk zo een *gevoel* is, het welk byzonderlyk tot de *ziel* behoort, en het welk, even gelyk de aandoeningen van het lichaam, of aangenaam, of onaangenaam is. By wien verwekt de wyze grysheid geen eerbied? Wien bekoort niet de schoonheid der deugd? welker onwederstandelyke kragt zelfs het hart van den Tyran *Dionysus* dermate trof, dat hy, door de trouw van *Damou* en *Phintias* getroffen, verzogt, tot hunnen derden vriend te mogen worden aangenomen (*). Zien wy niet de tekens dezer aandoenlykheid reeds in de vroege jeugd der kinderen zig vertoonen? Hoe verblyden zy zig, wanneer zy hunne ouders hooren pryzen? Wat verheugen zy zich,

als

(*) CICERO, III. *de Offic.* 3.

als zy hunne makkers overwinnen; welke schaamte bedroeft den overwonnenen, en bewolkt al den luster van zyn anders genoegelyk aangezigt? — Daar is dan zo een ziels gevoel, en deszelfs aandoeningen zyn geneugelyk of verdrietig.

De voorwerpen, van welker beschouwing onze ziel of aangenaame of onaangenaame aandoeningen ontvangt, zyn *lichaamelyk* of *onlichaamelyk*.

Lichaamelyke zyn, by voorbeeld, schoone kleuren, heldere glanzen, fraaije bouworde, een vrugtbare vlakke, eene onmeetbare ruimte, eene eindeloze zee, eene steile afgrond, en welke andere schoonheden of wangeftalten de zichtbare waereld meerder opgeeft, en welken, door middel der zintuigen, wel verschillende, maar altyd aangenaame of onaangenaame gevoelens in de ziel drukken.

Onlichaamelyke voorwerpen zyn nieuwlings ontdekte waarheden, edelmoedige daden, al wat eerlyk, rechtmatig, billyk is. Hoe aangenaam is het voor een regtgearde ziel, zynen ongelukkigen vriend met raad en daad te helpen? eenen verdoolden door heufche vermaningen tot de deugd te rug te brengen? zyn Vaderland van de overheersching van eenen woesten geweldenaar; of van de onderdrukking van muitzuchtigen te verlossen? Welk een verrukkend genoegen, dankbaarheid aan zynen weldoener te kunnen bewyzen? — In tegendeel de denkbeelden van ondeugd, van onbeschaamdheid, wellust, geveinsdheid, bedrog, wreedheid, verraad, verwekken de onaangenaamste aandoeningen in iedere edele ziel, welke zig van de gewoonte en gemeenzaamheid dier vuige denkbeelden zuiver en onbesmet heeft bewaard. Wie verfoeit niet *Catilina*? wie haat *Tartufe* niet?

Daar

Daar is dan een lichaams en een ziels-gevoel: maar, dit is het niet al. De voorwerpen van ziels aandoeningen zyn, of enkel *beschouwelyk*, of *zedelyk*: dat is, zy behooren enkel tot de *beschouwing* van het verstand, of tot de *wilsneiging* en bestiering van onze vrye daaden. Het is eene beschouwende aandoening der ziel, die uit het doorzigt *in* of de ontdekking *van* gewigtige waarheden geboren wordt: hoedanig die aandoeningen waren, welken een ARCHIMEDES, een NEWTON gevoelden, wanneer zy uit het laage stof in hemelsche beschouwingen waren opgetogen.

De zucht tot kennis, tot wetenschap, is den mensch natuurlyk eigen. Zy vertoont zig al vroeg in jonge kinderen, die, zodra hunne vermogens daar heen toereiken, alle voorwerpen, die onder hunne vatbaarheid vallen, met eene nieuwsgierige drift beschouwen en onderzoeken. Met welke nieuwsgierige aandoening luisteren zy niet naar vertellingen, die onder het bereik van hun verstand vallen, vooral indien dezelve wat wonderbaars, onverwagts, ongehoords, ja zelfs akeligs en verschrikkelyks behelzen? Ik houde my verzekerd, dat deeze natuurdrift der jeugd, zelfs tot het kennen van enkel beschouwelyke voorwerpen, indien zy wel bestierd wordt, van overgroote nuttigheid in de opvoeding kan zyn.

Gansch verschillende is de *zedelyke aandoening* onzer ziel. Zy spruit niet uit het bezef van zeker of onzeker, waarschynlyk of onwaarschynlyk, waar of valsch; maar van goed of kwaad, deugdzaam of ondeugdzaam, eerlyk of oneerlyk. De vatbaarheid van onze ziel voor deze soort van aandoeningen is uit de ondervinding zeer zeker: zy ontdekt zig ook al vroeg in de tedere en nog onbevleete jeugd. Verhaal haar, hoe de armoedige,
maar

maar deugdzaame Romein, Fabricius, de rykfte gefchenden der Samniten grootmoedig veragtte. Hoe Koning Pyrrhus hem met geene beloften, geen goud, ja zelfs niet met aanbod van de tweede plaats van eer in zyn Koningryk kon beweegen, noch van zyn Vaderland af-trekken; maar dit kloekmoedig antwoord ontvong, dat zulks geenszins aan Pyrrhus nuttig, maar zelfs fchadelyk, zoude zyn. Want (zei de deugdzaame Romein) indien uwe onderdanen ons beiden zouden beginnen te kennen, zouden zy liever aan myn, dan aan uw gebied willen gehoorzamen. Verhaal haar, hoe Camillus, de weldoener van zyn Vaderland, befchuldigd, en verjaagd, in dringenden nood van het land terug geroepen, terftond volvaardig was wederom de verlosfer van het hem zo zeer verongelykend Rome te zyn: hoe Themistocles, zyn Vaderland door veele luifterryke overwinningen behouden hebbende, van dat zelfde ondankebaar Vaderland gehaat en in ballingschap gezonden, naar den vyand Xerxes moest vlugten, van dien Vorst, uit hoofde zyner uitmuntende verdienften, met opene armen ontvangen, en tot 's Konings Legerhoofd verheven wierdt. Maar, hoe die zelfde Themistocles, het gevaar ziende, het welk Xerxes haat, aan zyn ondankebaar doch egter nog geliefd Vaderland dreigde, liever grootmoedig eene vrywillige dood verkoos, dan, of trouwloos aan zynen weldoener Xerxes te zyn, of zyne bekwaamheden en moed tot vernieling van zyn Vaderland te moeten aanwenden. Welke aandoeningen van verwondering, agting, goedkeuring verwekken niet in elks hart die uitneemende voorwerpen van grootmoedigheid en deugd? Verhaal in tegendeel de snoode laagen, die een Godlooze Catilina tegen zyn eigen Va-

derland smeedde. Verhaal zelfs aan den eenvoudigen Landman, die zig meestal met egn ploeg heeft bemoeid, verhaal hem, dat een Vorst, wiens hoofdplicht het is, het geluk van geheel zyn volk te behartigen; dat een Nero, ontmenschte genoeg was, om zyne eigene Moeder, om Agrippina, den oorsprong van zyn leven, die hem in zynen eersten ademtogt aan hare borsten gezoogd, met haar melk gevoed hadt, om die Moeder barbaarsch het leven te ontrukken: hy zal de onaangenaamste aandoening ontwaaren; hy zal verftommen alleen op de moogelykheid van het smeeden van zulk eene godlooze ondaad; hy zal van de uitvoering daar van yzen, en den fnooden Moedermoorder verfoeijen: ja, dikwyls zal eene edele drift tot wraak, (vergeeft my, Myne Heeren, dat ik eene drift tot wraak, edel durf noemen) eene edele drift tot wraak zal hem misfchierd mate vervoeren, dat hy, kon hy het fnood voorwerp bereiken, gaarne den gloed van zyne ontvlamde verontwaardiging in de verdiende straf van den booswigt zou koelen.

Ik meen, Myne Heeren, het aanweezen, het bestaan van de aandoeningen onzer ziel, en wel byzonder van *aangename* aandoeningen uit het bezef van waarheid, deugd, eerlykheid, grootmoedigheid; en van *onaangename* aandoeningen uit de beschouwing van bedrog, geveinsdheid, ondeugd; door de ondervinding beweezen te hebben. Doch, ik kan het niet ontkennen, daar zyn twee gewigtige tegenwerpingen, welken de zo even betoogde waarheid schynen te beftryden, en het bestaan van zodanig *Zedelyk gevoel* geheel en al om ver te werpen.

De eerste tegenwerping is deze: Indien wy waarlyk
zulk

zulk een *gevoel* hadden, het welk de goede daaden, eerlykheid, zedigheid, menschlievendheid, medelyden, dapperheid en wat dies meer is, goedkeurde, en van die uimmutende deugden aangenaame aandoeningen ontvong: en welk *gevoel* in tegendeel van alle ondeugden afkeerig was, alle trouwloosheid, gierigheid, bedrog, wreedheid, haatte en verfoeide; hoe is het dan mogelijk, dat 'er, helaas, zo veele menschen gevonden worden, die de schoone, de voortreffelyke, de deugdzaame daaden nalaaten, en integendeel met de snoodste bedryven zig bezoedelen?

De tweede tegenwerping is: Indien de deugd, indien het bezef van goede daaden, indien het beschouwen van het geluk van anderen ons *aangenaam* aandoet; indien hun ongeluk, indien het bedryf van list, geweld, wreedheid, in ons een *onaangenaam* gevoel, ja zelfs een afgryzen verwekt, hoe is het dan mogelijk, dat veele, ja de meeste menschen naar zodanige akelige voorwerpen haaken? dat duizende menschen (welken men onmogelyk allen wreed, bloeddorftig, ontmenscht noch mag, noch kan vooronderstellen,) dat die, als om stryd naar het slagveld spoeden, 't welk met dooden of nog zieltoogende lichaamen, met gekneusde beenen, verplette armen, handen, hoofden, rompen bedekt is; dat van het bloed van onschuldige slagtoffers nog stroomt, en wyd en zyd niet dan de ysfelykste tekens van het bloeddorftig moordstaal vertoont? hoe is het mogelyk, vraagt men, dat duizende van menschen zig naar dit slagveld spoeden, om daar zodanig akelig schauwspel te bezigtigen? Wat reden zou 'er dan zyn, dat nimmer eene openbare strafoeffening op het moordschavot verrigt wordt, of de ontelbare menigte snelt derwaarts, om aanschouwers van des lyders

laatste angstvalligheden, en doodsniik te zyn? En men zegge niet, dat zulks uit bezef, uit overtuiging van de nuttigheid, van de regtmaticgheid der welverdiende strafte voortvloeie. Want, voor eerst, is de dienaar, de uitvoerder van die welverdiende straf, de beul, hoe onschuldig ook, doorgaans in eenen algemeenen haat. Ten anderen is veelyds het grootste gedeelte der aanschouweren met een innig medelyden aangedaan: welk ontydig medelyden dikwyls de strafoeffening zou kunnen fremmen, indien de Overheid niet bedagt was door gepaste middelen zulks voor te komen. Ten derde, wanneer door famenloop van omstandigheden, *zodanig een* moet gestraft worden, die meer ongelukkig dan sneed is, doch welke de regter, aan wetten gebonden, niet kan vryspreeken, in zulke gevallen is de toeloop van aanschouweren buitengewoon menigvuldig.

Ja, wat meer is, bewyst niet de dagelyksche ondervinding het tegendeel? Wat zyn tog onze Schouwburgen? wat zyn al de meeste treurspeelen, die daar ver- toond worden? wat zyn zy anders, dan schetsen van het leven, van rampspoeden, door digterlyke sieraadjen opgetooid? Wat vertoonen zy veelal anders, dan listige en snoode bedryven, dan vervolgde deugd, ver- trapte eerlykheid, vermoorde onschuld; welke natuur- lyk, levendig en nadrukkelyk ver- toond, de saange- vloaide aanschouweren met droefheid aandoen, en der tedere kunne niet zelden een traan uit de oogen pers- sen? Hoe ysfelyk ook de Treurspeelen van SHAKES- PEAR zyn, trekken zy niet eene menigte van aanschou- wers tot zig? Wat vertoonen de zoo zeer, en met regt, geroemde meesterstukken der oude Toneeldichters ÆSCHY- LUS, SOPHOCLES, EURIPIDES? — Een Oedipus, die aan bloedschande en vadermoord schuldig, met een

ver-

verwilderd gelaat, en met bloed bezoedeld, op het toonfeel verschynt? Eene Agave, die aan haaren Vader Cadmus een nog rookend hoofd aanbiedt, 't welk zy waande dat van een monster te zyn, 't geen zy overwonnen hadt, doch straks voor het hoofd van haaren zoon erkende, welken de ongelukkige moeder in razerij met haare eigene handen ontzield hadt? Wie yst niet in de Electra van SOPHOCLES, daar Orestes met beraden wil en ryp voorneemen, zyne moeder Clytemnestra vermoort, en aan haaren man Aegysthus het doode lyk vertoont, hem in den waan brengende, dat dit het lyk van Orestes was. Aegysthus, het kleed opligtende, aanschouwt daar het lyk zelve van zyne vermoorde Echtgenote. Indien, zegt men, indien de ondeugd, list, bedrog, veinzery, wreedheid, moordzucht ons onaangenaam aandoen; indien ons gemoed van natuur van zodanige euvelheden afkeerig is, van zulke gruwelen yst, welke reden zou 'er dan zyn uit te denken, dat de menschen, om hunnen ledigen tyd te slyten, ja sommigen met verzuim van noodige zaken, naar den Schouwburg zouden spoeden, het aanzien van zulke treurigheden en vertoonde gruwelen voor geld zouden koopen?

En men werpe hier niet tegen, dat niet alle treurspeelen, tafereelen van ondeugden of gruwelen vertoonen, of dat wy hier in ten eenenmale van de wyze en trant der Ouden zouden zyn afgeweeken. Want behalven dat de akelige stukken van SHAKESPEAR steeds bewonderd en in agting zyn, behoeven wy slegts eenigen op tenoemen, om de kracht van de tegenwerping te doen stand houden. Voorzeker is de Merope een der hoogst geagte stukken van den grooten Tooneeldigter van onze Eeuwe. Is het egter eene aangename aandoening, of wegens de listigheid, veinzery en het bloeddorftig moorden van eenen

Polifonte, met kille schrik bevangen te worden; of de benaauwde angst te gevoelen, dat eene tedere, en wegens gemis van haaren zoon wanhoopige Moeder, door valsche waan haaren eigen zoon voor zynen moordenaar aanziende, dien zoon, dien tedergeleefden en zo zeer betreurden Aegysthus, aan haare wanhoop zou offeren? — De Gabrielle de Vergy, hoe donker, hoe zwart, hoe akelig is dat Treurspel niet? Wie deelt niet in het ongeluk van eene deugdzaame dogter, die het slagtoffer van de onverzettelyke eierzucht van eenen ongevoeligen vader is; die van haaren heldhaftigen minnaar voor eeuwig wordt afgescheurd, en tegen wil en dank aan eenen man verbonden, van welken zy eenen afkeer heeft? Wie verfoeit niet de wraakzuchtige jalouzy van Faiël, die de onbevleete deugd dorst beïgten en aan de ongehoordste ysfelykheid zyner woede opofferen? De aanschouwers worden met de kiltste schrik bevangen, wanneer een vaas aan de tedere, de rampzalige Gabriëlle, in haar kerker wordt toegezonden. Zy, die openende, ziet daar in het nog rookend en lillend hart van haaren getrouwen en deugdzamen minnaar: door zulk een ysfelyk gezigt verbleekt, verbaasd, verſchrikt, van zinnen beroofd, en wel haast haar verzwakt lichaam onder de overmate van rampzaligheden voelende bezwyken, geeft zy den geest. Zulke akeligheden vertoont dat zo bekende Toneelftuk: het welk niet te min te Parys eene verbaazende toeloop hadt, en de eerste reis zodanig met deszelfs ysfelykheid den gantsche Schouwburg vervulde, dat zeer veele vrouwen in flauwte vielen en de opschudding groot was. Zo weinig hadt egter de akeligheid van dit Treurspel afschrik verwekt, dat eene vrouw van aanzien, mede door de sterke aandoening van haar zelve geraakt, en

door

door hulpmiddelen naauwlyks tot zig gebragt, haaren mond ontfloot met bevel, om dadelyk dezelfde zitplaats te befpreeken voor de naaste reis, dat wederom de *Gabrielle* zou vertoond worden.

Zie daar, twee tegenwerpingen, welke ik gemeend heb, in al hun kragt, en dus wat breeder te moeten voorftellen. Zy zyn egter van naby befchouwd, te zwak om het beftaan van het zedelyk gevoel, van onze neiging tot aangename aandoeningen, en goedkeuring van het *zedelyk goed*: — en afkeer van onaangename aandoening, en weêrzin van het *zedelyk kwaad*, om ver te werpen.

De eerste Tegenwerping was deze: Hoe komt het toch, dat een mensch, indien hy zodanig zedelyk gevoel heeft, en door de deugd *aangenaam*, door de ondeugd *onaangenaam* wordt aangedaan, hoe komt het dan, dat zo veele menfchen egter de deugd verzaaken, en met ondeugd zig bezoedelen? — Deze tegenwerping is geenzins de moeilykfte om te wederleggen. Wy zeggen alleen, dat in alle menfchen van natuur zodanig zedelyk gevoel is ingefchapsen, door welke de deugd wordt bemind, de ondeugd gehaat: dat zulk een gevoel zig al vroeg in jonge kinderen vertoont: maar wy ontkennen niet, dat hetzelfde door kwaade opvoeding, door verkeerde leerftellingen, door ondeugende hebelykheden meer of min kan verflaauwen, en als verftompt worden. De valsche aantlokfelen, de gewaande voordeelen van deze of geene euveldaad fchynen de onaangename aandoening van dezelve te vergoeden: welke onaangenaamheid egter niet nalaat gevoeld te worden, tot zo lang dat de gewoonte van het pleegen van ondeugd de aandoenelykheid van dit gevoel eerst verflaauwt, en vervolgens geheel verdooft. Dit bewyft het bekende

Spreekwoord, dat niemand van een eerlyk man, op eenmaal, een deugniet wordt. Ook blykt dit hieruit, dat 'er niemand is, die tot rykdom, magt of andere voordeelen, door euveldaaden gekomen, niet zou wenschen, veel liever die voordeelen zonder die snoode daaden te bezitten. Hadt Popilius zonder euveldaad de gunst van Antonins kunnen winnen, hy hadt den welsprekendsten Redenaar, den schranderen Wysgeer, den gryzen Staatsman, den grooten Cicero niet vermoord. Daarenboven de gewoonte, de aanlokfelen, of andere omstandigheden verstompen dikwyls het zedelyk gevoel alleen *in éne soort* van bedryven, terwyl het in andere gevallen allerlevendigst blyft. My heugt een geloofwaardig verhaal, wegens eenen misdadiger, die om diefstal en moord gevat, nog drie dagen te vooren, met groot gevaar van zyn eigen leven, een zuigeling uit het water gered, en aan de wanhoopige moeder hadt weder geschonken.

Het is hier mede even gelegen, als met het geweten, die dikwyls verschrikkelyke beoordeelaar en regter onzer daaden. Wie twyffelt aan zyn bestaan, welke eene allernaauwste verknogtheid met het zedelyk gevoel heeft? Wie ondervindt zyn aanwezen niet in zynen eigen boezem? En nogthans wordt zyne inspraak by veelen, doorden valschen schyn en liefkozingen van ondeugende bedryven, zo zeer overschreeuwd, dat zyne stem niet kan gehoord worden. Niemand zal egter daarom het aanwezen van het geweten, in 's menschen ziel ontkennen.

De tweede Tegenwerping was deze: Indien het geluk van anderen, indien de deugd ons aangenaam, ongeluk en ondengd onaangenaam aandoet; indien ons zedelyk gevoel, van list, bedrog, wreedheid yst; de

eerlykheid, mildheid, grootmoedigheid met genoeg bezeft; hoe komt het dan, dat veele menfchen zig naar die plaatfen begeven, alwaar zig de akeligfte fchouw- toneelen vertoonen? Zien wy niet de grootfte hoop ter plaatfe snellen, alwaar het moordfchavot is opgericht: spoedt een ander gedeelte niet naar den Schouwborg om de akeligfte Treurtonceelen te zien vertoonen? enz.

Dit is zo, Myne Heeren, wy ontkennen die neigin- gen, die bedryven der menfchen niet: zy zyn uit de ondervinding onbetwiftbaar. Maar even onbetwiftbaar is het, dat die begeerte, dat verlangen en die bedry- ven geenzins het beftaan wederleggen van aangename aandoening over *deugd*, en onaangename aandoening over *ondeugd*: niet wederleggen het beftaan van goed- keuring van voortreffelyke daden, en afkeuring van fnootheden: met een woord, van een *Zedelyk gevoel*. Men zou het menschedom te kort doen, indien men ftelde, dat zy akelige treurtoneelen gingen befchouwen, omdat zy behaagen in list, bedrog, wreedheid en moord fcheppen: ja, men zou zig merkelyk bedrie- gen, indien men alleen maar wilde ftellen, dat de men- fchelyke ziel voor zedelyk goed en kwaad gevoelloos zou zyn. In tegendeel. Ware dit zo; ware de mensch ongevoelig of geheel ondeugend; dan zou hy zeker- lyk, noch de moeite noch de kosten doen, om de ver- tooningen van Treurspeelen by te wonen.

Maar, zal men dan vragen, wat is het dan, het welk de menfchen tot akelige Schouwtoneelen dryft? Wat bewoog duizenden, na de aardbeeving te Liffa- bon, de afzigtigfte verwoefing te befchouwen, die ooit de vrugbaarfte verbeelding kan fchetzen? Wat noopt de meenigte, zo dra 'er brand ontftaat, tot die akeligheid te spoeden? ook hen, die buiten ftaat zyn,

eenige hulp toe te brengen? Wat bewoog tog duizenden voor veertien jaaren, den dag na het afbranden van onzen Schouwburg, zig derwaarts te begeven, en aanschouwers van deze laatste vertooning, niet van verbeelding, maar helaas! van waarheid, aanschouwers van rookende puinhopen, verschroeide lyken, en de afzigtigste overblyfzels van rouw en verwoesting te zyn?

Inderdaad, dit verschynfel in 's menschen ziel is wonderlyk; het schynt in den eersten opslag eene tegenstrydigheid te zyn; het is dan der moeite wel waardig, dat ik zo vrymoedig ben van uwe aandagt nog eenige weinige oogenblikken te verzoeken, om dit verschynfel wat nader te ontwikkelen.

MOSES MENDELSZOHN, die eerlyke Jood, dat uitmuntend mensch, die verhevene Wysgeer, van uitgebreide geleerdheid, juist van oordeel, groot van ziel, uitstekend in deugd; MOSES MENDELSZOHN, wiens ontydige dood aan de Wysgeerte en fraaije Letteren eenen aller gevoeligsten slag heeft toegebracht, die vernuftige Wysgeer verklaart deze verschynfelen te regt uit den aart der *gemengde* gevoelens. Hoe moeilyk het zy, de aandoeningen van onze ziel na te spooren; een oplettende kan egter ontwaaren, dat meer aandoeningen te gelyk in de ziel kunnen ontstaan, en de eene op de anderen merkelyken invloed hebben. By voorbeeld, het gevoel van *medelyden* is saamgesteld uit twee aandoeningen: voor eerst, uit de aangename aandoening van *liefde*, welke wy voor den lyder gevoelen: ten anderen uit het gevoel van ongenoegen *over zyn ongeluk*: daar nu dit ongeluk van verschillende soort kan zyn, verandert ook het medelyden zelve met de geringste verandering van omstandigheden. Met de ongelukkige Iphigenia is het een medelydend treuren over haaren Broeder, die

zy waande gestorven te zyn. Met Orestes een medelydende schrik en woede. Met de ongelukkige Dido een medelydende vreze, eene medelydende ontsteltenis, eene medelydende wanhoop. De liefde tot het voorwerp, welks ongeluk ons trest, noopt ons in alle zyne verschillende rampen, in zyn treuren, smarten, vrees, schrik, te deelen en met hem te lyden.

De gemengde gevoelens zyn geenszins die geenen, naar welken wy het minst haaken: in tegendeel, zy treffen de ziel sterker, en drukken zig dieper in, dan de enkele genoegens.

De enkele genoegens verwekken wel een aangenaam gevoel, maar verzadigen spoedig, en veranderen, even als zoete spys of drank, in eene walging. In tegendeel, in de gemengde aandoeningen wordt dit zoet getemperd, en de inmengfels van ongenoegen verwekken prikkelingen, die de verzadiging voorkomen, en de ziel geschikt maaken, om het aangenaam gevoel langer te kunnen verduuren.

Treurigheid en *darsiele vrolykheid* zyn twee verschillende aandoeningen; en op het enkel hooren der naamen van deze aandoeningen, zullen weinigen over de keuze twyffelen. Maar beschouwen wy die beide aandoeningen een weinig nader: welke van beiden zou men het langste kunnen verdragen? Eene uitspattende vrolykheid sluit zig van zelve, en verveelt na eene korte wyl. Doch die het verlies van eenen deugdzaamen Vader, eene tederhartige Moeder, van een deugdzaam en veel beloovend kind, van eenen getrouwen vriend hartelyk beweent, dien is niets zo genoegelyk, dan geheele dagen in eenzaam treuren te slyten: hoe langer hy aan dit treurig genoegens toegeeft, hoe bekoorlyker het zelve voor hem wordt. De Treurigheid

heid is een gemengd gevoelen: het ontstaat wel voor eerst uit het verdriet, wegens het gemis van eengeliefd voorwerp: maar dan ten tweeden ook nog uit het genoegen, het welk de beschouwing in ons verwekt van de volmaaktheden van dat voorwerp, het welk wy betreuren. Wie toch zou eenen Catilina, eenen Philips, eenen Alba betreuren? Eindelyk de bekende vreugde traanen moeten eenen iegelyk overtuigen, dat het weenen niet altyd eene onaangename aandoening aanduidt. Het ontstaat dikwyls uit bezef van voorleden leed, en tegenwoordig genoegen: welk laatste, door het eerste, te kragtiger gevoeld wordt: even als die Vader, die zynen verlooren zoon wedervindende, eenen milden vloed van traanen stortte.

Zeer verschillende zyn de aandoeningen, die onze ziel ontvangt: de meeste zyn gemengde aandoeningen, hoe zeer het slegts den oplettende Wysgeer gegeven is, de mengeling van die aandoeningen, die meestal voor enkelvoudig gehouden worden, met zyn doordringend vernuft te ontdekken.

De beschouwing van het oneindige, van eene onmeetbare groote, onpeilbare diepte, van de ontelbaare menigte hemelligten, van de eeuwigheid, verwekt eene verwondering, ja zelfs eene siddering, en aangename ontroering: de grootheid van het voorwerp, als eene volmaaktheid aangemerkt, verwekt in ons een aangenaam gevoel: doch in die aangenaamheid mengt het bezef van onze kleinheid, van onze onmagt, van onze nietigheid een bitter, door welks prikkeling dat genoegen kragtiger wordt. Deze gevoelens vermoeijen wel wegens de grootheid der voorwerpen, maar verzadigen niet ligt.

Het is uit deze bron, dat de ontwikkelingen en
ver-

verklaringen van onze aandoeningen , byzonder van de in ſchyn tegenſtrydige verſchynfels , moeten geput worden ; waarom men de meenigte naar zulke plaatſen , alwaar of ſchipbreuk geleden ; of gebouwen door het vernielende vuur in puinhopen veranderd ; of moordſchavotten zyn opgerigt ; of een van bloed ſtroomend ſlagveld zig vertoont , ziet heenen ſpoeden. Al zyn deze voorwerpen onvolmaaktheden , het vermogen egter van die te kennen , is eene volmaaktheid : de geſteldheid van onze ziel , waardoor wy die afkeuren , is eene volmaaktheid : het medelyden zelve met die geenen , welken die rampen ondergaan , is eene volmaaktheid : waar by komt de nieuweheid of zeldzaamheid van de voorwerpen , welke de nieuwsgierigheid voldoet. Deze volmaaktheden , of liever het gevoel van deze volmaaktheden , moet noodwendig eene aangename aandoening in de ziel verwekken. Worden niet de verhaalen van groote beroertens en buitengewoone omkeeringen , doorgaans met veel genoegen gehoord of gelezen ?

Wie zou vooronderſtellen , dat zy , die den afgebranden Schouwburg gingen beſchouwen , ontaard genoeg zouden geweest zyn , van door enkel genoegen over dien ramp daar heenen te snellen ? Dit ware een beledigend denkbeeld , voor zo veele braaven , die , den voorgaanden avond , nog moedig ter hulp waren toegefchooten , en nu egter de nog rookende puinhopen , de laafte treurvertooning , ter dezer plaatſe , gingen bezigtigen.

Hoe ! Myne Heeren ! hebben wy niet , na den roemryken ſlag op den Doggersbank , ſtroomen van menſchen , hier ter ſtede , naar het Gaſthuis zien vloeijen ? Was dat om de wonden der gekneusde , verminkte ,

ge-

gekwetste Krygslieden te aanschouwen, en vermaak in hunne pynen, smerten, gekerm te smaaken? Of was het veel eer, om die moedige Helden te zien; de aangename aandoening te gevoelen, die het denkbeeld van dapperheid, door het daadelyk aanschouwen van zulke klokke mannen versterkt, natuurlyk aan de ziel verschaft? om het genoeg te smaaken van hen den schuldigen roem en bewondering toe te kennen, en, zo door die lofzuiging, als door milddadige giften, hunne wonden te verzagten?

Even zo is het met het bywoonen van Treurspelen gelegen: niemand gaat derwaarts, omdat hy behagen schept in het oeffenen van geweld, in het onderdrukken van de onschuld, het vervolgen der deugd, het vermoorden der onnozelheid, het zegenpraalen der ondeugd. Dit zy verre! maar in tegendeel om genoeg te gevoelen, in de voortreffelykheid der onschuld, die verdrukt wordt, in de kloekmoedige wederstand tegen de snoode verleiding, in de onbezweeke trouw van eenen boezemvriend, in de zegenpraal der deugd. Wie voelt niet die aangename aandoening, in het midden van een belegerd en uitgehongerd Leiden, over de grootmoedigheid van den uitmuntenden VAN DER WERFF, die bedrukt over den drukkende toestand van zyne Burgers, dezelve niet kunnende dadelyke hulp toebrengen, en nogthans te groot van ziel om de stad aan den vyand en alle hoop op te geven, zyn eigen lichaam aan de klagende Burgers aanbiedt?

Zie daar dan, Myne Heeren! zo ik my niet bedrieg, het aanweezen betoogd van dat *Zedelyk gevoel*, 't welk zo veel gerugts in de geleerde waereld gemaakt heeft! Zie daar, zo ik meen, deszelfs dadelyk bestaan ook van eenige tegenbedenkingen vrygepleit! Of dit

Zedelyk gevoel nu eene allezins veilige gids is, en de bron van alle zedekundige Leerstellingen kan zyn; is eene tweede vraag, waarom trent wy op eenen anderen tyd gaarne ons gevoelen aan uwe aandacht willen mededeelen. Thans is het genoeg, het daadelyk zyn van dat gevoel beweezen te hebben. Dat Gevoel is een voortreffelyk geschenk des Hemels, en van een onwaardebaar nut. Het is veelyds de Keurmeester van het Zedelyk schoon; de bewaaker van onze zuivere deugd; de opwekker tot verhevene daaden; de overwinnaar van de Sirenenzangen en vleitaal der ondeugd.

Ja Myne Heeren! het is het Gevoel, zo van het schoon in het gemeen, als byzonderlyk van het Zedelyk schoon, het welk, hoe men zig ook pynige in het uitvinden en famenstellen van regels, zo omtrent het schoone in andere wetenschappen, als byzonder omtrent het dichterlyk schoon; dit gevoel (zeggen wy) is het, het welk, deugdzaame Staatsmannen, FABIUS, CATO, SCIPIO, voortreffelyke Redenaars, DEMOSTHENES, CICERO, uitmuntende Geschiedschryvers, THUCYDIDES, LIVIUS, TACITUS, heeft gevormd: dit gevoel is het, het welk meer byzonder het hemelsch vuur in groote Dichters, in eenen HOMERUS, eenen VIRGILIUS, eenen TASSO, eenen POPE en veele andere uitmuntende vernuften heeft ontstoken, en hunne onstervelyke meesterstukken en verhevene Tafereelen van Deugd, Trouw, Standvastigheid, Grootmoedigheid heeft voortgebracht: welken wy bewonderen, en de laate Nakomelingschap, zo lang zy door dat hemelsvuur aangeblazen, door dat gevoel voorgezicht zal zyn, tot het einde der waereld, bewonderen zal.

The first settlement in the city of Boston was made in the year 1630, by a company of Englishmen, who were sent out by the Massachusetts Bay Company. They were led by John Winthrop, who was the first governor of the colony. The city was founded on a small island in the harbor, which was then called "The Towne."

The city of Boston was the first city in North America to have a city government. In the year 1630, the first city council was elected, and the first city charter was granted. The city government was organized on the basis of a council of freemen, who were elected by the freemen of the city. The council was responsible for the administration of the city, and for the appointment and removal of the city officers.

The city of Boston was the first city in North America to have a city school. In the year 1630, the first school was founded, and the first schoolmaster was appointed. The school was a simple building, and the schoolmaster was a private citizen. The school was open to all the children of the city, and the schoolmaster was paid by the city. The school was the first step towards the establishment of a public school system in the city.

The city of Boston was the first city in North America to have a city library. In the year 1630, the first library was founded, and the first librarian was appointed. The library was a simple building, and the librarian was a private citizen. The library was open to all the citizens of the city, and the librarian was paid by the city. The library was the first step towards the establishment of a public library system in the city.

T W E E D E

V E R H A N D E L I N G:

T O T

ONDERZOEK, WAT MEN DOORGAANS DOOR
HET ZEDELÏK GEVOEL VERSTAAT; EN
OF HET ZEDELÏK GEVOEL EEN GROND-
SLAG, EN WAAR KENMERK VAN
ZEDELÏKHEID IS.

T W E E D E V E R H A N D E L I N G :

T O T

ONDERZOEK, WAT MEN DOORGAANS DOOR
HET ZEDELYK GEVOEL VERSTAAT; EN
OF HET ZEDELYK GEVOELEEN GROND-
SLAG, EN WAAR KENMERK VAN
ZEDELYKHEID IS:

Laatstelyk, in dezen Voor-Winter, had ik het genoegen met uwe aandacht te handelen over de Zucht tot geluk; over onze zielsgevoelens in 't algemeen, en byzonderlyk over het *Zedelyk gevoel*. Ik vlei my, het bestaan van dat Zedelyk gevoel in het menschelyk hart, uit zekere bewyzen, uit de goedkeuring der Deugd, en afkeuring der Ondeugd te hebben aangeroond. Het staat dan vast: *Daar is in de menschelyke Ziel zo eene algemeene aandoening, bezef, of gewaarwording; Goedkeuring der Deugd, afkeuring der Ondeugd; Daar is een Zedelyk gevoel.*

Dog daar bleef nog een groot, een gewigtig vraagstuk over: namelyk, of dit *Zedelyk gevoel* met regt gehouden wordt voor een zeker, voor een veilig, voor een standvastig kenmerk van *Zedelyk goed* en *Zedelyk kwaad*, voor eene zuivere bron van *Zedelykheid*? Het één is onafhangelijk van het ander. Men kan het bestaan van zodanig Zedelyk gevoel erkennen, zonder te bellisen, wat het eigenlyk zy; zonder hetzelve voor eene onfeilbare toetssteen van Zedelyk goed en kwaad te houden; zonder deszelfs uitspraaken voor volkomene Zedelyke wetten, of voor de eerste en hoogste grondwetten der Zedekunde en het recht der

Natuur, aan te neemen. Wy hebben ons verbonden, om dit gewigtig vraagstuk te onderzoeken, en zullen ons nu volvaardig van deze belofien kwyten: en ten dien einde nafpooren, voor eerst, Wat men heden-daags door de Leere van het Zedelyk gevoel verftaat; En vervolgens onze bedenkingen omtrent die Leere voorftellen.

Maar, had ik by mynen laaften fpreekbeurt noodig, uwe toegevendheid te verzoeken; moest ik toenmaals in uw geheugen brengen, dat 'er twee foorten van Verhandelingen zyn; waarvan het eene voor de cie-raadjn van vernuft, voor trekken van welfpreekendheid, voor levendige fchilderyen vatbaar; dog het ander in tegendeel dor en droog is: dat het eerfte ook van de kragt der fchetfen, en levendigheid der aandoeningen van het hart; het ander enkel en alleen van de betoogkragt, en overtuiging van het verftand allen prys ontleent; heb ik zulks moeten doen, wanneer ik nog gelegenheid had, een gedeelte van dat onderwerp (want die Verhandeling was meeftäl proeföndervindeljk) met voorbeelden, uit de zamenleving, uit de dagelykfche ondervinding, uit de aandoeningen van ons hart ontleend, eenigzins te verleevendigen: had ik toen zelfs noodig, uwe toegevendheid in te roepen en uwe aandagt tot afgetrokkene betoogingen te voorbereiden; — hoe zeer heb ik zulks in dit uur nodig, daar ik meer byzonder tot het onderzoek van onze inwendige Gemoedsgeftelteniffe, en, (als ik het zo eens mag uitdrukken) *ontleiding* van die Aandoening, welke men *Zedelyk Gevoel* noemt, moet toetreden; in hetwelk het my niet mogelyk zal zyn, en mifchien zelfs niet aan vernuftiger onderzoekers, die cie-raadjn in te weeven, welken anderzins de reden-

voe-

voeringen aangenaamer maaken, en de aandacht der hoorders verlevendigen en opwekken. Ziet dan, met my van die voordeelen, voor dit uur, af, en wydt dit uur toe aan het enkel gewigt der waarheid en het belang van geftrenge betooging en wettige besluiten.

De Leer van het Zedelyk Gevoel, in den zin van eene Leerstelling aan de Oude Wysgeeren onbekend, fchynt haare geboorte verſchuldigd te zyn aan den ſchranderen SHAFESBURY, die in de gedagten viel, van alle nut, alle voordeel, alle geluk, alle eigenbelang, van de Deugd te willen uitsluiten. Dit ſcheen zeer belangeloos, zeer grootmoedig, zeer verheeven, en beviel dus byzonderlyk aan die geenen, die alle neiging tot genoegen, *eigenbelang* noemden, en een laag *eigenbaat* met de ingefchapene zucht tot geluk verwarden. Nu verdween alle ſpoor en prikkel tot Deugd. Nu verdween alle geluk en beloening in de goede daden, alle nadeel en ſtraf in de kwaade daden zelven gelegen. Het natuurlyk Denkbeeld van verpligting, geſprooten uit de onverzakelyke zucht tot geluk, die de Schepper aan alle denkende, aan alle gevoelige Wezens heeft ingeprent, moest ook ſpoedig verdwynen. Wat ſchoot dan over? Men kon, behoudens deze denkbeelden, de Zedelykheid niet meer in den aart zelve der goede en kwaade daden, in de hoedanigheden der vrye bedryven, door het verſtand begrepen, beoordeeld en ontwikkeld, vinden. Men bevattede egter, dat deze daaden Zedelyk goed, geene Zedelyk kwaad zyn, en men bevondt, dat het bezef van goede daaden eene *aangenaame*, — en van kwaade daaden, eene *onaangenaame* aandoening verwekt. Men noemde dus dit bezef, *een Gevoel*; en in Enge-

land 't welk uitmuntende mannen, doorzigtige Wysgeeren, vooral in Meet-Natuur-en Sterrekunde heeft voortgebracht, maar in Over-Natuur-en Geestkunde voor het schrandere Duitschland heeft moeten zwichten; in Engeland stonden ras Geleerden op, die dit Gevoel niet alleen voor een byzonder vermogen van de ziel, maar ook voor eenen eersten grondslag van Zedelykheid, voor een kenmerk van Deugd en Ondeugd aannamen.

Dus hebben HUTCHESON, SMITH, FORDYCE, HUME en anderen, vervolgens MERIAN, ROBINET, SPALDING en veelen die hunne voetstappen drukten, eene Leer van het Zedelyk Gevoel gestigt, en met veel yver opgetrokken. Sommige Geleerde Genootschappen hebben, ter betoog der Waar- of Valsheid van deze nieuwlings opgedaagde Leer, prysvragen uitgelooft; waaruit dan ook veele voor- en tegenschriften, of ter verdediging, of ter wederlegging van die Leer, zyn voortgesprooten: van welker Schryvers sommigen hunne kragten niet eerst hadden raadgepleegd; anderen in Wis- Natuur- en Sterrekunde uitmuntten, maar in de Zielkunde minder gevorderd waren.

Dog het is verre van daar, dat de voorstanders van deze leer met elkanderen instemmen. HUTCHESON brengt het Zedelyk gevoel duidelyk tot het verstand en oordeel, terwyl anderen die beiden ten eenenmale van hetzelfde afzonderen. Dezelfde HUTCHESON en CUMBERLAND stellen het Zedelyk gevoel in eene *Belangloze Goedwilligheid*; ADAM SMITH in eene *Overeenstemming*, *Sympathie* of *Medelyden*; FORDYCE in een *Natuurdrift*, in een *Instinct*. Dezen stellen, dat het Zedelyk Gevoel onmiddelyk in alle gevallen leert, wat goed en kwaad, wat deugdzaam en ondeugdzaam, eerlyk en schandelyk is, zonder de hulp van het verstand.

stand. Geenen bepaalen het Zedelyk gevoel alleen tot de eerste regels en Zedelyke grondwaarheden (*Axiomata moralia*), waaruit zy willen, dat de ziel, door hulp van het verstand en de rede, de overige Zedelesfen en Natuurwetten, by wettige gevolgtrekkingen moet afleiden, en uit die afgeleide waarheden besliffen, wat in alle gevallen Zedelyk goed en kwaad is (*). Sommigen stellen, dat het Zedelyk gevoel, even als onze uiterlyke zinnen, door de voorwerpen wordt aangedaan; dat het gevoel vooraf gaat, en de rede volgt. Dit stellen HUTCHESON, (†) FORDYCE, MERIAN en ROBINET. Dog diezelfde HUTCHESON, (§) HUME (**), en anderen leeren elders, dat het Zedelyk Gevoel niet onmiddelyk van de voorwerpen wordt aangedaan, maar door tusfchenkomst van het verstand en hulp der rede, welke het Zedelyk zintuig als voorbereidt en opwekt. Dezen fchryven dit gevoel alleen aan de Menschen, geenen ook, gelyk MERIAN en HUME, aan de Dieren; anderen ook aan God toe (††). De Geleerde HENNERT (§§) roemt zig gelukkig, dat hy zyner waardigheid bewust is; niet (zegt hy) om het vermogen der Rede, maar om het zesde zintuig aan den Mensch boven de andere Dieren gefchonken. Hy onderscheidt het derhalven van de Natuurdriften; hy ontkent, dat de Dieren dat Zedelyk gevoel deelagtig zyn, en fchynt

(*) z. HULSHOF, Verh. van 't Stolp. Leg. II. D. bl. 36.

(†) HUTCHES. *Instit. Phil. Comp.* p. 7. FORDYCE *Princ. de Mor.* p. 53. ROBIN. T. I. p. 3. C. 4 & 5.

(§) p. 21.

(**) T. V. p. 67 & 176. HULSH. p. 36.

(††) HULSH. p. 54. 55. 68.

(§§) Verh. van Stolp. Leg. III. D. p. 4.

schynt met die geenen in te stemmen, die aan dit Zedelyk Gevoel zelfs een *organum*, een zintuig toekennen. Ja, daar is 'er, die zelfs zo verre gegaan zyn, dat zy hoop schepten, dat schrandere ontleedkundigen nog eens door tyd en vlyt, in 's menschen lichaam, dat zesde zintuig en deszelfs zitplaats zouden ontdekken.

Niet dit spreekuur, Myne Heeren, maar de geheele avondstond, ja verscheidene avondstonden zouden te kort schieten, indien ik alle de verschillende denkbeelden, gevoelens, stellingen der voorstanders van het Zedelyk Gevoel, zoude ophaalen: van welken een voor naam voorstander getuigt, dat zy allen deze stoffe nog zeer onvolkomen behandeld hebben; schoon hy zelve, niet verder, dan zy, schynt gevorderd te zyn, en om de onoplosfelyke zwarigheden te willen ontduiken, zodanige bepaalingen aan de Leer van het Zedelyk gevoelen toevoegt, welke haar al het voordeel beneemt en van alle die bekoorlykheid beroofd, waarom zy zo zeer gesmaakt is, en opgevyzeld is geworden.

Dog het zou gemakkelyker zyn, om dezen doolhof in te treden, dan uit denzelven een uitkomst te vinden. Wy stappen dus alle verschillende en veel al tegenstrydige denkbeelden voorby, en zullen ons alleen tot dat geen bepaalen, waarin de meesten overeenkomen, of welke weinige maar hoofdzakelyke verschillen zyn. Om ons dan, zo veel mogelyk, egter een stipt en bepaald denkbeeld van de Leere van het Zedelyk gevoel te vormen, laaten wy eerst zien, wat zy doorgaans willen, dat men door het *Zedelyk Gevoel* verstaan moet: en dan ten tweede, welke *kragt*, welk *vermogen* zy aan dat *Zedelyk Gevoel* toeschryven.

Wat het eersten aangaat, zy noemen het een GE-
VOEL,

VOEL, een bezef, eene gewaarwording, zo wel van het oordeel des verstands en der rede, als van de natuurlyke zintuigen onderscheiden; een bezef van Zedelyk goed en zedelyk kwaad, gepaard met een' aangenaame, of onaangenaame aandoening: welk bezef door de reden niet verder kan ontbonden noch betoogd worden: zo dat de beslissingen van dit Zedelyk gevoel, eerste waarheden, eerste Zedelyke waarheden zyn (*Axiomata Moralia*), van welker zekerheid wy, zonder behulp van eenig middel-denkbeeld (*terminus medius*), ogenblikkelyk overtuigd worden, zo dat wy even weinig dezelve in twyffel kunnen trekken, als dat tweemaal twee vier is, en het geheel grooter is dan zyn deel. Weshalven men van de beslissingen van dat Zedelyk Gevoel geen andere reden, geen ander bewys kan geeven, dan dat men hetzelfde aldus *gevoelt*; dat men, wat eigenlyk Zedelyk goed, of kwaad; deugd of ondeugd; eerlyk of schandelyk is, onmogelyk zoude kunnen doen begrypen aan die geenen, die, hoe zeer met verstand begaafd, dat gevoel, of ook dat zesde zintuig, zouden misfen: dat het verstand, dat alleenlyk het verstand, het natuurlyk goed en kwaad der voorwerpen; maar dat dit zesde zintuig, het zedelyk goed en kwaad derzelven kan bezeffen.

Dit bezef dan, of vermogen der ziele; noemen dezen *Gevoel*; geenen *Geweeten* (*); anderen *Neiging*; CUMBERLAND *Goedwilligheid*; fommigen *Natuurdrift*; die wederom *Trek*, *Lust*, zo als de geleerde HENNERT (†); die ook de liefde van ouders tot kinderen

een

(*) HULSH. bl. 38.

(†) HENN. Diff. Stolp. p. 20.

Zedelyk Gevoel, de vrees een *Zedelyk Gevoel* (§), de eigenliefde een *Zedelyk Gevoel* noemt, en meest al zo klugtig met het *Zedelyk Gevoel* omspringt, dat men zeer verlokt wordt tot het vermoeden, dat de schrandere HENNERT, die wiskundige geleerdheid verre boven geestkundige stelt, zyne verhandeling over het *Zedelyk Gevoel*, (eene verhandeling, die den prys van het Stolpiaansch Legaat heeft weggedragen) meer uit jok dan goeden ernst heeft geschreven. Hy vindt zig, volgens het stelsel van het *Zedelyk Gevoel*, zo verlegen met de pligten tot God, dat hy dezelve eindelyk oordeelt, uit God zelve, uit den Heiligen Geest, niet uit het *Zedelyk Gevoel*, te moeten afleiden: ja, daar hy het *Zedelyk Gevoel* op de gezelligheid grondt, zullen uit hetzelfde ook niet de pligten, die ieder aan zig zelve is verschuldigd, maar alleen de pligten jegens anderen kunnen worden afgeleid.

Maar, (om tot onze hoofdzaak weder te keeren,) doorgaans komt dit byzonder en nieuwlings ontdekt vermogen voor, onder den tytel van *Gevoel*. Dog een later vooritander van deze zelfde leere noemt het liever eene *Zedelyke smaak*. Ik, voor my, zie geen voordeel in die benaaming. Integendeel, *Gevoel* is algemeener, en *Smaak* een byzonder gevoel. Dus is de eerste benaaming meer geschikt om de overeenkomst van dit ziels-vermogen met gevoel in 't gemeen, en de aandoeningen der uiterlyke zinnen aan te duiden, dan de laatste. En wil men al het woord *smaak* in eenen oneigenlyken, in eenen overdragtelyken zin neemen, dan nog is het niet geschikt: nadien *smaak* niet alle gevoel, maar een geoefend, een verfynd' gevoel te kennen geeft: waarom men in de schoone kunsten, wel aan allen of aan de

mees

meesten, een *gevoel*, maar aan de minsten *smaak* kan toefchryven.

Het is nog aanmerkelyk, dat de voorstanders van het Zedelyk gevoel, of den Zedelyken smaak, dit gevoel of dezen smaak oordeelen den Mensch aangeboren en ingeschapen te zyn; niettegenstaande zy, gelyk ook de meeste Engelfche Wysgeeren, onder die gehooren, welke de ingeschapene Denkbeelden ontkennen.

Maar het onderwerp der nieuwe Leere, welke wy onderzoeken, is niet alleen een *Gevoel*, maar ook een *Zedelyk Gevoel*. Het was dan natuurlyk, dat derzelver voorstanders naaukeurig bepaalden, wat zy door *Zedelykheid*, door *Zedelyk* goed en kwaad, in tegenstelling van *Natuurlyk* goed en kwaad, verstonden: dog niemand van hen geeft zig die moeite. Veelen schynen dit ook voor onmogelyk te houden, en het denkbeeld van *Zedelykheid*, voor een eenvoudig denkbeeld, aan te zien, welk niet door het verstand begreepen, maar door gevoel bezeft wordt; welk men dus niet verklaren kan. Dit is niet ongemakkelyk: zo raakt men ligt van de moeite af. Dog wy zullen hierna tragten eene duidelyke ontwikkeling van het denkbeeld van *Zedelykheid* te geeven, en zekere teekenen te stellen ter onderkenning van Zedelyk en Natuurlyk goed en kwaad: en dus zullen wy de dwaaling wegens de enkelvoudigheid van het denkbeeld van *Zedelykheid*, met de daad zelve, pogen te wederleggen.

Wy moeten nu ten tweeden overgaan, om het *vermogen* te beschouwen, 't welk men doorgaans aan het *Zedelyk Gevoel* toekent.

Namelyk door dit Zedelyk gevoel bezeft een mensch, wat Zedelyk goed of kwaad is; niet onderschei-

scheidenlyk; egter met eene groote klaarheid, en volgens zekere regels; niet volgens regels, der Redeneerkunde, maar der Gevoel- of Smaakkunde (*): welk bezef, van de begrippen des Verstands geheel en al onderscheiden is: omdat het *Verstand* alleen bevat, wat waar of valsch is; maar het *Zedelyk Gevoel*, wat deugdzaam of ondeugdzaam, eerlyk of schandelyk is: welke twee vermogens van *Verstand*, en van *Zedelyk Gevoel* zy zo verre van elkanderen afwykende stellen, dat het mogelyk ware, dat iemand een doorzigtig Wiskundige zoude zyn, die egter in het geheel niet zoude kunnen bevatten, wat eerlyk of schandelyk; kloek, of slegt; moedig, of laag is: even gelyk iemand een goed gezigt zonder gehoor; een goed gehoor zonder reuk kan hebben.

Maar in de bepaling der *werking* van dit *Zedelyk Gevoel*, zyn deszelfs voorstanders in twee soorten verdeeld.

Voor eerst zyn 'er, die het *Zedelyk gevoel* geheel onafhangelijk van het verstand, oordeel, reden stellen. Het werk van 't Verstand, (zeggen zy) is alleen, te beschouwen of na te spooren, wat waar of valsch is: maar de post van het Gevoel, te bezeffen, wat goed of kwaad is. Zy houden het Verstand, de Rede even weinig geschikt, om te bezeffen, wat deugdzaam of ondeugdzaam, eerlyk of trouwloos is, als het gezigt, om' over de Muzyk; of het gehoor, om over de kleuren te oordeelen.

Wanneer tegen deze Leer gewigtige bedenkingen
wier-

(*) HULSW. bl. 29. Die regels der gevoelkunde zyn egter nog niet opgegeven.

wierden ingebracht, hebben laater voorftanders (*), om die aanvallen te ontgaan, eenen anderen weg ingeflagen, en het Zedelyk gevoel of fmaak alleen bepaald tot de allereerfte voorschriften van Zedelykheid, het zy één, het zy meer, dog egter weinigen; en het verftand te hulp geroepen, om uit die eerfte grondwaarheden, door wettige redeneeringen en gevolgtrekkingen, alle andere wetten en pligten af te leiden, en zo een Zedekundig famenftel uit te werken.

Eindelyk, fchryft men nog aan het Zedelyk Gevoel dit byzonder uitwerkzel toe, dat hetzelfde door het bezef van Zedelyk goed eene aangenaame, en van Zedelyk kwaad, eene onaangenaame aandoening in de ziel verwekt, en daardoor de ziel, of nader den wil, uitlokt tot deugd, en van ondeugd affchrikt (†). Wy erkennen volkomenlyk die uitwerking, dat vermogen van Zedelyke voorwerpen op onze ziel, en hebben hetzelfde in onze voorgaande verhandeling, ten allerduidelykften, door waarnemingen en voorbeelden, be-
toogd.

Ziet daar, Myne Heeren! zo veel de tyd ons toeliet, eene zakelyke, en, zo wy ons vleijen, eene duidelyke opgave van de Leer van het *Zedelyk gevoel*. Gaan wy nu over tot de befchouwing van eenige gewigtige bedenkingen, die ons altyd wederhouden hebben, onze toeftemming aan die Leere te geven; het *Zedelyk gevoelen* aan te nemen, als een byzonder ver-
mo-

(*) HULSH. bl. 33. Brief van een Gron. Heer, zynde de Heer GODERIKE.. Gron. 1770.

(†) HUTCHESON p. II.

mogen van de ziel, van verstand en rede onderscheiden, als een Keurmeester van deugd en ondeugd, regt en onregt, billyk en onbillyk: 't zy men het gebied van dat Zedelyk gevoel tot alle Zedelyke Wetten uitstrekke; het zy men hetzelfde tot één, of eenige weinige grondwaarheden bepaale.

Voor eerst dan, Myne Heeren! onze ziel heeft tweederlei vermogen; in de eerste plaats, van denkbelden te vormen, te ontvangen, die te beschouwen, te vergelyken, te beoordeelen, en daaruit besluiten op te maaken. Dit is het *Verstand*, de *Rede*. Derzelve besluiten zyn in de tweede plaats of zodanige, die eenen invloed op onzen staat hebben, iets voor ons verlangbaar en verkrygbaar vertoonen, of niet. In het eerste geval, wordt onze ziel bepaald tot dat voorwerp, verlangt en begeert hetzelfde: in het ander geval wraakt zy dat voorwerp, heeft van hetzelfde een afkeer. Dit vermogen der ziele is de *Wil*. Deze twee vermogens van onze ziel, zyn van alle tyden door alle Wysgeeren erkend. Zien wy nu eens, of met regt aan de ziel nog een derde vermogen, een *gevoel* wordt toegeschreeven.

Het woord *Gevoel* wordt in verskillende, dikwyls onzekere en verwarde, beteekenis genomen. Eigenlyk wordt het aan de uiterlyke zinnen toegeschreven: van daar ook wel tot de ziel overgebracht: dan eens beteekent het bewustheid; dog veelal zegt men iets *te gevoelen*, wanneer men dat sterk bezeft, daarvan volkomen overtuigd is, zonder nothans in staat te zyn, van die overtuiging rede te kunnen geeven. *Ik weet niet hoe, of waarom*, zegt men, *maar ik voel dat zo*. Eindelyk nog bepaaid wordt een begrip, een bezef, *Gevoel* genaamd, wanneer hetzelfde eene aangename, of

of onaangenaame aandoening, en eene daar uit ontstaande begeerte, neiging, trek, of ook afkeer werkt: in dit laatste geval komt het nader by de werking van zaaken buiten ons op onze Zintuigen, die daar door of aangenaam of onaangenaam worden aangedaan.

In welken zin, in welke beteekenis men nu ook 't *Gevoel* wil neemen; daar is geen reden, om het zelve als een derde vermogen van de ziel, van het verstand geheel onderscheiden, te beschouwen.

Het Gevoel der zinnen wordt genomen of voor de bewegingen in de zintuigen, in ons lichaam; of voor de denkbeelden, die daaruit in onze ziel ontstaan. In het eerste geval behoort het tot de ziel niet, maar tot het lichaam. In het laatste geval behoort het tot de denkbeelden, en dus tot het verstand. En ik vermoede niet, dat iemand tot die ongerymdheid zal komen, om staande te houden, dat zo veel verschillende soorten van denkbeelden 'er zyn, zo veele byzondere vermogens, van het Verstand onderscheiden, aan de ziel moeten toegeschreven worden. Een denkbeeld is eene vertegenwoordiging van eene zaak of voorwerp in ons Verstand: dat is en blyft een denkbeeld, waaruit het ook moge ontstaan, en welke ook de vertegenwoordigde zaak moge zyn. Wordt het *Gevoel* der ziele voor bewustheid genomen, dan moet het, even als de bewustheid zelve, wederom tot het verstand worden gebracht, en is geen byzonder vermogen.

Neemt men het *Gevoel* voor de overtuiging van iets, waarvan men geen reden kan geeven, dan ook behoort het nog tot het Verstand. Het Verstand bevat dikwyls denkbeelden van zaaken, die wel met elkanderen verknogt zyn, maar waarvan het *Verstand* het verband en den samenhang niet zo duidelyk doorziet,

ziet, om dat verband te kunnen verklaaren, dat is, om reden van zyne overtuiging te kunnen geeven. In dezen zin *voelt* een Landman, een Ambagtsman zeer wel, de waarheid of valscheid van eene fluitreden, dat is: hy is, daarvan overtuigd, zonder nogthans in staat te zyn, reden van die overtuiging te geeven, dat is, om het redeneerkundig (*Logiesch*) gebrek of deugd van die fluitreden op te geeven. Wilde men nu daarom die overtuiging, dat *gevoel*, van het Verstand afzonderen, zo zouden hier uit drie ongerymdheden volgen. Vooreerst, zodra de reden van overtuiging ontdekt wierdt, (gelyk dikwyls by nadere overdenking gebeurt) dan zou die overtuiging van *het gevoel* naar *het verstand* verhuizen. Want niemand heeft nog de duidelyke begrippen, waarvan voldoende reden kan geeven worden, anders dan aan het *Verstand* toegekend. Ten anderen, daar het zeker is, dat in het Verstand trappen zyn van meerdere of mindere duidelykheid; is het dan noodzakelyk, is het wysgeerig voor die min duidelyke bezeffen en begrippen, een afzonderlyk vermogen, een *Gevoel* te scheppen? Ten derden, daar in allerlyc foorten van denkbeelden en begrippen zodanige trappen van duisterheid en klaarheid zyn; daar men dikwyls in taal, in styl, in een Dichtstuk, in een Schilderstuk, zowel als in de Zeden, in de Daaden, iets goed of kwaad, schoon of leelyk keurt, zonder juist te kunnen zeggen, waarom; dat is, zo als men spreekt, dat schoon of leelyk zo te *voelen*; dan zou men niet alleen een Zedelyk gevoel, maar ook een Taalkundig, een Dichtkundig, een Schilderkundig gevoel moeten stellen: dog hiervan straks nader.

Eindelyk, wanneer men *het Gevoel* brengt tot de aangenaame, of onaangenaame aandoeningen, uit zek-

kere denkbeelden ontstaande, dan is 'er nog geen reden, om het Gevoel, in dien zin, voor een afzonderlyk vermogen van de ziel, onderscheiden van het verstand, te houden. En, omdat men in dezen zin aan de ziel een gevoel, gelyk, of nabykoomende aan dat der uiterlyke zintuigen, toekent, zullen wy dit eens oplettend beschouwen.

In de uiterlyke zintuigen gaat het dus toe. De uitzwendige lichamelijke voorwerpen werken op onze zintuigen, en verwekken daarin bewegingen: uit die bewegingen ontstaan denkbeelden in onze ziel, in ons verstand; en wel aangenaame of onaangenaame: waaruit wederom dikwyls trek, neiging, begeerte, of ook wel afkeer wordt geboren. Voor zo verre dit zintuigelyk is, behoort het *tot het lichaam*: voor zo verre het de denkbeelden, en begeerte of afkeer aangaat, behoort het *tot de ziel*, tot het verstand en den wil. Ik ontdek hier nog geen derde vermogen, geen *Gevoel* van de ziel, onderscheiden van het Verstand.

Brengen wy dit over tot onlichamelyke zaaken, tot de vrye daaden en bedryven der menschen. Wy krygen van dezelve denkbeelden, zonder onmiddelyke hulp van onze uiterlyke zintuigen, even als van andere onlichamelyke zaken, Wiskundige, Reekenkundige, Redeneerkundige, en wat dies meer is. Die denkbeelden, van welke foort zy ook zyn, verwekken dikwyls in de ziel een aangenaame, of onaangenaame aandoening; trek, lust, begeerte, of afkeer. Dat genoeg en ongenoeg behoort tot het Verstand, aan welke *deze* denkbeelden behaagen, *geenen* mishaaigen. Aan eenen oplettende zal blyken, dat in het algemeen onze ziel zodanig gesteld is, dat al wat volmaakt is, of daarby komt, aan het verstand behaagt; al wat on-

volmaakt is, mishaaft. De bewustheid van dat genoeg of ongenoeg behoort tot het *Verstand*. De trek, neiging, begeerte, of afkeer, daaruit ontstaande, behoort tot den *Wil*. Welke reden is 'er nu, om een *Gevoel*, als een afzonderlyk vermogen, van het verstand onderscheiden, aan de ziel toe te kennen? Zaldie reden zyn in de aangename of onaangename aandoe-ning? genoeg of ongenoeg? Maar waarom die bezefsen, die bewustheid van genoeg of ongenoeg aan het verstand geweigerd? De overeenstemmende spanning der zenuwen, die uit de genoeglyke denkbeelden ontstaan, behoort wederom niet tot de ziel, maar tot het lichaam. Ja, indien dat genoeg of ongenoeg een byzonder *Gevoel* vereischte, als een byzonder vermogen van de ziel; dan zou 'er niet alleen een Zedelyk gevoel, maar ook wederom een Dichtkundig, Zangkundig, Meetkundig gevoel, en ik weet niet al welke gevoelens, aan de ziel moeten worden toegekend, nadien 'er Dichtkundige, Zangkundige, Meetkundige genoegens zyn, en 'er geen reden is, waarom de genoegens en ongenoegens, uit deze laatste voorwerpen, meer aan het verstand zouden kunnen worden toegeschreven, dan de genoegens en ongenoegens uit zedelyke bedryven.

Om dit overtuigende te betoogen, laten wy eens onze aandagt vestigen op het onderscheid, het welk de voorstanders van het Zedelyk Gevoel doorgaans tusfchen beschouwende en werkdadige denkbeelden, voorwerpen, wetenschappen, stellen.

Daar is, zeggen zy, een hemelsbreed verschil tusfchen *Beschouwende*, en *Oeffenende* of *Werkdadige* Waarheden. De Beschouwende voorstellen in ons Verstand laten ons onverschillig, doen ons niet aan, by

VOOR-

voorbeeld het betoog dat de zon stilstaat en de waereld draait : die waarheden buigen onzen wil niet, lokken ons niet uit. Integendeel de oeffenende, de werkdadige waarheden, beweegen ons hart, neigen onzen wil, doen ons dikwyls een verrukkend genoeg onder vinden : daar moet dan een byzonder vermogen zyn, een *Gevoel* voor dit laatste foort, en voor de Zedelyk goede en kwaade daaden, een byzonder *Zedelyk Gevoel*.

Dit is gedeeltelyk waar, gedeeltelyk valsch. Het is waar, dat sommige denkbeelden, sommige waarheden ons koel laten; ons hart niet aandoen; onzen wil niet neigen : anderen integendeel een genoeg of ongenoegen in ons verwekken. Maar het is valsch, dat die aandoening *niet* zou behooren tot beschouwende; dat die *altyd* werkdadige of oeffenende waarheden zou verzellen. De beschouwende waarheden verwekken ook in eene welgestelde ziel het hoogste vermaak. Het is wel zo; de grootmoedigheid van REGULUS, de Vaderlandsliefde van CATO, de menschlievendheid van TITUS, de herinnering van die groote deugden is verzeld van een genoeg, van eene aangenaame aandoening. Maar wie zal ontkennen, dat COPERNICUS, dat TYCHO BRAHE, dat GALILÆI, dat DESCARTES, HUYGHENS, LEIBNITS, NEWTON, onuitsprekelyke genoegens uit de opspoorring, ontdekking, beschouwing van de verhevene Wiskundige, Natuurkundige, Starrekundige waarheden gemaakt hebben? niet alleen uit het nut, het welk zy door hunnen arbeid aan het menschedom toebagten, maar ook uit de ontdekking, uit de beschouwing van die waarheden zelve. Daarenboven, de opgenoemde Wetenschappen hebben ook haar oeffenend gedeelte. Zo is de Zeevaartkunde eene werkdadige wetenschap, en derzelve waarheden zyn ook oeffenende waar-

heden, welke een Stuurman daadelyk te werk stelt. Zou egter een Stuurman meer genoeg daarvan fmaaken, dan NEWTON van zyne ontdekte en enkel befchouwde waarheden? Maar, om alle bedenking weg te neemen, treden wy nog eenen ftap nader. De kennis en befchouwing van het Allervolmaaktst Opperwezen, behoort zonder twyffel tot de foort van befchouwende wetenfchappen, - hoedanig de Natuurlyke Godgeleerdheid en Overnatuurkunde is. Zou egter die befchouwing, zonder genoeg, zonder vermaak zyn? Verneemen wy eens, wat de verhevene Wysgeer, MOSES MENDELSZOHN, hiervan ons voorftelt (*):

„Hoe hemelfch (zegt hy) zyn de gevoelens, die wy op het oogenblik in ons befpeuren, wanneer zig onze ziel verheft tot eene aandagtige overdenking der oneindige volmaaktheden van het Opperwezen! 't Is waar, onze onmagt verlaat ons, geduurende deze ftou- te vlugt, geen oogenblik. Zy ftoot ons zelfs in het ftof te rug. Dog de opgetogenheid, in welke wy door deze onmeetelyke grootheid gebragt worden, en het ongenoegen, het geen wy door de gewaarwording van onze nietigheid befpeuren, vermengen zig zo wel met elkanderen, dat daaruit een gevoel in ons ontftaat, het welk allen wellust overtreft, en met eene heilige ontroering verzeld is. Wy rusten eenige oogenblikken, en, na weer bekomen te zyn, verzamelen wy alle onze kragten, herhaalen onze pogingen, en vinden de bron van 't genoeg zo onuitputlyk als voorheen”.

Maar befchouwen wy nog een weinig nader dat vermogen, aan 't welk men de befiffingen van goed en kwaad, van deugd en ondeugd wil toevertrouwen.

Dit

(*) Onderzoek der Zedel. gevoel. Utt. 1769. p. 8.

Dit is dan een *Gevoel*. Wat is nu een Gevoel der Ziele? Eenig denkbeeld of denkbeelden, die de ziel aangenaam of onaangenaam aandoen; en bewustheid daarvan. Vooreerst, behooren de denkbeelden tot het verstand: daar zyn geen aangenaame of onaangenaame aandoeningen zonder denkbeelden: derhalven heeft het verstand, ten minsten, ook deel in die aandoeningen, in dat gevoel; en men dwaalt dus, wanneer men van 't gevoel der ziele het verstand geheel uitsluit. Maar ten anderen, die aandoeningen, dat gevoel, is dat, het zy in het natuurlyke, het zy in het zedelyke, altyd geregeld, en in de waarheid der zaake gegrond? of spruiten dikwyls zodaanige gevoelens uit dwaalingen, hebbelykheden, vooroordeelen, kwaade opvoeding, bygeloof? Onderzoeken wy dit eerst eens omtrent het natuurlyke; dan omtrent het Zedelyke: schoon de tyd ons noodzaakt kort te zyn.

In het *natuurlyke*, zyn 'er menschen, die op het zien van bloed, van wonden, of ook het enkel hooren spreken daarvan verbleeken. Hoe weinig gevaar van een Spin te vreezen is, veelen zyn 'er nogthans *afkeerig* van. Die in hunne kindsheid vervaard zyn gemaakt voor spooken, behouden veelyds daarvan de indrukken, ook in meer gevorderde jaaren. Men verhaalt van eene kraamvrouw, die in haare kindsheid voor den Klapperman of Ratelwagt zynde vervaard gemaakt, in het kraambedde liggende, door het hooren van de Nachtklap of Ratel dermate verschrikte, dat zy het bestierf. Het *Natuurlyk Gevoel* is dan zeer dikwyls ongeregeld en spuit uit kwade hebbelykheden en vooroordeelen voort.

Hoe is het nu hiermede in het *Zedelyke* gesteld? Verschillen niet veele menschen, ja geheele volkeren, in dit gevoel? Schoon dit van anderen reeds is opge-

merkt, moet ik het nogthands bybrengen, vooral om dit bewys van eenige tegenbedenkingen te ontheffen. Wat agten wy snooder, dan dat Ouders de vrugt van hunne Echtverbintenisfe, van hunne Huwelyks-liefde, in het eerst ontluikend levenslicht fmooren, of te vinding leggen; dat is, aan de gevoelige barmhartigheid van vreemden overgeven, terwyl hun eigen hart ongevoelig, verfteend en wreeder, dan dat van eenen tyger is? Evenwel was dit by de Romeinen, by veele andere Oude Volkeren geoorloofd. Wie verfoeit nu niet, eenen onschuldigen vreemdeling van leven of goederen te berooven, terwyl oudstyds alles tegen eenen onbekenden vreemdeling vry ftondt. Zyn 'er niet tyden geweest, wanneer by het innemen van eene Stad al wat leven hadt ontvangen, tedere Vrouwen, onnozele Kinderen, zwakke Grysäärts, allen aan het moordftaal wierden opgeofferd, en zulks door het Recht van Oorlog wettig gekeurd? Verhaalt THUCIDYDES niet, dat oudtyds de dieffallen voor geen fchande wierden greekend? Getuigen CÆSAR en TACITUS dit zelfde niet van de Oude Duitschers? Was het te Athenen, dat befchaafd, dat wysheidminnend, dat geleerd Athenen niet geoorloofd, ook de naaste Bloedverwante tot Echtgenoot te nemen. HERODOTUS verhaalt van een Volk, in Ægypte, by 't welk de oudfte Zoon, by overlyden van zynen Vader, met de andere goederen, ook zyns Vaders Echtgenoot, dat is zyne eigene Moeder, by erfrecht, tot zyne Vrouw kreeg. By de Scythen was het der Kinderen pligt hunne afgeleefde Ouders te dooden. Het eene volk verheft dus als een pligt, als eene uitmuntende deugd, het geen het ander Volk verfoeit, en waarover het de heftigfte aanvallen van een wroegend geweeten zou gevoelen. Dit zelf-

zelfde onderscheid heeft onder byzondere menschen plaats. De moord van Prins WILLEM I. wierdt door het gantsche Land verfoeid: dog de moordenaar zelven hadt van deze daad zo een genoeg, zo groot een welgevallen, dat hy in het doorstaan der felle pynen, volmondig beleedt, dien daad nog te zullen doen, in die zy niet verrigt was.

Is dit zo, Myne Heeren, hoe onberaaden is het dan, de beslissing van Zedelyk goed en kwaad aan een Gevoel, aan een wankelend Gevoel toe te betrouwen? hoe onberaaden, zo een Gevoel, als eenen zekeren en veiligen Rechter te stellen; aan alle menschen en volkeren ingeschapen te oordeelen? Moest de bloote ondervinding ons niet behoedzaamer doen zyn? Is het wysgeerig, de eeuwige waarheden, van ons wankelbaar Gevoel, als 't ware, afhankelijk te maaken? Gaan wy zo onberaaden in het Natuurlyke te werk? Is een gebouw schoon, is eene uitvoering van een Muzykstuk fraay, omdat sommigen dat zo gevoelen? Is dit niet veel meer omgekeerd waar? Voelen wy niet veel meer, schoon niet allen, eene aangenaame aandoening, omdat een gebouw schoon is, omdat een Muzykstuk fraay wordt uitgevoerd? Nog eens, Myne Heeren, wy kleine wezentjens, die veel met onze grootheid op hebben, die, in vergelyking van het gedierte, op dezen stip, welken wy van het groot Heeläl bewoonen, nog al iets zyn, maar de verhevener Wezens, Bewooners van andere hemelsche lichaamen, niet kennen; die alle ogenblikken, by aandachtige overweeging, tot onze kleinheid, tot onze nietigheid moeten afdaalen; wy zullen deze uitspraak doen: *Ik gevoel dat zo; ik gevoel dat overeenkomstig, dat tegenstrydig: ik gevoel dat zonder de minste reden te kunnen geven; zonder het minste betoog; derhalven zyn dat eeuwige waarheden.* Immers Myne

Heeren, zyn de Zedelyke waarheden, niet minder dan de Natuurlyke waarheden, eeuwig, standvastig, onveranderlyk; vloeijen voort uit de orde, uit het verband en de betrekkingen der wezens, uit de oogmerken der scheppinge; zyn dus onafhangelijk van de begrippen, van de bezeffen, van de gevoelens der menschen; even gelyk de Wiskundige, de Starrekundige, en andere waarheden, van de begrippen, de meenigwerf verkeerde en wankelbaare begrippen der menschen, onafhangelijk zyn.

En hieruit blykt teffens, met hoe weinig grond HUME (*) zegt, de Deugd niet anders te zyn, dan *'t welk een aangenaame aandoening in de ziel verwekt, en de goedkeuring wegdraagt van allen, die tegenwoordig zyn.* Is dit wel iets anders, dan de Deugd afhangelyk van onze aandoeningen te maaken? Zyne zwakke en afgeleefde Ouders te dooden, droeg by de Scythen de goedkeuring weg: maar zou by ons noch goedkeuring weg draagen, noch eene aangename aandoening verwekken. Het afzetten van een been, ter behoudenisfe van het leven, is eene deugd, maar verwekt juist geene aangenaame aandoening. De uitvoering van een doodvonnis door den Scherprechter, op last der Hooge Regeering, aan eenen verweezenen, is eene Deugd, maar geeft op zich zelve zo weinig genoegen, dat de meeste menschen in de meeste Landen van den deugdzaamen Scherprechter eenen afkeer gevoelen.

Ons besluit is dan: de Deugd of Ondeugd, het Zedelyk goed of kwaad, ligt in de natuur der vrye daaden, in derzelve betrekkingen; en hangt geenzins van ons Gevoel af, kan dus door geen wankelbaar Gevoel

(*) Addit. de son *Essay de Moral.* T. IV. Op. p. 199.

voel, maar, even als alle andere waarheden, alleen door betogingen gekend worden..

Dog het is ons niet te doen om de zegepraal, maar om de waarheid; en 't is om het even, waar wy die vinden. Laaten wy dan rondelyk handelen en eenige bedenkingen tegen dit ons zo even betoogde overweegen.

Vooreerst dan zouden de Voorstanders van het Zedelyk Gevoel mogelyk kunnen zeggen: het Zedelyk goed en kwaad is niet zodanig, omdat wy het zo gevoelen, maar wy gevoelen het zo, omdat het zodanig is, en besluiten dus, uit ons gevoel, dat het zodanig in zig zelve, in de voorwerpen zelve, is.

Dog, behalven dat dit besluit, om gezegde reden, zeer wankelbaar zou zyn, zo is het met de Leere der Voorstanders van het Zedelyk Gevoel, gansch anders gelegen. Zy stellen ten duidelyksten, dat, gelyk het schoon en leelyk niet gelegen is in de uiterlyke voorwerpen, maar in de ziel, die dat gevoelt, dat zo ook de deugd en de ondeugd niet gelegen is in de daaden zelve, maar in ons gevoel.

Dit is eene groove dwaaling, die, zo veel my bewust is, nog niet wederlegd is.

Wanneer wy aandagtig letten, dan bevinden wy, dat in het bezef of gevoel van 't natuurlyk schoon, deze vier zaken plaats hebben.

1. Orde, evenredigheid en overeenstemming der deelen in de voorwerpen zelve.

2. Uit die voorwerpen ontstaan ook zekere beweegingen in de zintuigen.

3. Uit die beweging der zintuigen, der vezelen, waaruit zy zyn zaamgesteld, ontstaan zekere denkbeelden in de ziel.

4. De ziel vergelykt die denkbeelden, oordeelt over de overeenkomst of tegenstrydigheid, voelt deswege

eene aangename of onaangename aandoening, en bewustheid van dezelve.

Uit deze ontwikkeling volgt noodzaakelyk, dat het schoon en leelyk wel deegelyk in de voorwerpen zelven is, dat is, niet het gevoel: maar de oorzaak van het gevoel is; namelyk zekere gesteldheid der deelen: even als een koud yzer anders gesteld is, dan een gloeiend yzer, waarom wy het eerste *koud*, en het ander *heet* noemen, schoon de aandoening daarvan, alleen in onze ziel is. Men vindt doorgaans een huppelend Lammetje een mooi, een wroetend Varken een leelyk dier: om de verschillendheid van deelen, evenreedigheid, gestalte, betrekking, kleur, en wat dies meer is: sluiten wy de oogen, dan kan het gevoel ophouden; maar blyft egter niet de onderscheidene gesteldheid van deelen, evenredigheid, gestalte in die voorwerpen, in die dieren zelven?

Even zo is het gelegen met het Zedelyk schoon en leelyk: dat is gelegen in de vrye daaden van redelyke Wezens, in derzelve hoedanigheden, betrekkingen, overeenstemming met- of frydigheid tegen de volmaaktheid, orde, oogmerken der Scheppinge: het zy wy dat bezeffen, of niet bezeffen, gevoelen, of niet gevoelen.

De gevolgtrekking van HUME hieruit, is ongerymd. Dan zou (zegt hy) een plant, een boom, die met de orde, met het oogmerk der Scheppinge overeenstemt, ook *Zedelyk goed*, ook een *deugd* zyn? ——— Geenzins: maar alleen *Natuurlyk* goed: Zedelyk goed en kwaad behoort alleen tot *vrye* daaden: het hangt niet van den wil van een plant af, dat zy tot het eind-oogmerk der scheppinge strekt. Neem de vryheid weg, en alle zedelykheid, alle deugd en ondengd verdwynt

oogen-

oogenblikkelyk. Hy, die door een pistool gedwongen, zynen schuldeischer betaalt, verrigt hierdoor geen zedelyk goed. Wy zouden de Deugd van REGULUS niet roemen, ware hy in kluisters geklonken, tegen wil en dank, aan zyne vyanden te rug gezonden.

Ten tweeden, is 'er nog eene bedenking, die wy moeten oplossen. Hoe! (zegt men) verwerpt gy het Zedelyk Gevoel, omdat veele menschen, veele Volkeren in hunne begrippen nopens zedelyk goed en kwaad verschild hebben? Immers wy ontkennen niet, dat het *Zedelyk Gevoel*, die Regter van Zedelyk goed en kwaad, door vooroordeelen bedolven, door dwaalingen onderdrukt, door bygeloof en drieste onwetenheid kan verwoest worden, zo dat de stemme der Natuur niet worde gehoord, even gelyk het door kennis en beschaafdheid kan worden opgewekt.

Maar waren dan de Atheners, waren de Romeinen zulke onbeschaafde volkeren? Is LYCURGUS, die het steelen te Sparte toefstondt, niet veeleer om zyne hooge wysheid geroemd?

Ten derden, maakt men omtrent ons betoogde nog deze uitvlugt. In alle gevalle, (zegt men) is die onzekerheid, die feilbaarheid, die verschillendheid van gevoelens onder de volkeren hetzelfde, het zy men, met U, de beslissing van Zedelyk goed en kwaad aan het Verstand; het zy, met Ons, aan het Zedelyk Gevoel opdraage. Uw verstand en rede is niet onfeilbaarer dan Ons gevoel.

Dog, Myne Heeren, daar is een zeer groot onderscheid, uit de aandagtige beschouwing van beide de vermogens ten duidelyksten zichtbaar.

Wy houden het vermogen van Verstand en Rede geenzins voor onfeilbaar: het ontluikt in de kindsheid,

heid, neemt toe in de jeugd, verkrygt zekere kracht in mannelyke jaaren, gaat voort tot meerdere kennis en volmaaktheid, zo by byzondere menschen, als by gantsche volkeren. Het verstand kan dwaalen en dwaalt dikwyls, zo wel in natuurlyke, als zedelyke voorwerpen: in Wiskunde, Natuurkunde, Scheikunde, Zeevaartkunde, Geschiedenisfen, Staatkunde, en wat dies meer is. Maar, (het geen hier alles afdoet) als het verstand dwaalt, dan is 'er mogelykheid die dwaaling te zien, daar van overtuigd te worden, en dezelve met de waarheid te verwisfelen. Een enkel waar denkbeeld verspreidt een nieuw licht over het voorwerp, doet het in zynen waaren aart kennen, heldert de duisterheden op, verbetert het oordeel.

Maar, hoe is het nu met het *Zedelyk Gevoel* gelegen? Deszelfs voorstanders vergelyken het met de gevoelens der uiterlyke zinnen, stellen het eenvoudig, en waarvan geen reden kan worden gegeven. Dog de werktuigen der uiterlyke zinnen kunnen wel verbeterd worden, maar niet derzelve aandoeningen of gevoelens. Wanneer iemands gezicht zo gesteld was, dat hy van groene voorwerpen dezelfde aandoening, 't zelfde gevoel hadt, als een ander van blaauwe voorwerpen; deze dwaaling zou nooit kunnen ontdekt worden: beiden zullen hunne aandoeningen *groen* noemen, van jongs af ieder zyne byzondere aandoening met dat woord gewend zynde uittedrukken: de woorden zyn willekeurige teekenen, die de natuur der zaaken, der voorwerpen, niet veranderen. Men kan aan eenen blindgeboren geen denkbeeld geeven van kleur; noch aan eenen doofgebooren van geluid.

Indien dan het vermogen van de ziel, om te beslissen over Zedelyk goed en kwaad, over deugd en ondeugd,

deugd een *Gevoel* is, welkers bezeffen eenvoudig zyn, zo dat van dezeive geen reden kan worden gegeven; hoe zal men dan een volk kunnen overtuigen, dat het Zedelyk kwaad is, zynen gryzen Vader, of oude Moeder te dooden? dat het Zedelyk kwaad is, zyne kinderen te vondeling te leggen? Het een volk gevoelt aldus; het ander wederom anders: wiens gevoel is nu het waare, en wiens gevoel is het uitwerksel van vooroordeel, van dwaaling en bygeloof? Hoe zal men hetzelve hiervan overtuigen? Dit is even onmogelyk, als iemand, die een galkoorts heeft, te overreden, dat het geen by proeft, niet bitter maar zoet is; even onmogelyk, als het geweest zou zyn HORTATIUS te overtuigen, dat look voor hem een aangenaamen smaak moest hebben. Hoe zal men een dief, die het steelen oorbaar en goed keurt, die zig op zyn Zedelyk Gevoel, op het gezag van LYCURGUS, op het voorbeeld der Lacedemoniërs beroept; hoe die overtuigen, dat zyn Gevoel, dat zyn Zedelyk zintuig niet wel gesteld is? zullen wy hem overtuigen door redenen? zullen wy met hem redeneeren? Immers neen: want het verstand, oordeel, de rede, behooren niet tot het Gevoel. Het is even onmogelyk, (zeggen zy) dat het verstand het Zedelyk goed en kwaad bezeft, als dat de reuk hoort, of het gezicht proeft, of het gehoor ziet. Derhalven de dief voor den Regter ondervraagd, zal antwoorden dit zo te *gevoelen*, dat het steelen hem vry stondt: en aan den Rechter zal niets overblyven dan den dief weder toetevoegen, ook op zyn beurt zo te *gevoelen*, dat een dief moet gestraft worden. De schrandere CICERO heeft zig dan wel te vergeefs afgesloofd in zyne uitmuntende boeken *Over de Pligten*, om die pligten door hulp van 't verstand,

oordeel en rede uit de natuur, uit den aart der zaken, uit de betrekkingen, uit het nut voor het menschelyk geslacht te betoogen. Hy hadt moeten zeggen; *Dit is een plicht, dat is geen plicht: dit is een deugd, dat is een ondeugd; want ik voel dat zo.* Om juist te spreken, zou men ook niet moeten zeggen: de daad van REGULUS is naar het verstand, *naar de rede*, rechtvaardig, schoon, verheven; maar *naar het gevoel*: niet meer zeggen: *Ik oordeel dat billyk, regtmatig, betaamelyk*, maar *ik gevoel dat zo, ik proef dat zo, ik smaak dat zo.* Men beroept zig vooral op de ontoegbaarheid van de ondeugd der ondankbaarheid. Ik zal dan met rede, met verstand, met redeneering dien ondankbaaren nooit kunnen te regt brengen, als zyn Gevoel, zyn Zedelyk zintuig kwalyk gesteld is. Dat Zedelyk vermogen denkt niet, oordeelt niet, betoogt niet, bewyst niet, maar *gevoelt* alleen, en gevoelt zo, en niet anders, en alleenlyk daarom, dat het zo gevoelt. Te vergeefs zou men een bedroogen meisje, die haar vrucht in de geboorte gesmoord hadt, voorhouden, dat zulks tegen de orde van het Heeläl, tegen de volmaaktheid, tegen het doel der schepping, tegen de betrekking van haar als Moeder tot haare vrucht aanliep. Volgens de leer van 't Zedelyk gevoel kan zy antwoorden, dat dit aanloopen tegen de orde enz. maar eene natuurlyke eigenschap, een natuurlyk, geen zedelyk kwaad is, en dat haar Zedelyk Gevoel haar geen minder recht geeft op haar kind, als het Zedelyk Gevoel oudtyds aan de Romeinen en andere Oude Volkeren.

Deze zwaarigheid, of liever volledige wederlegging van de Leere van 't Zedelyk Gevoel, is aan eenige latere voorstanders van die Leere niet ontsnapt. Dezen heb-

hebben egter die geliefkoosde Leer niet laten vaaren, maar eene uitvlugt gezogt met te zeggen, dat het Zedelyk Gevoel de toebereidzelen verwacht van het verstand: dat is, wy moeten onze Zedelyke vermogens verbeteren en verryken; de afgeleide pligten onderzoeken, en dus wat de afgeleide pligten betreft, ons Zedelyk Gevoel voorlichten door het verstand, en dit verlichte verstand teeder en sterk maaken, door het voorstellen van beweegredenen, om de heilzame gevoeligheid optewakkeren. Ik wil wel bekennen, de verlegenheid kan iemand zo ver in het naauw brengen, dat een, anderszins verstandig Schryver, zig met woorden tragt te redden. Na dat eerst door de voorstanders zo een hemelsbreed onderscheid gesteld was tuschen het Verstand en 't Gevoel; en het Verstand geheel onbekwaam en onvatbaar verklaard om Zedelyke zaaken te bezeffen, zodat men nodig hadt daar voor een nieuw vermogen der ziele uittedenken; nadat alles kan men aan de aangehaalde woorden geen verstaanbaaren zin hegten. Wat verstaat men door *toebereidzelen*, die het Verstand aan het Zedelyk Gevoel moet toebrengen? Hoe geschiedt zulks? welke gemeenschap is 'er tuschen twee zo zeer verschillende vermogens der ziele? Wat kunnen beweegredenen uitwerken op een gevoel zonder verstand, zonder oordeel, zonder rede? Hoé zal het Gevoel bewoogen worden door beweegredenen, dat is: door voor- en nadeelen, die zy niet kan bevatten, niet kan verstaan? 't schynt, dat men het onvoldoende van deze uitvlugt zelve heeft gevoelt. Dus heeft men nog eene andere uitvlugt gevonden, die ten minste verstaanbaar, en in zo verre beter is. Namelyk men heeft het Zedelyk Gevoel bepaald alléén tot de eerste zedelyke grondwaarheden, (*Axiomata Moralia*), en aan het

ver-

Verftand de post opgedragen om uit die eerfte grondwaarheden door oordeel en wettige befluiten, de zedelyke voorfchriften van doen en laaten, de bellifingen, wat deugd of ondeugd is, afteleiden. Dog ook deze uitvlugt moet by de eerfte aandagtige befchouwing fpoedig vervallen. Want

Vooreerst, men heeft die eerfte grondwaarheden niet opgegeven, en vindt zig daarmede verleegeu.

Ten tweeden, wat is men nu gevorderd? Men heeft eerst breed opgegeven van het nut van 't Zedelyk Gevoel, welk onmiddelyk aanwees, wat deugd of ondeugd was, zonder dat hetzelve van fpitsvindige redeneeringen, (dus noemde men dezelveu) afhing; maar alleen van een ingefchapeu Gevoel. En nu, nu moet het verftand te hulp komen, en door fpitsvindige betoogen, uit de eerfte grondwaarheden, die niet het Verftand, maar het Zedelyk Gevoel bezeft, de pligten afleiden. Dus is al het nut van het opgevyzeld Zedelyk Gevoel vervlogen, en het zal 'er weinig toe doen, of die eerfte grondwaarheden door het Verftand, dan door het Gevoel bezefd worden. De Gemeene Man, die zyne pligten moet verftaan, moet nu zo wel, als voorheen voor de uitvinding van het Zedelyk Gevoel, uit die eerfte grondwaarheden redeneeren, en wat zedelyk goed of kwaad is, door fpitsvindige betoogen zoeken. Daar het verftand in alle andere wetenfchappen, Rekenkunde, Meetkunde, Redeneerkunde enz. door ontbinding, tot de eerfte grondwaarheden opklimt, en die bevat, waarom kan zy zulks dan in het Zedelyke niet verrigten? Is de aart van *Zedelyke* voorwerpen niet gefchikt voor het verftand, dan zyn ook afgeleide Zedelyke waarheden voor het verftand niet gefchikt; en zo, ja waarom kan dan het verftand zo wel niet de *eerfte* grond-

grondwaarheden als de afgeleide bevatten? Is het der moeite waardig, voor een, twee, drie of weinige *axiomata*, een byzonder vermogen voor de ziel te scheppen. Men volgt hierin de voetstappen van de Scholastieke Geleerden, die voor ieder verschynzel eene verborgene hoedanigheid uitdagten, om hetzelfde daaruit te verklaaren: even als de Oude Wysgeeren eenen goeden en kwaaden Geest hebben uitgevonden, om den oorsprong van het goed en kwaad aan te wyzen.

Welke reden is 'er tog, om voor de Zedelyke voorwerpen een byzonder vermogen in de ziel te stellen? 't Is waar, Zedelyke voorwerpen zyn onderscheiden van Wiskundige, Geschiedkundige, Oudheidkundige. Maar deze verschillen ook wederom van elkanderen, als mede van Natuurkundige, Rekenkundige, Starrekundige. En dus zou men dan op gelyke wyze zo veele byzondere vermogens der ziel, een Meetkundig, Rekenkundig, Starrekundig, enz. Gevoel moeten stellen; het welk immers, de ongerymdheid zelve is. Voorzeker, daar alle wetenschappen, volgens het oordeel van den schranderen CICERO, een verband met elkanderen hebben; daar de byzondere Wetenschappen, als zo veele takken, allen in eenen tronk of stam vereenigd zyn; is het natuurlyker één hoofdvermogen aan de ziel toetekennen, namelyk *het Verstand*, en aan dat *Verstand* zowel de bevatting der eerste grondwaarheden in alle die wetenschappen, als de afleiding en betooging der overige waarheden, toeteschryven. Dit is wysgeeriger, dan de wezens, de vermogens van de ziel, nutteloos te vermeenigvuldigen, en nieuwe gevoelens der ziele te scheppen.

Inderdaad, was het Zedelyk Gevoel een byzonder vermogen, van Verstand, van Oordeel, van de Rede

onderfcheiden; dan waren de menschen, in opzichte der Zedelykheid en van het Zedelyk Gevoel in ergeren staat, dan omtrent hunne andere zintuigen. Het gehoor, het gezicht, indien zy wankelen, worden geholpen door het gevoel; het een zintuig komt aan het ander te stade. Het gezicht wordt ook versterkt door geslepen glazen. Maar als het Zedelyk Gevoel wankelt, is 'er geen hulp. Iemand gevoelt zo, en niet anders, omdat zyn Zedelyk zintuig, zo, en niet anders gesteld is. Gansch anders is het met het Verstand gelegen. Juiste redeneeringen, gegrunde betoogingen, wettige besluiten, zyn brillen voor het Verstand, die hetzelfde verlichten, maar niet voor het Zedelyk Gevoel, 't welk, volgens deszelfs voorstanders, zomin de redeneeringen en betoogingen van het Verstand bezeft, dan het gehoor de kleuren, en het gezicht het geluid ontwaart.

Ik vinde het wel eenigzins belagchelyk, den mensch een zesde zintuig toeteschryven, maar ik vinde het niet onvoegzaam, niet *inconsequent*, zodra men eens een Zedelyk Gevoel stelt: want een Gevoel vereischt een zintuig om te gevoelen. Maar hoedanig zal nu dat zesde zintuig zyn? HUTSCHESON doet hetzelfde uit zeer fyne vezelen bestaan. De aandoening van dat zintuig zal dan geschieden door beweging. Ik begryp, hoe de lichtstraalen de vezelen van het oog; het geluid de trommelvlies van het gehoor, door de golvende beweging der lucht; de kleine uitvloeizels van een geurige Roos de Reukdeelen of Reukvezelen aandoen en in beweging brengen. Maar hoe zullen Zedelyke voorwerpen, onlichamelyke zaaken, grootmoedigheid, nedrigheid, standvastigheid, trouw, dat zesde zintuig, deszelfs vezelen aandoen, en in beweging brengen? De zedelykheid heeft geene uitvloeizels, gelyk eene Roos. De meeste daaden zyn op zich zelve noch zedelyk goed

goed, noch kwaad, maar worden eerst zodanig uit de byzondere omftandigheden en betrekkingen. By voorbeeld, het ſteeken van een zwaard in het hatt van een mensch is dat goed, of kwaad? Wat kan het Zedelyk Gevoel hieromtrent beflifen? Immers niets. Zo afgetrokken, is, dat noch goed, noch kwaad; maar wordt een van beiden door de omftandigheden. Het ſtooten van het ſtaal in de borst van den vyand, in eenen wettigen oorlog, is goed, is dapperheid. Maar het dryven van dien dolk in het hart van zynen vromen weldoener, is kwaad, is verfoeilyk. Zal nu het Gevoel, die omftandigheden, het oogmerk van den daader, de bronwel van zyn doen, ontwikkelen? Immers is dit het werk van 't *Verftand*, van vergelyking, van oordeel, van redeneering, en niet van het Gevoel.

Indien de zedelykheid der daaden onlichamelyk is, gelyk zy is, dan zal het Zedelyk Gevoel ook iets onlichamelyks, dat zesde zedelyk zintuig ook iets onlichamelyks zyn: en dus, of eene onlichamelyke zelfftandigheid, of eene hoedanigheid en wyze van beftaan. Niet het eerste: niet eene onlichamelyke zelfftandigheid: dan zou de mensch meer onlichamelyke zelfftandigheden hebben, hetwelk ongerymd is. Derhalven moet het laafte waar zyn, dat is, dat Zedelyk Gevoel moet eene hoedanigheid, een vermogen van onze ziel zyn. Maar, welke reden is 'er dan wederom, om dat vermogen van het verftand aftezonderen?

Men wil egter zo een byzonder vermogen, een Zedelyk Gevoel, daaruit bewyzen, dat ook kinderen, ſchoon nog geen verftand hebbende, egter bezeffen, of zy wel, of kwalyk gehandeld hebben.

Ik antwoord: dat, als een kind nog zo jong is, dat het volftrekt geen verftand, geen begrip heeft, hetzel-

ve dan even onmogelyk als een boom of plant, kan gevoelen kwaad of goed te hebben gedaan. Heeft het eenig verstand, dan bezeft het het kwaad en goed van zyne daaden, naar mate van zyn verstand. En spreekt men van daaden, die boven het begrip van een kind zyn, zal men het ras verontschuldigen daar door, dat het kind niet *wist*, niet *verfondt*, wat hy deedt, en daarom onschuldig is. Voorts is het zeker, dat ook een Hond in zekeren zin kan voelen, dat hy kwaad gedaan heeft, dat is, dat geen gedaan, waarom hy voorheen van zynen meester slaagen heeft ontvangen. Een paard, 't welk, struikelende, zweeflagen gevoelt heeft, zal niet struikelen, of vreest terflood wederom den zweep.

Daar zyn nogthans (zeggen zy) veele pligten, veele zedelyke voorschriften, van welker 'waarheid wy overtuigd zyn; maar die wy egter niet kunnen betoogen, nog daar van reden geeven: veele deugden en ondeugden, die wy niet kunnen beschryven; gelyk by voorbeeld ondankbaarheid.

Wat het laatste aangaat, HUME is in dit voorbeeld niet gelyk aan zyne andere bekwaamheden, hoewel die in het geestkundige minder zyn. Ondankbaarheid kan zeer duidelyk en naaukeurig beschreven worden als *eene onverschilligheid, of zelfs eene haat, van eenen Beweldadigden, omtrent zynen Weldoener.*

Wat het niet kunnen betoogen van zekere pligten betreft; bewyst zulks, dat het bezef van die pligten, niet tot het verstand, maar tot een byzonder vermoegen, tot een Gevoel behoort? Voorwaar, een zwak bewys! Het geen de een niet kan betoogen, betoogt een ander: het geen ik nu niet kan betoogen, dat gelukt my naderhand. Het geen in eene voorige eeuw niet heeft

heeft kunnen ontwikkeld worden, is in eene volgende meer gevorderde ontwikkeld en uitgevonden. Dat *niet te kunnen betoogen*, gebeurt zulks alleen in het Zedelyke, of ook in andere zaaken? Kan iemand niet van eene Wiskundige waarheid overtuigd zyn, zonder die naar de strengheid der betoog-regels te kunnen bewyzen? Maar zal men daaruit veilig besluiten, dat die waarheid onbetoogbaar is; of dat wy een byzonder vermogen, een Gevoel, een nieuw zintuig moeten hebben, om die onbeweezene waarheid te bevatten, te gevoelen? Hoe dikwyls onderscheiden wy de hand, het schrift van eenen gemeenzaamen vriend met volkomene overtuiging, hoe dikwyls onderkennen wy den styl van iemand, hoe dikwyls bepaalen wy den ouderdom, uit de wezenstrekken, al vry naauwkeurig, zonder altyd van dat al stipte en naauwkeurige reden te kunnen geven? Niemand is echter nog tot die ongerymdheid gekomen, om voor alle die beslissingen, van welke niet altyd reden kan gegeven worden, nieuwe vermogens, byzondere Gevoelens te scheppen.

Men houdt nog aan, en beweert, dat iemand in verstand kan uitmunten zonder een braaf man te zyn, gelyk de ondervinding helaas! maar al te zeer bevestigt: dat iemand een doorzigtig Wiskundige zou kunnen zyn, zonder te kunnen bezeffen wat eerlyk of schandelyk is.

Ik besliss deze mogelykheid niet, maar ontken het gevolg. Iemand kan een schrandere Wiskundige zyn, en nothans een slegt Schipper; maar wie zal daaruit besluiten, dat de Wiskunde wel tot het Verstand, maar de Zeevaartkunde tot een ander byzonder vermogen, een Zeevaartkundig Gevoel moet behooren?

De Voorstanders van het Zedelyk Gevoel hebben zig

nog op de ondervinding, op de ingefchapene Natuurdriften beroepen; waardoor wy anderen beminnen, hen gaarne gelukkig zien, en volvaardig daartoe mede werken. Deze neigingen zyn immers, (gaan zy voort) onderscheiden van 't Verstand: dit is het *Zedelyk Gevoel*.

Wy ontkennen die natuurlyke Goedwilligheid niet, waarvan wy in het vervolg iets nader zullen zeggen. Maar de *Natuurdriften* behooren geenszins tot een Zedelyk Gevoel, tot een vermogen, dat een kenmerk zou zyn van Zedelyk Goed of Kwaad. Vestigen wy een weinig onze aandagt op den aart der *Natuurdriften*. Wat zyn die anders dan duistere en schiele be- zeffen van goed of kwaad, zeer vlug in ons Verstand vertoond, die ons op eene onbegrypelyk spoedige wy- ze nopen tot het geen ons goed, en afkeeren van het geen ons kwaad voorkomt? Het is eene Natuurd- drift, waar door iemand, eenen ook onverzienen slag, afkeert; waardoor iemand, in het water liggende, een toegeworpen touw aangrypt; een Natuurdrift, waar- door hy een in 't water gevallen kind ter hulpe toe- schiet. Dit zyn vlugge werkingen in het Verstand; men behoeft daartoe geen nieuw vermogen, geen *Zede- lyk Gevoel*, van het Verstand afgescheiden, te scheppen. Daarenboven, de Natuurdriften zyn niet altyd goed, dryven niet altyd tot het geen Zedelyk goed is: by voorbeeld, de Wraaklust is dikwyls een Natuurdrift, zo in dieren als in menschen. Wie zal nu de Wraak- lust een Zedelyk Gevoel heeten? De Natuurdriften heb- ben dikwyls haare nuttigheid: zy brengen den mensch spoedig in beweging, in werking: zy zyn gelyk aan den wind, die een snelle vaart aan het schip geeft: maar

maar gelyk de Stuurman dien vaart van het Schip, zo moet de Rede de Natuurdriften bestieren.

Het voornaamste oogmerk, Myne Heeren! van de leer van 't Zedelyk Gevoel is, ware het mogelyk, alle belang uit het Zedelyk goed weg te neemen, en te betoogen, dat wy door geen voordeel, door geen nut, door geen zucht tot geluk, tot het betrachten van Zedelyk Goed, en nalaaten van Zedelyk Kwaad genoopt worden; maar alleen door ons Zedelyk Gevoel. Dit heeft een schoon vernis van belangeloosheid, van grootmoedigheid. Wat is verhevener, dan de belangelooze Deugd? REGULUS, die zig voor zyn Vaderland aan de onmenfchelyke folteringen der wreede Carthagenfers opofferde, wat belang, welk nut beoogde die? Immers geen het minste geluk voor zig, maar alleen het heil van zyn Vaderland. Welk nut, kon hy behaalen, in het doorstaan der felfte pynigingen, in zyne afgefneeden' oogleden; in een uitgewaakt ligchaam, welks heevige fmerten geen einde, dan in de opvolgende eeuwige flaap vonden? Geen nut derhalven, geen voordeel, maar liefde tot het Vaderland en belangelooze Deugd, door het Zedelyk Zintuig gevoeld, hebben REGULUS bewogen.

Deze redeneering is, oppervlakkig befchouwd, geenzins de zwakfte der bewyzen voor het Zedelyk Gevoel. De verftandigfte voorftanders van hetzelfde zyn hierdoor weggefleept. Maar beproeven wy eens hoe verre dit bewys gegrond is.

Hoe hoog men ook de belangelooze Deugd moge verheffen, zy strookt geenzins met de Natuur van den mensch. Wy hebben het in onze voorgaande verhandeling beweezen. De zucht tot Geluk is van alle gevoelige, van alle denkende wezens onaffcheidelyk. Die zucht tot

geluk is door den Schepper aan het Menschdom wysfelyk ingefchapeu: zy is in het Zedelyke dat geen, 't welk de zwaarte kragt in het Natuurlyke is. Het Opperwezen zelve heeft eenen onverbreekelyken band gelegd tusschen Deugd en Geluk; Ondeugd en Ongeluk. Het Geluk, het waar Geluk, is eene standvastige belooning der goede; en het waar Ongeluk, eene straffe der kwaade daaden.

Wat de heldhaftigheid van REGULUS aangaat, die was nuttig, die was heilzaam voor het Vaderland: was in dezelve geen heil voor Rome gelegen, dan ware zy ook zonder grootheid, zonder roem, geweest. Hy zelve heeft die nuttigheid beweezen, omdat (zeide hy) de uitwisseling, de losfing der Romeinfche krygsgevangenen, de dapperheid der keurbenden zou verflappen, en den grooten krygsroem der Romeinen bezwalken. Dus vervalt dan al in zo verre het bewys, uit dit luisterryk voorbeeld getrokken, dat eenige daaden zonder eenig nut, zonder eenig heil, zouden kunnen zedelyk goed en loffelyk zyn. En ik vinde geene rede, om die edele zucht van REGULUS voor het heil van zyn Vaderland, de overtuiging van zyne verplichting om zig voor zyn Vaderland opteofferen, meer aan een Zedelyk Gevoel, aan een byzonder, aan een nieuw uitgedagt vermogen, dan aan zyn Verstand, zyn Oordeel, zyne Rede toe te fchryven.

Maar (zegt men) dit zy zoo: Voor REGULUS zelve was echter geen nut, geen heil meer uit die offering te wagten. Derhalven kon hy door de aangeborene zucht voor eigen geluk, tot die grootmoedigheid niet bewoogen worden. — Dog, zou REGULUS, de uitwisseling op eene laffe wy-

aan-

aanraadende, of zyn gegeeven woord verbreekende, trouwloos, en met schande bedekt, gelukkig hebben kunnen leven? En deze bedenking vermindert geenszins den lof van REGULUS. Wy bewonderen steeds in hem die grootmoedigheid van ziel, die standvastigheid, waardoor hy het waar geluk van het schynge-
luk geschift, het waar geluk van zyn Vaderland boven zyn *schyn*- boven zyn *valsch* geluk gesteld heeft. Want wy ontkennen ten sterkste, dat REGULUS door anders te handelen, zyn waar geluk zou kunnen bevorderd hebben.

Wy moeten nog omtrent alle dusdanige bewysredenen van opöfferingen van zig zelven voor de Maatschappy, voor zyn Vaderland, in 't algemeen het navolgende aanmerken.

Zodanig is de gesteldheid van het Menschdom, dat wy in eene Maatschappy worden geboren en opgevoed en buiten dezelve niet gelukkig kunnen leeven.

Zodanig is de gesteldheid van alle Maatschappy, dat, hoe gelukkiger dezelve in het algemeen is, hoe gelukkiger ook haare byzondere Leden zyn. De Maatschappy kan gelukkig, kan bloeiend zyn, zonder het geluk van een of ander Lid. Maar de Leden kunnen niet waarlyk, kunnen niet bestendig gelukkig zyn, als de geheele Maatschappy kwynt en ongelukkig is. Daarom is het eene onverzakelyke grondwet in alle Maatschappy, dat derzelver algemeen heil, voorspoed en geluk, boven dat der byzondere leden moet gesteld worden. Zonder dien Regel kan de Maatschappy niet bestaan. En wie Lid is of wordt van de Maatschappy, verbindt zig tot naarkoming van dien regel; verbindt zig, om dien standvastigen en moedigen wil te heb-

hebben, om, den nood zulks eischende, in eene frydigheid van belangen, het heil en behoud der Maatschappij boven zyn byzonder heil te stellen. Dit vordert het behoud van den Staat, in 't algemeen. Al wie dus dien grooten Staatsregel opvolgt, bevordert zo wel zyn eigen geluk, als dat van zyn Vaderland, van 't welke zyn byzonder geluk onafscheidelyk is. Dus is 'er maar eene keuze: of de voordeelen van de Maatschappij te genieten, mids, in geval van nood, gemelden Staatsregel na te komen; of van die voordeelen aftezien, en buiten de Maatschappij te leeven.

Eindelyk heeft men nog de voortreffelykheid van de Leer van 't Zedelyk Gevoel aldus opgevyzeld. De Zedekunde (zegt men) moet niet van spitsvindige redeneeringen afhangen; moet voor den gemeenen Man even verstaanbaar zyn, als voor den geoeffendsten Wysgeer. Daarom heeft ons het Opperwezen een Zedelyk Gevoel gegeven, 't welk de Deugd goedkeurt en bemint, en de ondeugd haat en afkeurt.

Wy erkennen de goede voorzienigheid van het Opperwezen, die alle menschen in staat heeft gesteld, en een *vermogen* geschonken, om te kunnen onderkennen, wat Zedelyk goed en kwaad is: dit is de afkondiging, de bekendmaking der Natuurwetten, zonder welke die wetten geen verbindende kracht zouden kunnen hebben. Maar waar uit volgt nu, dat zulk een *vermogen* niet het Verstand, niet de Rede zoude zyn, maar een *Zedelyk Gevoel*? Het is zo; de Zedekunde moet verstaanbaar zyn voor allen; ook voor den Gemeenen man. Maar zyn dan alle die geenen, die men onder dien naam bevat, zodom? Toont een Landman geen Verstand in het beleid van zyne zaken, en 't behartigen van zyn voordeel? Daarenboven zyn de omstandigheden niet verschillende?

Be-

Behoeft een daglooner zoo veel Zedekundige kennis, als een Staatsman? De Wapenhandel is voor den Krygsman onöntbeerlyk. Maar wie erkent niet, dat een Legerhoofd meer kunde moet bezitten, dan een gemeen Soldaat? Of wie heeft ooit gedacht, uit hoofde van de moeilykheid der Krygskundige wetenschap, een Krygskundig Gevoel uit te vinden, waardoor de Soldaten gemakkelyk allen verhevene Krygskundigen wierden? Heeft men niet in het dagelyks leven, Rekenkundige, Wiskundige, Werktuigkundige waarheden noodig? Bedienen zig de gemeene werklieden, Timmerlieden, Metzelaars, niet van die waarheden, zonder uitmuntende Rekenkundigen of Wiskundigen te zyn, of zonder daarom een Rekenkundig of Wiskundig Gevoel te bezitten? Maar al dit nut, dit voordeel, uit het Zedelyk Gevoel voor den Gemeenen Man, is alreeds verdweenen door de leer van die geenen, die het Zedelyk Gevoel alleen tot de eerste grondwaarheden hebben bepaald, en de noodzaakelykheid erkend, dat het Verstand daarby kome, en door Redeneering, door wettige besluiten, de pligten uit die grondwaarheden moet afleiden.

Wy zouden geen einde vinden, Myne Heeren! indien wy alle de kleine redenen, die de voorstanders van de Leere van het Zedelyk Gevoel als zo veele bewyzen hebben aangevoerd, bybrengen en wederleggen wilden. De voornaamste hebben wy te berde gebragt, en, zo wy ons vleijen, ontzenuwd.

Het is dus uit onze voorige verhandeling gebleeken, dat 'er waarlyk zo iets in onze ziel is, het welk men een *Zedelyk Gevoel*, in eenen gezonden zin, kan noemen: namelyk eene aangename aandoening en goedkeuring

ring over Deugd, en onaangename/ aandoening en afkeuring der ondeugd.

Doch in deze verhandeling hebben wy gepoogd te toonen de zwakheid der bewyzen van die geenen, die dat *Zedelyk Gevoel* voor een byzonder vermogen van de Ziel, van Verftand, Oordeel en Rede onderscheiden, houden, en aan hetzelfde de onmiddelyke bezeffen van Zedelyk goed en kwaad, Deugd en Ondeugd toekennen.

Nu is nog eene derde en laafte vraage overig, die van veel gewigt, zo voor de Zielkunde, als voor de Zedekunde is, namelyk; *Wat* is dan eigenlyk dat *Zedelyk Gevoel*, dat in zekeren zin wel aanwezig is, en egter geen byzonder Vermogen van de Ziel is, noch een onmiddelyk en veilig kenmerk van Zedelyk goed en Zedelyk kwaad; van Deugd en Ondeugd? En deze Vraag, Myne Heeren, zou wel eens het onderwerp van eene derde en laafte verhandeling over deze ftofse kunnen zyn, indien het my moge gebeuren, met u lieder goedkeuring wederom te eeniger tyd eene spreekbeurt te erlangen.

DERDE VERHANDELING

V A N

MR. H. C. C R A S,

T O T O N D E R Z O E K

W A T E I G E N L Y K H E T Z E D E L Y K G E V O E L I S.

DERDE VERHANDLING

M. H. C. R. A. S.

TOT ONDERDEEL

WAT EIGENLYK HET ZEDELYK GEVOEL IS

DERDE VERHANDELING

VAN

MR. H. C. CRAS,

TOT ONDERZOEK

WAT EIGENLYK HET ZEDELÏK GEVOEL IS.

De hoogste trap van Wetenschap, de gewigtigste kennis wierdt al oudstyd de zelfkennis geoordeeld. Zouden wy in de naspooring der natuur en aart van wezens buiten ons omdwaalen, en t'huis by ons zelve vreemdelingen zyn? Gelyk wy uit eene denkende Ziel en werktuiglyk Lichaam bestaan; zo verdienen beiden onze oplettende beschouwing. Doch de navorsching der eigenschappen en vermogens van de Ziel moet zo veel uitnemender zyn, boven die van het Lichaam, als de Ziel zelve het Lichaam in voortreffelykheid te boven gaat. Behoef ik wel meer bewys, Mynheeren, om by UL. de poogingen te billyken, die aan het onderzoek van de eigenschappen der Ziel, van de ontwikkeling van haare vermogens; aan de ontzwagteling van de aandoeningen, en van t'geen in de Ziel omgaat, wordt te koste gelegd?

Wy hebben in onze eerste Verhandeling beweerd, en met voorbeelden, uit het dagelyks leven genomen, bevestigd, dat onze ziel niet slegts een denkend, maar ook een gevoelig wezen is, vatbaar voor aandoening,

vatbaar voor gevoel, ook byzonder voor Zedelyk Gevoel. Maar wy hebben in onze tweede Verhandeling niet minder staande gehouden, dat dat Zedelyk Gevoel geenzins voor een veilig kenmerk van goed en kwaad, voor eenen vasten grond van zedekunde, voor eenen onfeilbaren beslifer van deugd en ondeugd kan gehouden worden: dat die leer, welke zulks verdedigt, los uitgedagt, ligtvaardig aangevoerd, en zonder bewys is vast gehouden. Het zyn dan, (en dit verdient voor al onze oplettendheid,) het zyn hemelsbreedte verschillende zaken; eene aandoenlykheid, een gevoel, ook byzonder een gevoel voor zedelyke voorwerpen aan de ziel toetekennen; en dat gevoel aan te nemen voor een byzonder vermogen, van verstand, van oordeel, van reden onderscheiden (*a*); voor eene zekere

(*a*) Een voorstander van het zedelyk Gevoel als een byzonder zielsvermogen, van 't verstand en de reden onderscheiden, is in eene opmerkelyke tegenstrydigheid vervallen. Hy verklaart dat byzonder vermogen om zedelyk goed en kwaad te bezeffen, voor een *Gevoel*. Vervolgens kent hy aan hetzelfde toe, het bezeffen alleen, of voornamelyk, van eerste zedelyke grondwaarheden, (*prima principia, axiomata moralia.*) Doch het is in de Pfychologie of Zielkunde bekend, dat het Gevoel alleen *individueele* zaken, (*res singulares,*) byzondere en door omstandigheden zeer bepaalde zaken, bezeft; dat alleen het verstand en de reden die byzondere zaken eerst door het gevoel bezeffen, vervolgens ontwikkelende, eindelyk by opklimming, tot de eerste grondwaarheden, tot de *prima principia*, tot de *axiomata* doordringen, en dezelve by *abstractio*, by afgetrokkene beschouwing bevatten. Deze *abstractio* is zeet zekere eene daad, eene werking, niet van het Gevoel, maar

van

beflifing, veilig kenmerk, onbedriegelyken toetfteen van goed en kwaad, eerlyk en oncerlyk, deugd en ondeugd. Het laafte hebben wy ontkend, terwyl wy het eerfte hebben vast gehouden.

Maar, zal mogelyk iemand, en niet zonder reden, vragen, is dat ZEDELÏK GEVOEL, welks beftaan en aanweezen wy erkennen, geen byzonder vermogen der Ziele, van verftand, van oordeel, van rede geheel onderfcheiden; wat is het dan? — De oplofing van deze vraag, de ontzwagteling van dit verfchynzel, (want het ZEDELÏK GEVOEL is een verfchynzel (b);) verdient de inffpanning onzer poogingen, en zal uit den aart, uit de kragt van onze ziel, uit hare wyze van werkzaamheid, wat hooger moeten worden opgehaald. Zy kan gevoeglyk, zy kan niet beter, zy kan niet anders verklaard worden, dan uit de *Theorie* of Befchouwende Leerffelling der onduidelijke bezeffen (c): eene fchoone *Theorie*, welke door dat blinkend licht van Duitschland, door den grooten LEIBNITZ ontdekt, veele bedenkingen in de Geestkunde oploft, veele verfchynzelen in de Ziel verklaart, en voor de kennisfe van het fchoon in 't algemeen, en deszelfs werking op onze Ziel, een helder licht ontfteekt.

Het ZEDELÏK Gevoel, als een byzondere foort, vooronderffelt een algemeenere foort, onder welke het zelve moet begrepen worden, namelyk HET GEVOEL in 't gemeen. Zo het laafte als het eerfte, hoe zeer ook

van de Reden. Hoe langt het nu faamen, aan het Gevoel *axiomata*, bezef van afgetrokkene waarheden, toe te fchryven?

(b) *Phenomenon*.

(c) *Perceptiones confufe*.

ook aan het lichaam eigen, moet egter voornamenlyk aan de ziel worden toegekend: en kan dus niet anders dan voor eene werkzaamheid, of (wil men liever) voor eene lyding, althans voor eene eigenschap van de ziel worden gehouden. Laten wy *het Gevoel in 't algemeen*, in de Iste Afdéeling, daar na byzonderlyk het *Zedelyk Gevoel*, in de IIde Afdéeling, onderzoeken.

Iste AFDEELING.

VAN HET GEVOEL IN 'T ALGEMEEN.

Om dan den aart van HET GEVOEL wel te doorgronden, zullen wy tot de algemeenste eigenschap van de ziel moeten opklimmen, en naspooren, wat in haar ongaat, wanneer wy haar GEVOEL toefchryven.

Wy kennen de zelfftandigheid onzer ziele niet: maar, letten wy aandagtig op haare werking, dan ontdekken wy haare eerfte, haare oorfprongelyke, haare wezenlyke en onaffcheidelyke eigenschap, namenlyk eene kragt, eene poging tot uitzetting, eene werkzaamheid, welke niet ongelyk is aan 't geen men in de lichamen, veêrkragt, *elasticiteit*, noemt. Door deze kragt denkt, bezeft, vertegenwoordigt de ziel zig veelvuldige voorwerpen: zy vertegenwoordigt zig dezelve door zekere afbeeldingen, die daarom *denkbeelden* genaamd worden.

Wy kunnen nog behoeven over den oorfprong der denkbeelden niet uit te weiden. Het is thans genoeg, dat onze ziel die denkbeelden of ontvangt, of vormt.

In

In 't eerste geval is zy lydelyk, in 't laatste werkzaam.

Een voornaam middel tot verkryging van denkbeelden van lichamelijke voorwerpen buiten ons, zyn onze zintuigen. Opdat zulks geschiede, worden drie zaaken vereischt; Vooreerst, lichamelijke voorwerpen buiten ons zodanig geplaatst, dat zy onze zintuigen, ons gezicht, gehoor, reuk, enz. kunnen aandoen. Ten tweeden, bewegingen, veranderingen, trillingen enz. in de zenuwjiens of veezelen van onze zintuigen, naar den byzonderen aart van ieder zintuig. De lichtstralen moeten van het schildery terug gekeert, onze gezichtzenuwjiens in beweging brengen: het snaarentuig moet door de golvende beweging van de lucht ons gehoorvlies doen trillen: de uitvloeizels der roos moeten onze reuk aandoen enz. Doch dit al is nog niet genoeg. Ten derden wordt nog vereischt, dat die bewogene zintuigen, die aangedane vezels in de hersenvezelen, in het *commune sensorium*, eene overeenkomstige beweging verwekken; waar door op eene voor ons nog onbegrypelyke wyze, indrukzels in de ziel, dat is, *denkbeelden* ontstaan.

De Wysgeeren verschillen omtrent de denkbeelden, die door de zintuigen verkregen worden. Veelen, vooral de Engelfche Geleerden, navolgers van den schranderen CARTESIUS en LOCKE, houden veele denkbeelden voor enkelvoudig, by voorbeeld, het denkbeeld eener kleur, van een geluid, van warmte, koude, glad, enz. Doch de meeste Duitschers, in navolging van den grooten LEIBNITZ, oordeelen die denkbeelden wel onduidelyk of verward (*notiones confusae*) maar saamen gesteld te zyn uit eene menigte flauwere en duistere

bezeffen (d). Zy houden vast, dat men de saamenstellende deelen van een denkbeeld, of (om zo te spreken) deszelfs kleinere of flauwere denkbeeldjes zo te gelyk, zo ondereen gemengeld, en daardoor onduidelijk en verward (*confuse*) kan bezeffen, dat men dezelven niet onderscheidt, niet onderscheidenlyk bezeft: dog beweeren te gelyk, dat men daaruit niet mag besluiten, dat zodanig denkbeeld enkelvoudig, onontwikkelbaar, geheel onöntleedbaar zoude zyn. Het geen wy nu niet kunnen ontleden, ontleden wy dikwyls daarna (e). Het geen deze niet kan ontwaren, wordt menigmaalen door geenen ontwaard (f). Het geen in deze eeuw niet wordt ontwikkeld, wordt veelyds ontwikkeld in eene der volgende. CARTESIUS agtte de straalen der zon eenvouwig. NEWTON heeft die door behulp der Prisma in zeven byzondere straalen ontbonden. Het geruisch van een waterval verwekt in ons een gemengeld, een verward, maar geen enkelvoudig denkbeeld. Veele druppelen van de hoogte op eenen steenen grond stortende, maakt iedere druppel een zeker, hoe wel zagt, geluid, dat naauwlyks hoorbaar is; maar de meenigte maakt een groot geruisch, welk, zonder het geluid van ieder druppel, niets zoude zyn. Een zwerm muggen, in eenen stillen zomer-avondstond; een zwerm byën in eenen bloeienden lindeboom, maakt een saamen-

(d) Zie *Recherches sur quelques principes de connoissance humaines*. p. 62. 64. Gott. & Leid. 1756.

(e) *Cum ea, quæ involuta fuerunt, aperta sunt, tum inventa dicuntur*. CICERO. in *Lucull.* c. 8.

(f) *Quam multa vident pictores in umbris & in eminentiis, quæ nos non videmus*. CICERO. *ib.* c. 7.

mengedommeld gebrom, van 't welk wy niets zouden kunnen hooren, indien het gezang van iedere mugge, het geluid van iedere bye ons gehoor niet aandeedt. Even zo is het geruisch van het loofryk geboomte, door den zwoelen Zuidenwind bewogen; of het gebruisch van eene onstuimige zee, welker ruischingen uit oneindig veele, maar kleene, flauwe en naauwlyks hoorbare ritzelingen der tegen elkanderen stootende bladeren of waterdeeltjes verwekt worden.

Deze Leerstelling van LEIBNITZ, door hem zelve, door SULZER, COCHIUS en anderen (g) voortreffelyk bevestigd, wordt gestaafd door de dagelyksche ondervinding, indien men op dezelve, en op de verschynzelen in de ziel, eene oplettende aandacht vestigt. Een toon, een geluid houdt men voor eene enkelvoudige aandoening: deszelfs denkbeeld voor enkelvoudig. En nogthans leert ons de schrandere EULER, dat een toon, een geluid uit veele trillingen ontstaat: uit het vermeerderd getal van trillingen leidt hy het onderscheid tussehen grove en fyne geluiden, tussehen hooge en laage toonen; en uit het verdubbeld getal van trillingen het verschil van octaven af. Het komt my voor, dat de stelling van de eenvoudigheid van veele denkbeelden; dat het gebrek der kennis van de Theorie der onduidelijke bezeffen, eene aanmerkelyke aanleiding tot de dwaalleer van het onontwikkelaar Zedelyk Gevoel heeft gegeven.

Is het nu zo, dat een denkbeeld, 't welk toefchynt eenvoudig te zyn, dikwyls eene menigte denkbeelden

be-

(g) Zie LEIBNITZ *Nouv. Essai sur l'entendement. hum. En Recherch. sur quelques principes* enz. boven aangehaald.

bevat, dan moeten wy noodzakelyk deze denkbeelden flauwer en duisterer bezeffen. Dit staaft dan de leerstelling of *Theorie* der duistere denkbeelden, en het zal niet nutteloos zyn, derzelve waarheid nog nader te bevestigen. Wanneer wy, in een Landgezicht, op een of ander byzonder voorwerp ons oog gevestigd houden, zien wy ten duidelyksten dat voorwerp, by voorbeeld, een kasteel. Egter vertoonen zich ook zydelings de andere nabyliggende voorwerpen van rondsom, boomen, vlakten, hoogten, grazend vee enz. in ons oog, en, door middel van dat zintuig, in onze ziel, dog min duidelyk, naarmate van den meerderen afstand van deze voorwerpen van het hoofdoorwerp, op welk wy staarogen. Nog een ander voorbeeld. Hoe menigmaalen gebeurt het niet, dat wy ons zekeren naam of woord niet kunnen herinneren? Wy weten hetzelfde nogthans; maar op het oogenblik niet zo duidelyk, om het ons zo te herinneren, dat wy het kunnen voortbrengen. Hy, die een taal geleerd heeft, weet het grootste getal van derzelve woorden, maar is hy zich juist van alle die woorden, die duizenden kunnen zyn, ten allen tyde duidelyk bewust (h)?

Tot dus verre spraken wy kortelyk van de enkele denkbeelden. Doch de voorgemelde, de oorsprongelyke veerkragt der ziele zet haar aan, om met die verkregene denkbeelden te werken; die te vergelyken. Zy oordeelt dus, of by voorbeeld twee geluiden met elkander

(h) *LEBNITZ Nouv. Essai sur l'Entend. Hum.* Nous avons
 „ une infinité de connoissances, dont nous ne nous apperce-
 „ vous pas toujours: — il est impossible de penser distinc-
 „ tement tout à la fois à tout ce que nous savons.” *Lib. I.*
 c. 1. §. 5. p. 33.

deren overeenstemmen; welke kieturen levendiger, welke doffer zyn; of de deelen van een voorgevel van een gebouw evenredig en wel geplaatst zyn. Ja zy gaat verder: en twee of meer denkbeelden met elkanderen vergelykende, stelt zy ter zyde dat geen, waarin zy verschillen; bepaalt zig tot dat geen, waarin zy overeenkomen; vormt zig dus algemeene denkbeelden, van foorten en geslagten; vormt zig dus de kennis van algemeene waarheden en stelregels; deeze wederom met elkanderen vergelykende, maakt zy daar uit besluiten op: en dit is, het geen men eigenlyk noemt redeneeren. Dit oordeelen, dit redeneeren geschiedt vaak of met behulp van flauwere, van onduidelykere denkbeelden; of zulks geschiedt met eene onbegrypelyke vlugheid, zo dat wy of ons naauwlyks daarvan bewust zyn; of, hoe zeer van de waarheid, van de kragt, van de zekerheid van ons oordeel, en redeneering wel overtuigd, dezelve op dat ogenblik niet onderscheidenlyk begrypen, niet ontwikkelen kunnen, nog reden geven, waarom wy aldus oordeelen en besluiten. Doch men zou ligtvaardig handelen, indien men daaruit wilde opmaken, dat zodanige redeneering niet zou kunnen ontwikkeld, noch van dezelve eenige reden gegeven worden. Dit is in ons onderwerp van zo veel aanbelang, dat het nodig is zulks met voorbeelden, uit de dagelyksche ondervinding genomen, als met zo veele proeven, te bevestigen.

Vooreerst, wy oordeelen en besluiten menigwerf met eene zo verbazende vlugheid, dat wy onzer redeneering, en derzelve reden, naauwlyks of niet dan zeer flauw bewust zyn. Wanneer wy by voorbeeld voor de vuist spreken, kippen wy uit onze groote woordschat de geschikteste woorden; buigen en plaatfen die

volgens de regels der taale. Dit geschiedt niet zonder werking van ons verstand, niet zonder oordeel en redeneering, maar zo vlug, dat wy ons op dat oogenblik dier werking van 't verstand, dier redeneeringen, dier regels niet duidelyk, ja naauwlyks bewust zyn: eene vlugheid, gelyk aan die van een kunstig Muziekmeester, van eenen Abt VOGLER, die met verbazende snelheid, voor de vuist toonen uitdenkt, rangschikt, vereenigt, met vlugge vingeren op het orgel uitvoert; die dit alles, niet zonder bewustheid van bepaalde regels, maar met eene flauwere bewustheid bedryft, en door verrukkende schoone vinding van zangstukken ons gehoor betovert.

Ten anderen, wy oordeelen, wy besluiten menigmaalen op zodanige wyze dat wy onzes oordeels, van ons besluit wel duidelyk bewust zyn, maar zonder dat wy nochtans die reden, die ons doet besluiten, duidelyk bezessen.

Hoe meenigwerf oordeelen wy niet een taalfout te zyn, van welke wy egter geen reden kunnen geven? Dan, naar de reden gevraagd, reddden wy ons doorgaans met dit of diergelyk antwoord: *Dat sluit my; dat klinkt niet wel* (i). Het zelfde is zichtbaar in het erken-

(i) „Pacōne utuntur omnes; sed ipsi non sentiunt, cum utuntur.” CICER. *In Orat.* c. 57. en *cap.* 51. „In versu quidem theatra tota exclamant, si fuit una syllaba brevior aut longior. Nec vero multitudo pedes novit, nec illos numeros tenet, nec illud quod offendit, aut cur, aut quo offendet, intelligit. Et tamen omnium longitudinum & brevitarum in sonis, sicut acutarum graviumque vocum iudicium, ipsa natura in auribus nostris collocavit.” *Vergelyk Lib. III. de Orat.* c. 51.

erkennen van iemands handschrift; of in het toekennen van schilderstukken aan vermaarde Meesters. Wy bepalen den verlopen tyd, ook zonder uurwerk, al vry naaukeurig doorgaans, (hoewel de meesten zulks niet opmerken), uit het getal der denkbeelden, na een zeker tydftip, in onze gedagten elkanderen opgevolgd. Vaak oordeelen wy uit de wezenstrekken over iemants ouderdom. Dit oordeel is geen louter geval. Hoe moeilyk is het egter niet, van dat oordeel reden te geven? Het denkbeeld, of de vertegenwoordiging van iemands wezen in onze ziel, hoe veele byzondere bezeffen bevat het zelve niet van de deelen? en de denkbeelden van die deelen ieder wederom van zyne deelen, van de minste, van de kleinste trekken en toetzen, om zo te spreken? zodat de byzondere bezeffen meer en meer duister worden, verflaauwen, en eindelyk de bewustheid van onze ziel ontvlugten: even als in het deelen van de stof, de onderdeeltjes eindelyk zo klein worden, dat zy het fcherpziendst gezicht ontwyken. En het zyn egter die duistere, die flaauwlyk bezefde, die kleine trekken en toetzen, welken, in verschillende leeftyden zeer verschillende zynde, ons oordeel in het bepalen van iemands ouderdom regelen en bestieren. Stel aan eenen ongeoeffenden Landman een listige fluitreden (*Sophismus*) voor: hy laat zich niet ligtelyk blinddoeken. Maar vraagt men hem verder, waarom hy die fluitreden verwerpt? hy kan zulks niet zeggen. Hy veroordeelt die fluitreden niet zonder reden, maar bezeft dezelve te onduidelyk, om ze te kunnen bybrengen en verklaren. En in zodanige gevallen van onduidelyke bezeffen hoort men de lieden zig doorgaans bedienen van het woord gevoelen. *Ik gevoel dat zo, maar ik kan juist niet zeggen, waarom:*

is

is doorgaans dan het antwoord. Doch het zou wederom ongerymd zyn, daaruit op te maken, dat van zodanig bezef, oordeel, redeneering, besluit geen reden zou kunnen gegeven worden (*k*). Immers het is geheel wat anders iets niet te weten: en iets duister of onduidelyk te wèeten (*l*). De vlugge werkingen van de ziel moeten ook noodzakelyk, uit hoofde van die vlugheid, onduidelyker zyn, dan de langzame werkingen, wanneer wy op ieder byzonder deel, op elk byzonder bezef, denkbeeld, of vergelyking onze

(*k*) Deze dwaaling is vooral het struikelblok van de voorstanders van het zedelyk gevoel. Daarom gedooft het gewigt der zake, dat wy dit by herhaaling aandringen. Indien het geoorloofd ware aldus te besluiten: *Ik zie in dat denkbeeld geen samenstel; derhalven is het eenyovwig: Ik kan van de pligt van dankbaarheid, of van enige andere pligt geen reden geven, dus kan daarvan door niemand reden gegeven worden*; dan zou een blindgeboren met even veel grond mogen ontkennen, dat 'er buiten hem zigbare voorwerpen; en een doofgeboren, dat 'er geluidgevende voorwerpen zyn. Wy hebben vyf zintuigen, met welken wy zekere hoedanigheden der lichamen ontdekken. Maar volgt daaruit, dat de lichamen geene andere eigenschappen hebben, om welke te ontwaren wy geen zintuigen hebben? Of hebben wy dan alle mogelyke zintuigen? En staan wy niet tot die eigenschappen der stoffe, voor welken wy geen zintuigen hebben, in dezelfde reden, als een blindgeboren tot het zigbare, en een doofgeboren tot het geluid?

(*l*) Dit leert ons duidelyk de plaats van CICERO in *Orat. 5.*
 „ Inſidebat videlicet in ejus (Antonii) mente ſpecies eloquentiae,
 „ quam cernebat (ſcil. obſcurius) animo; re ipſa non videbat
 „ (ſcil. non diſtincte).”

aandagt kunnen vestigen, en blyven slijtaan. Die duistere bezeffen, oordeelen, redeneeringen hebben voornamenlyk in de hebbelykheden plaats. Wy spreken eene taal volgens de regels, en dan zelfs, wanneer wy die meestal vergeten hebben, of liever derzelve niet duidelyk bewust zyn (*m*): even gelyk wy in een ernstig gesprek of diepe denking wandelende, ons naauwlyks bewust zyn, dat wy onze voeten voortzetten: 't welk egter niet dan op den wenk van onzen wil, en dus niet zonder een denkbeeld, ieder ogenblik, geschieden kan.

Wy hebben dan gezien, dat de ziel denkbeelden ontvangt of vormt; die bezeft; ook vergelykt, oordeelt en redeneert: welke werkingen allen aan een en het zelfde hoofdvermogen van de ziel, namelyk aan het Verstand worden toegekend. Dit *Verstand* is de voorlichter, de bewegende buiger van den *Wil*; en in deze twee hoofdvermogens hebben zo de oude als latere Wysgeeren geoordeeld, dat alle de byzondere vermogens van de ziel bevat zyn, en als opgesloten.

Maar, zal iemand, en niet zonder reden, vraagen: waar blyft dan *het Gevoel*? Wat is dat voor een vermogen? Behoort het tot de *Ziel*, of tot het *Lichaam*, of tot beiden? Zo tot de *Ziel*, 't zy alleen, of in gemeenschap met het *Lichaam*, moet het dan of aan het *Verstand*, of aan den *Wil* toegekend, of voor een af

(*m*) Hiervan is eene juiste toepassing het gezegde van den zelfden cicero in *Orat.* 44. „Nam ut in legendo oculus, sic animus in dicendo prospiciet, quid sequatur, ne extremorum verborum cum insequentibus primis concursu aut hinc illuc voces efficiat, aut asperas.”

afzonderlyk vermogen der Ziele, van 't Verftand en de Wil geheel onderfcheiden, gehouden worden (n)? En dus komen wy al eenen ftap nader tot het onderwerp van deze Verhandeling zelve.

Letten wy aandachtig op ons zelve, wanneer wy ondervinden, dat wy *gevoelen*, dan bevinden wy, 1. dat zulks niet gefchiedt zonder denkbeeld, zonder vertegenwoordiging van eenig voorwerp in onze ziel (o), en wel in ons Verftand, de eenigfte zetel, om zo te fpreken, der denkbeelden. Hoe zouden wy tog zonder eenig denkbeeld *gevoel* kunnen hebben van koude, hitte, glad, ruuw; van eene fchoone bouworde, fraai beeld, bekoorlyk landgezicht; eene edelmoe-dige daad, eene fraaije redenvoering, en welke andere voorwerpen onze ziel aandoen? En is het even daarom niet, dat wy zielloze wezens, dat wy een fteên, een rots voor gevoelloos houden? *Het Gevoel*, in 't algemeen befchouwd, behoort dan niet alleen mede tot de Ziel, maar ook byzonder tot het Verftand.

2. Wy bevinden, dat *het gevoel* meer of min ge-paard is met zekere beweging, of bewegingen in het lichaam. Wy weten, dat niets in de Ziel omgaat, zonder eene overeenftemmende beweging in ons Lic-haam, in het zenuwgeftel. Wy weten de wyze *hoe*
niet;

(n) HUTCHESON, fchoon een voornaam voorftander van het zogenaamd Zedelyk Gevoel, ftelt egter maar twee hoofdvermo-gens van de Ziel, verftand en wil. Zie *Phil. Mor. Inftit. Com-pend. p. 4. §. III.*

(o) Ja zelfs niet zonder eene menigte denkbeelden, die te gelyk werkende en onder oen gemengeld, als één denkbeeld fchynen uit te maken: gelyk wy in 't vervolg nader zien zullen.

niet; maar de zaak zelve is uit de ondervinding ontgenzeggelyk zeker. Derhalven, de denkbeelden, die wy hebben, wanneer wy *gevoelen*, werken ook op ons lichaam, vooral op de zenuwen van de borst en by het hart (*p*): waarom medelyden, liefde, haat enz. vooral aan het hart worden toegeschreven, en, wanneer zy een' zekeren hogen trap van heftigheid verkregen hebben, *hartstogten* genaamd worden. Het blykt dan, dat het Lichaam ook deel in *het gevoel* heeft.

3. Wanneer wy verders op *het gevoel* onze aandagt vestigen, bevinden wy, dat by hetzelfde niet één denkbeeld, maar doorgaans meer denkbeelden, en wel, die te gelyk op de ziel werken, plaats hebben. Een enkele zaak, by voorbeeld een meetkundig punt of lyn, geeft wel een denkbeeld, maar geen aandoening, geen gevoel: door hetzelfde kan slegts een enkele vezel of zenuwtje der harsfenen worden aangedaan. Integendeel een fraai beeld, een schoon schilderstuk, een geregeld gebouw, een aangenaam landschap, een wel uitgevoerd zangstuk, verwekt een aanmerkelyk gevoel. Maar hoe veele denkbeelden zyn in die voorwerpen niet vervat, die, tegelyk de Ziel en ook het Lichaam aandoende, veele zenuwen in beweging en trilling brengen? De finelheid van opvolging, of ook de gelyktydige werking dier veele denkbeelden, maakt

(*p*) BUFFON plaatst het Gevoel, wat het Lichaam betreft, in de *Pyloré* of het onderste gedeelte van de maag. Anderen in de *Diaphragma* of middelrif, onder de borst. De Heer FABER *Recherches sur la Nature de l'homme, considéré dans l'état de santé & dans l'état de maladie*, in het geen hy noemt *plexus solaire*.

maakt dezelyven wel onduidelyker, dan onderscheidene kennis en enkele zig langzaam opvolgende denkbeelden zyn, maar zy verwekken eene zo veel te grotere beweging en aandoening in de zenuwen: welke somtyds zo bovenmate sterk kan zyn, dat zy het geheele lichaam schudt, en schrik en ontroering veroorzaakt (g), tot dat eindelyk vaak zo lichaam als ziel bezwyken. Dusdanig is de aandoening, welke HOOGVLIET *Abrah. II. 45.* — zeer digterlyk beschryft:

De Nylvorst is verbaasd, en voelt zyn geest verward
 In vaste strikken, die hem klemmen om het hart.
 De liefde, droefheid, pyn, en angst, en vrees, en toren,
 De heilige eed, dien hy zo aanstonds heeft gezworen,
 Bestreden elk om 't felst zyne overwonnen ziel,
 Tot hy al zwoegend in een doodsche slaante viel.

Hier uit volgt ook, dat men gevoeliger is, naarmate men geschikter is om veel te gelyk te bezeffen. De fraaije konsten vermeederen die geschiktheid, en verfynden daarom ook doorgaans het gevoel: zodat beschaafde volkeren gevoeliger, woeste en barbaarsche volkeren, gevoellozer moeten zyn. Ook zyn de afgetrokkene wetenschappen, die diepdenkendheid en inspanning van de ziel vereisfchen, weinig geschikt om de gevoeligheid optewekken. De Wiskunde ontwikkelt en gewent om iedere byzondere eigenschap op zig zelve met aandacht te beschouwen, dus om langzaam, maar zeker voort te gaan. Integendeel de Dichtkonst en

(g) Zie *Sulzer Observ. sur les deux facult. de l'ame &c.* Tom. XIX. des Mémoir. de l'Acad. Roy. de Berl. p. 411.

en Schilderkonst vorderen, dat men veel te gelyk, vlug en levendig zig vertegenwoordige.

4. Daar is dan voorzeker een groot verschil tusschen onderscheidenlyk denken, oordeelen, redeneeren; en tusschen *gevoelen*. In 't eerste zyn meest enkele en klare denkbeelden: de ziel beschouwt ieder denkbeeld afzonderlyk, welk dus eene enkele zenuw of weinige zenuwen in beweging brengende, geene sterke aandoening kan veroorzaken, maar zo wel ziel als lichaam in rust, in kalmte laat. De Ziel wordt zig zelve naauwlyks gewaar; bepaalt haare aandagt tot het voorwerp van hare bespiegeling, en bezeft byna niets buiten hetzelfde; heeft naauwlyks bezef van den staat, waar in zy is: vooral, indien de afgetrokkene denking, de inspanning tot eenen hoogen trap is gestegen: hoedanig die van Archimedes was, wanneer hy in zyn meetkundig onderwerp geheel en al bepaald, niet bewust was, dat zyne Vaderstad door den vyand overrompeld wierdt. Dit is ook de reden, dat eene ingespannen aandagt, voor eenen tyd, eene droefheid, eene smert, ja de hevigste pyn, kan doen vergeten. Het verstand is dan werkzaam in voorwerpen buiten ons, die onzen staat niet aangaan; is geheel bezig met een cirkel, driehoek, vierkant, eene meetkundige vraag, of wat van dien aart meer is.

Gansch anders is het met het *Gevoel* gelegen. *Het Gevoel* ontstaat uit veele, tegelyk op ons werkende, en daardoor meer gemengde en onderrengedommelde denkbeelden of bezeffen, die door hunne gelyktydige werking meer, ja veele zenuwen van ons lichaam aandoen, en dus *het Gevoel* te wege brengen. Hoe grooter het getal is van die te gelyk werkende denkbeelden, en hoe levendiger zy allen, niet afzonderlyk, maar te

famen bezefd worden, zo veel meer moeten zy ziel en lichaam aandoen, en zo veel sterker moet dan ook het Gevoel zyn. Dit blykt ten duidelykften in heftige hartstogten: hoedanig het levendig medelyden van de ~~zelve~~ bedrukte Deïanira was met de gevangene Vrouwen by Sophocles (r). O Goden! wie zyn zy? aan wien behooren zy? wat is hun lot beklaglyk, indien niet wel ligt myne eigene ongelukken myn hart te gevoelig gemaakt hebben! En een weinig verder, hoe veele denkbeelden overweldigen niet haar ziel en hart? Op het aanschouwen dier ongelukkige Vrouwen, ik erken het, voelt myn hart zig doordrongen van het levendigst medelyden? Vry geboren, mogelyk van aanzienelyke geslagten, zyn zy thans door het noodlot verwezen, om verre van haar Vaderland, zonder toevlugt, zonder nabestaande, te dwaalen, en het juk van slaverny te torfchen! Deze bezeffen onduidelyk zynde, kunnen de ziel omtrent die denkbeelden zelyven, zo sterk niet werkzaam houden; zy wordt dan meer bepaald tot aandagt op haaren staat, tot de bewegingen en wederkeerige aandoeningen in lichaam en ziel; en zulks wordt daarom ook meestal een inwendig gevoel genaamd.

Het Gevoel huisvest dan, niet alleen, niet voornamenlyk in het lichaam, maar is eene werkzaamheid van de ziel, en wel bepaaldelyker van het verstand, zonder welks denkbeelden en bezeffen, hoe wel onduidelyke en onderoengemengelde bezeffen, geene aandoeningen in de ziel noch in de lichaams zenuwen zoude plaats hebben (s).

(r) Trachinienses.

(s) Dus dwaalt de Hr. J. DONALDSON, *Elements of beauty*, Londr.

5. 'T GEVOEL heeft een aanmerkelyk uitwerkzel, welk vooral in aanschouw moet komen: namenlyk het brengt ons eenen aangenamen of onaangenamen staat aan; eene ondervinding, eene bewustheid, een gevoel van dien staat. Een schoon veld met bloemen, een lommeryk bosch, een ruime zee, een schoone avondstond, een moedige daad, een net en sierlyk vertoog, een verheven dichtstuk, enz. doen ons aangenaam aan: wy scheppen ten hoogsten behaagen in dien staat, welken die voorwerpen ons aanbrengeu. In tegendeel een morsfige stal, een onverdraaglyke stank, valsche toonen, het gezigt van een spinnekop of morslig zwyn, verwekken eenen onaangenamen indruk, van welken de meeste menschen eenen afkeer hebben. Een langdradig vertoog zonder merg en pit; een laag, laauw, slaauw, en lang uitgerekt gedicht, verveelt ten sterksten. Een verraderlyke trek van eenen bewel- daadigden tegen zynen boezemvriend en weldoener; de snoode heerschezucht van CLEOPATRA, die in de Rodogune van Corneille haaren man en eenen zoon vermoordt, en den anderen zoon met zyn bruid om 't leven zoekt te brengen, ontsteekt in ons de grootste verontwaardiging. Dit zyn alle zodanige verschynzelen, die de ondervinding genoegzaam staaft. Het zal 'er maar op aankomen, of wy de oorzaken van die verschynzelen zullen kunnen aanwyzen, en reden ge-
ven

Londr. 1780. en anderen, wanneer zy de overeenkomst en volmaaktheid daarom ontkennen eene oorzaak van schoonheid te zyn, omdat die schoonheid zou treffen vóór het bezeffen dier volmaaktheid. In tegendeel het vlug en onduidelyk bezef der volmaaktheid gaat alyd vooraf.

ven, waarom deze voorwerpen ons aangenaam, geen on aangenaam aandoen.

Daar zyn 'er, die dit onderzoek, deze pogingen afkeuren. *Het Gevoel*, zeggen zy, is een geheim der natuur, welk niet verklaard kan worden: wy gevoelen, omdat wy zo gemaakt zyn, om aldus te gevoelen; dit zyn enkelvoudige, ten minsten zodanige aandoeningen, welken niet vatbaar zyn voor ontwikkeling; het gevoel (gaan zy voort) is een byzonder vermogen van de ziel, van verstand en reden geheel onderscheiden; heeft dus niets gemeens met het verstand noch de reden; derhalven kan het verstand geenzins de eigenschap en werking van het gevoel ontwikkelen enz. Voorwaar, dit is gemakkelyk, dit is, gelyk LEIBNITS het noemde, eene *luije Wysgeerte*, met welke men weinig zou gevorderd zyn. 't Is wel zo, het is dwaas om alles te willen verklaaren, om ontydig en onzeker in overnatuurkundige bespiegelingen en duisterheden te willen omdoolen. Daar is eindelyk eene lyn, welken wy niet ligtelyk overschreden kunnen. Zo wel in andere wetenschappen, als in de Wiskunde, eindigt men ten laaften eens in eerste grondwaarheden, boven welken wy niet verder kunnen opklimmen. Maar men moet de uitersten zorgvuldig vermyden. Tusfchen alles te willen verklaaren, of veel te willen verklaaren, is een groote afitand. Het is de pligt van eenen Wysgeer, niet enkel by de verschynzelen staan te blyven, maar pogingen te doen om die te ontwikkelen, en hunne oorzaak op te spooren. Deze pligt betrachtten CARTESIUS, NEWTON, LEIBNITS: dit betrachtten ook byzonder in het Geestkundige KAESTNER, SULZER, COCHIUS: ook de beroemde MOZES MENDELS-

ZOON,

ZOON met eenen uitflag, die de grootheid van zynen Geest kenmerkt, en hem, zo door zyne uitstekende ontwikkelend vermogen, als door de bekoorlykheid van styl, in welken hy zyne wysgeerige gedagten opdischt, eenen voornamen rang onder de Wysgeeren heeft verworven.

Wy stellen derhalven vast, dat het eenen Wysgeer beraamt, de redenen, de oorzaaken van de aangename en onaangename aandoeningen na te vorschen: wy houden ons verzekerd, dat het zeer mogelyk is, die te vinden. Voorname Wysgeeren onder die geenen, welken door ons reeds genoemd zyn, hebben by ontwikkeling, by naspooring, en vooral ook met het raadplegen der ondervinding, de reden, de eerste de hoogste, de algemeenste oorzaak van het **GENOEGEN**, in de *Volmaaktheid*; van het **ONGENOEGEN**, in de *Onvolmaaktheid* gevonden. Wy mogen, wy moeten die vooronderstelling hier voor bewezen aannemen. Derzelve betoog zou ons thans te verre van ons tegenwoordig onderwerp affeiden: wy zullen dezen taak in eene afzonderlyke verhandeling over de *Volmaaktheid*, de *echte Bron van het Genoegen*, op ons nemen en trachten te volbrengen. Wy spoeden ons derhalven tot de tweede Afdeeling van deze onze Verhandeling, tot de beschouwing van het eigenlyk gezegd **ZEDELYK GEVOEL**.

II. A F D E E L I N G.

VAN 'T ZEDELYK GEVOEL IN 'T BYZONDER.

Men moet zich verwonderen; dat zo wel de voorstanders van het Zedelyk Gevoel, als de meesten van deszelfs bestryders, of niet gedacht hebben om het denkbeeld van *Zedelykheid* te ontzwaagelen, of zulks te moeilyk geoordeeld. Sommigen zelfs hebben dit denkbeeld eenvoudig gekeurd, en dus onvatbaar voor ontwikkeling (*t*). Wy kunnen die dwaaling met de daad zelve wederleggen.

Zedelyk wordt doorgaans tegen *Natuurlyk* overgesteld. By voorbeeld een *zedelyk vermogen*, is oorspronkelijk uit de Wetten: een *natuurlyk vermogen*, oorspronkelijk uit de kragten van het Lichaam. Ik moet dit gebruik dier woorden met voorbeelden bevestigen. Een Eigenaar heeft nog het *zedelyk vermogen*, heeft het *recht*, heeft de *eigendom* van zynen ring en edelgesteente, ook na den diefstal: maar de Dief heeft het *natuurlyk vermogen* over dezelve, heeft het bezit: kan denzelven bederven, in zee werpen, aan eenen anderen ter hand stellen enz.

Dit-

(*t*) De Heer SULZER heeft in zyne schoone Verhandeling over *de Theorie der aangename en onaangename aandoeningen*, in de Gedenkschriften van de Koningl. Acad. te Berlin: zyne algemeene Leerstellingen op het *verstandelyk*, op het *zinzuiglyk*, en eindelyk op het *zedelyk* genoeg toegepast. Maar het laatste gedeelte van die Verhandeling is zeker niet de meest uitgewerkte.

Ditzelfde onderscheid van *zedelyk* en *natuurlyk*, heeft omtrent het *goede*, omtrent het *fraaije*, omtrent het *schoone* plaats. Een welig groeiende boom, een versch ontloken roos, een vrugbaar oord, een stout en wel geregeld gebouw, een kunstig schilderstuk enz. zyn *natuurlyk goed*; *natuurlyk fraai*, *natuurlyk schoon*: dog ik ontdek in die voorwerpen niets zedelyks. — Maar de standvastige aankleefing van PYLADES aan zyne ongelukkigigen Vriend ORESTES, en deeling in alle zyne wederwaardigheden; het gedrag van den uitmuntenden Krygsheld SCIPIO, die de beminnyke Spaansche gevangene aan haren harten-vriend, aan haare Ouders wederfchonk, zonder dat zyne deugd in den minste schuldigen opslag van het oog gewankeld hadt; die daaden zyn *zedelyk goed*; *zedelyk fraai*; *zedelyk schoon*.

Maar (zal iemand, en niet ongepast, vragen;) welk kenteken van onderscheid is 'er dan tusfchen *natuurlyk* en *zedelyk goed*; *natuurlyk* en *zedelyk fraai*, *natuurlyk* en *zedelyk schoon*?

Dit is de groote zaak, Mynheeren. Hierop komt het aan. Hebben wy dat kenmerk gevonden; dan zullen wel dra de nevelen van duisterheid, die het oog van ons verstand belette zyn zo verre door te zien, opklaren. En de voorbeelden zelve, die wy zo even bybragten, leiden ons al van zelve tot het vinden van dat kenteeken; en wy hebben die tot dat doelwit opzettelyk uitgekipt.

ZEDELYKHEID heeft alleen zyne betrekking op de vryheid van denkende wezens. Neem die vryheid weg, en alle zedelykheid verdwynt ogenblykelyk. Het geen buiten de vryheid van een denkend wezen geschied, of bestaat, kan *natuurlyk goed*, *fraai*, *schoon*, maar geen-

geenzints *zedelyk* goed, noch *zedelyk* fraai, of schoon zyn. Een fraai paard, een bevallig beeld, een bekoorlyk landgezicht, zyn *natuurlyke* fraaiheden, die van de vrye werking van denkende Wezens niet afhangen, maar van de natuur en aart der dingen buiten ons. Wie zal ooit den omloop van ons bloed, den polsflag, den staat van onze lichaamsgezondheid, hoe goed, hoe wenschelyk, hoe nuttig, een *zedelyk* goed, een *deugd* noemen? Maar de milde mededeelzaamheid, waar door een arme Landman, uit zyn geringen voorraad, zyne buurvrouw, eene arme weduwe, nog byftaat, en in haare bekommernis laaft; dit is een *zedelyk* *schoone* daad. Maar stel eens, dat die Landman daartoe door het dwingend staal was gedwongen geworden; dan vlugt ylings de vryheid, en met de vryheid, al het *zedelyk* schoon van die daad weg (*u*).

Men zal niet kunnen ontkennen, Mynheeren, dat de ontzwochteling van het denkbeeld van *zedelykheid*; al veel tot ons onderwerp toeligt: maar wy dienen verder te gaan.

Wanneer, en om welke reden is een vry bedryf, eene vrye daad van een denkend wezen, *zedelyk* goed, *zedelyk* fraay, *zedelyk* schoon? en wanneer integendeel *zedelyk* kwaad, *leelyk*, *affchuwelyk*? Die redenen worden door veele Wysgeeren wel op verschillende wyzen uitgedrukt: maar allen worden by opklimming in eene hoogfte en algemeene Reder ontbonden: namenlyk in de Volmaaktheid. Doorgaans wordt gezegd, dat zodanige daad *zedelyk* goed, *fraai*, *schoon* is,

(*u*) Wy moeten hier meer ontwikkelen, het geen wy bl. 36 en 57. met een woord hebben aangestipt.

is, die met de natuur van een mensch, met het geluk van redelyke wezens, en dus met het oogmerk der scheppinge, met den wil van God, met de betrekking der dingen (v), met de orde, de Harmonie van 't Heelal overeenkomt: dat wil zeggen, die overeenkomt met de VOLMAAKTHEID, uit welke, als den eenigsten bron, dat geluk van denkende wezens voortvloeit: welke volmaaktheid ook teffens met de natuur van een mensch, met den wil van het Opperwezen, met het oogmerk der Scheppinge overeenstemt. Doch slydt eene daad met de VOLMAAKTHEID, dan is ze *zedelyk kwaad, leelyk, afschuwelyk*. Die volmaaktheid van vrye, dat is van zedelyke bedryven, kan *eene zedelyke volmaaktheid*; die van andere zaken, *eene natuurlyke volmaaktheid* genaamd worden.

Tot ZEDELYKE *goedheid* en *schoonheid*, is dan niet genoeg, dat iets met de orde, met de harmonie, met de oogmerken der Scheppinge, met de volmaaktheid overeenstemt. Een boom, een plant, een onweder, een spin, stemt daar ook mede overeen: maar het moet eene daad, eene gemoedsgesteldheid, een bedryf, van een denkend, vry, redelyk wezen zyn. Dusdanige daaden zyn alleen toerekenbaar, en worden daarom *zedes*, *deugden* of *ondeugden* genaamd. Neem of die vryheid, of dat opzicht op de algemeene orde, volmaaktheid, harmonie weg; en alle *zedelykheid*, alle zedelyke deugd of ondeugd, zedelyk schoon of leelyk, zal

(v) De betrekkingen der dingen is voor een kenmerk, voor een grondbeginzel van goed en kwaad, eerlyk en oneerlyk, deugd en ondeugd, vooral aangedrongen door MALLEBRANCHE, CLARCKE, WOLLASTON EN MONTESQUIEU.

zal ogenblikkelyk verdwynen: eenige voorbeelden zullen dit ten klaarften bewyzen.

Iemant ſteekt eenen anderen het blinkend ſtaal in de borst, zodat hy dood ter aarde valt: is die daad goed of kwaad? ——— Noch het een, noch het ander (*w*). Niemand kan die daad, in het afgetrokken beſchouwd beoordeelen. Die vraag is als een voorſtel in de Wiſkunde, dat niet genoeg bepaald, en dus onoplosbaar is. *Natuurlyk* beſchouwd, is die daad altyd goed. Het vermogen van de hand, van de ſpieren, om het ſtaal te kunnen aangrypen, en in de borst van den anderen te ſtooten, de daaruit ontſtaane beweegingen van de hand, zyn natuurlyk goed. Dit niet te kunnen doen, zou eene verlamming of diergelyk gebrek ontdekken. Maar hoe is de daad nu *zedelyk* beſchouwd? Dit kan niet uit de ſpieren, uit de kragten, uit de beweegingen van hand en armen; maar uit de gedachten, uit den wil, uit de overleggingen, uit het doel van den vryen daader, en uit derzelver betrekking tot de algemeene orde, harmonie, volmaaktheid, beſlist worden. Stemt die wil, dat doel van den Daader daar mede overeen, dan is de daad zedelyk goed, fraai, ſchoon;

(*w*) Dus dwaalt wederom ROBINET, de la Nat. T. I. p. III. ch. 5. p. 241. *Je vois un homme, qui tue un autre... je ſens auſſi LA MECHANCETÉ de cette action; elle n'eſt pas viſible; mais elle affecte à ſa maniere des fibres morales rependues &c. Il paroît, qu'il y a dans le plan organique des filemens, qui à la preſence des objets moraux éprouve une commotion pour en avertir l'ame; que ces filemens ont une correſpondance marquée avec les nerfs optiques & acouſtiques, que ces filemens ſont ébranlés tous les fois, que les objets, qui frappent la vue, ou l'ouïe, portent quelque caractère de moralité.*

schoon; maar strydt zy daartegen, dan is zy zedelyk kwaad, boos, ondeugend (x). By voorbeeld, wordt het staal in den borst van eenen onschuldigen en menschlievenden Weldoener gewrongen, dan is zy zedelyk kwaad, wreed, afichuwelyk; maar geschiedt het om het leven van een kind tegen eenen aanvallenden moordenaar te beschermen; geschiedt het in eenen wettigen Oorlog, in eenen Veldslag voor het Vaderland, dan is het zedelyk goed, eene deugd, dapperheid.

De omstandigheden en wyzingen der vrye daaden, die met de volmaaktheid, met de orde, met de Harmonie overeenstemmen, zyn zeer verschillende, even gelyk als in natuurlyke zaken: en de rykheid der Taelen geeft verschillende benamingen aan de hand, om die verschillende trappen, en ook verschillende soorten van fraaiheden aan te duiden. By voorbeeld een *goeda* huis, een *fraai* beeld; een *schoon* oord; een *verheven* dichtstuk, zyn verschillende trappen. *Levendige* kleuren; een *bevallig* schilderstuk; een *stout* gebouw; een *vloeiende* styl; enz. zyn verschillende soorten van NATUURLYKE GOEDE gesteldheden der voorwerpen. Zo heeft men in het ZEDELYKE eene *goede* daad, eene *fraaije* daad, eene *schoone* daad: welke zo veele verschillende trappen zyn. En de verschillende soorten, (welken uit de verschillende betrekkingen op de volmaaktheid voortspruiten,) worden door deze benamingen aangeduid; een *dankbare* daad; een *edelmoedig* bedryf; *nederigheid*,

(x) Hierom zegt CICERO III. de Offic. 25. *Sic multa, quae honesta natura videntur esse, TEMPORIBUS fiunt non honesta. Facere promissa, stare conventis, reddere deposita, commutata utilitate fiunt non honesta.* V. C. 6. 23. 24. 26.

heid, menschlievendheid, rechtvaardigheid, dapperheid, grootmoedigheid, welvoegelykheid enz. welke alle deugden zyn, dat is, met de Orde, met de Harmonie, met de volmaaktheid overeenkomen; dog op verschillende wyze. *Dankbaarheid* is een byzonder genoeg in het geluk van zynen Weldoener; *Zedigheid* is, geene hooge denkbeelden van zyne eigene verdiensten te voeden: *dapperheid* bestaat in zyn leven te waagen voor het Vaderland: *Grootmoedigheid*, in het verzaaken van groot eigenbelang. Ik breng, Mynheeren, alleen voorbeelden van natuurlyk en zedelyk *schoon* by: die van het natuurlyk en zedelyk *kwaad* en *leelyk*, kunnen, by tegenstelling, gemakkelyk worden opgemaakt. Ik verzaak die met opzet, om uwen kieschen smaak, door het herinneren van leelyke voorwerpen, niet te kwetsen.

Dit *zedelyk fraay*, dit *zedelyk schoon*, verhevene deugd, grootmoedigheid, enz. wordt, even gelyk het *natuurlyk* fraai en schoon, door het verstand bezeft. Gelyk in het *natuurlyk*, fraai of schoon, vooreerst voorwerpen moeten zyn, en ten tweeden, die voorwerpen met het verstand bezeft worden; waarop dan veelyds een meerder of minder gevoel, aandoening; en wel een aangenaam of onaangenaam gevoel volgt; zo is het ook met het *zedelyke* geleege: daar moeten eerst zedelyke voorwerpen, daaden van vrye, vandenkende Weezens zyn; en dan nog moeten die daaden door ons verstand bezeft worden: waarop dan ook doorgaans een meerdere of mindere aandoening, een aangenaam of onaangenaam gevoel, en dus eene goed- of afkeuring van die bezefte daaden volgt.

Het Verstand bezeft de *Natuurlyke* voorwerpen, of onmiddelyk, door haare eigene werking, of door middel

del der zintuigen : waarom het *natuurlyk* fraai en schoon, of VERSTANDELYK is, of ZINTUIGLYK. Heeft VERSTANDELYK Schoon heeft zyne betrekking of tot het *zuiver verstand*, by voorbeeld een schoon Wiskundig betoog; of tot de *verbeeldingskracht*, hoedanig ^{een} schoon een uitnemend Dichtstuk oplevert. Van het ZINTUIGLYK fraai, schoon, en aangenaam, hebben wy reeds te vooren genoegzame voorbeelden bygebragt. Het ZEDELYK *fraai*, het ZEDELYK *schoon*, de *deugd* wordt niet dan met het verstand bezest: het heeft niets gemeen met het zintuiglyke: zo verre is het 'er van daan, dat tot het bezef van 't zedelyk schoon een zintuig zoude noodig zyn. Het zedelyk bezef, of, (om naaukeuriger te spreken,) het bezef van zedelyke voorwerpen, ontstaat niet uit indrukzels, gelyk aan die der lichamelijke voorwerpen op onze zintuigen; maar uit bezef van een onlichamelyk voorwerp, van eene bedryf, van een daad, van eene vrye daad, van de omstandigheden van die daad, van deszelfs doel, en uit eene vergelyking, beoordeeling, redeneering en besluit (welke werkingen allen doorgaans met zeer veel vlugheid in de ziel verrigt worden) over die daad, of zy, in alle haare omstandigheden beschouwd, met de algemeene volmaaktheid, orde, harmonie, met het oogmerk der Scheppinge, met de natuur van redelyke Wezens, en derzelve geluk overeenkomt, of wel daar tegen strydt. Tot welke bezefsen even weinig een zintuig noodig is, als tot Wiskundige, Geneeskundige, Geschiedkundige bezefsen, oordeelen, en redeneeringen. Doch het voorstel, de voordragt van het zedelyk schoon, kan door de verbeeldingskracht geholpen worden, en krachtiger gemaakt;

ge-

gelyk zulks met veel vrugt in zedelyke Verhaalen, in Dichtstukken, in Toneelfpellen geschiedt.

Het is dan zeer onnaauwkeurig, wanneer de voorstanders van het zogenaamd Zedelyk Gevoel staande houden, dat eene daad, een bedryf niets zedelyks in zig heeft; dat dapperheid, dat dankbaarheid, op zig zelve beschouwd, nuttig, goed, *natuurlyk goed* kan zyn, maar niet *zedelyk* goed; dat het *zedelyke* in het gevoel huisvest van dien geenen, die de daad, het bedryf gevoelt: even als kouden warm, ruuw en zagt, niet in de lichamelyke voorwerpen zyn, maar in dien geenen, wiens zintuigen worden aangedaan (y). Dit is eene dubbele dwaaling: want in 't *natuurlyke* zelfs zyn de deelen van een koud yzer, gantsch anders gesteld, dan van een heet yzer; de deelen van een ruw lichaam, gantsch anders dan van een glad en effen lichaam; waarom het *eene* een gantsch ander gevoel verwekt dan het *ander* (z). Even zo is in een *Zedelyk*

(y) De Zedelykheid moet of buiten de *sensus moralis*, buiten dat Zedelyk Gevoel, in de voorwerpen zelve zyn; of in dat Gevoel zelve huisvesten. Maar het eerste verwerpen de voorstanders van het Zedelyk Gevoel; en het laatste is ongerymd: want dus zou, naarmate dat Gevoel in verscheidene menschen verschillende is, (gelyk zulks by verscheidene Volkeren althans zichtbaar is,) zo ook de zedelykheid zelve veranderen en verschillende zyn; het welk zo ongerymd is te stellen, als onnodig te wederleggen.

(z) LEIBNITZ *Nouveau Essai sur l'Entendem. Hum.* p. II. *Ce sont les mêmes parties insensibles de nos perceptions sensibles, qui font, qu'il y a un raport entre ces perceptions des couleurs des chaleurs & autres qualités sensibles, & entre les mou-*

vemens

lyk voorwerp, in eene daad, een bedryf, met alle omstandigheden, vooral met het doel van den daader beschouwd, eene zekere gesteldheid, waar door zy of instemt met de algemeene orde, harmonie, volmaaktheid, of daartegen strydt: zulks is onafhangelijk, ten eenemale onafhangelijk van ons bezef. Ons bezef, (indien wy niet dwaalen) hangt af van de omstandigheden van het bedryf, van het zedelyk voorwerp; en niet het zedelyk voorwerp van ons bezef. En hierom is het, dat de minste omstandigheid, wanneer die, eerst verscholen zynde, vervolgens ter onzer kennis komt, niet den aart van die daad zelve, maar alleen onze kennis, ons oordeel over de zedelykheid van die daad, verandert. By voorbeeld iemand heeft den vyand van het Vaderland verslaagen: men pryst die daad; maar men verneemt vervolgens, dat hy zulks uit persoonlyken haat of op eene verraderlyke wyze gedaan heeft; nu zal een ieder zulks laaken.

Het bezef dan van het *Zedelyk goed*, *Zedelyk fraai*, *Zedelyk schoon*, is een bezef, eene beoordeeling, eene redeneering, een besluit, dat eene daad, in alle haare omstandigheden beschouwd, overeenstemt met de algemeene harmonie, orde, volmaaktheid; dus met die regels, met welken wy oordeelen, dat de vrye daaden van denkende Wezens, ieder naar haren byzonde-

ren
vemens dans les corps, qui y repondent. Au lieu que les Cartesianes avec notre Auteur (Locke), tout pénétrant qu'il est, conçoivent les perceptions, que nous avons de ces qualités, comme arbitraires, c. a. d. comme si Dieu les avoit donné à l'ame suivant son bon plaisir, sans avoir égard à aucun rapport essentiel entre les perceptions & leurs objets.

ren stand, moeten overeenkomen; en welke regels, meer of min duidelyk, aan het verstand van alle redelyke wezens bekend zyn, of, gelyk de Apostel spreekt, *in onzer aller harten zyn ingeschreeven*: de kennis van die Regels of Natuurwetten, *wordt het gezond Verstand, de gezonde Reden, het Licht der Reden, het Geweten*, genaamd; ook wel eens een *Instinct* of *Natuurdrift*, voor zo ver die kennis duisterer is: en dit is de eigenlyk gezegde Afkondiging der Natuurwetten (a).

Maar, (vraagt men dan), van waar komt toch dat aangenaam gevoel, die aangename aandoening, die vergenoeging, die goedkeuring van *goeds, schoone, fraaije* bedryven, die hoogagting voor de geenen, die ze hebben uitgevoerd; en integendeel die onaangename aandoening, dat verveelend gevoel, die afkeuring van zedelyk *kwaade* bedryven, en afkeer, ja zelfs haat, tegen den misdaadigen bedryver, ook dan zelfs, wanneer die euveldaaden ons niet aangaan? Wy haaten immers nog eenen PHILIPS, eenen Duc d'ALBA; wy yzen nog op het lezen van hunne geweldenaryen: de daad van NERO, die zyne eigen moeder, zynen Leermeester SENECA het leven benam, doet ons en daad en daader verfoeijen; terwyl wy de standvastige trouw van REGULUS bewonderen; den eerlyken, den rondborstigen CATO hoogagten. Wy zullen dan nog eene pooging doen, om dit verschynfel, dit aangenaam en on aangenaam Gevoel te verklaaren; 't welk van zo veel

(a) *Et les Loix eternelles de Dieu sont en partie dans le fonds de notre Ame gravées d'une maniere encore plus lisible, & d'une espece d'instinct. LEIBNITZ. Nouv. Essai sur l'Entend. Hum. Lib. I. ch. 1. p. 32.*

veel te meer belang is, om dat juist dit verschynfel de voorstanders van 't zogenaamd Zedelyk Gevoel in de dooling gebragt heeft.

Wy behoeven hier, Mynheeren! niet op te haalen, al het geen wy te vooren getoond hebben, dat plaats heeft, wanneer wy *gevoelen*: namelyk 1. denkbeelden; 2. met zekere vlugheid bezeft; en 3. daar uit ontstane bewegingen in ons lichaam, in onze zenuwen. Dit alles heeft in het *Zedelyk Gevoel* ook plaats. Maar laaten wy ons liever spoeden tot het onderzoek, waarom het bezef van *Zedelyk* goede bedryven, van schoone daaden, in ons een *aangenaam*; en integendeel van kwaade, van afschuwelyke daaden, in ons een *onaangenaam* Gevoel veroorzaakt.

I. Het geen wy in 't algemeen omtrent het denkbeeld van Volmaaktheid, van orde, van overeenstemming, van harmonie, met een woord hebben aangemerkt, namelyk: dat het zodanig een denkbeeld is, welk aan de Ziel behaagt, en genoeg geeft, en dat het tegendeel mishaaft en ongenoegen verwekt (*b*); dit is ook byzonder omtrent de Zedelyke Volmaaktheid, de Zedelyke orde, en overeenstemming waar. Nu hebben alle Zedelyk goede bedryven, dapperheid, dankbaarheid, menschlievendheid, in zig eene Volmaaktheid, eene overeenstemming, gelyk Zedelyke kwaade daaden, lafhartigheit, trouwloosheit, snood verraad, enz. in zig eene Onvolmaaktheid, eene tegenstrydigheit bevatten. Derhalven moeten noodwendig de denkbeelden van de eersten in ons een aangenaam; de denkbeelden van de laatsten, van ondeugden, in ons een onaangenaam

ge-

(*b*) Zie bl. 47. en 48. III. Verl. p. 22.

gevoel verwekken. Hieruit volgt dan deze Regel: *Alle bedryven, die met de volmaaktheid, orde, harmonie overeenstemmen, behaagen ons; en de anderen mishagen.* Hier komt nog by, dat wy allen, en ons geluk, en ook dat van anderen (gelyk wy nader zien zullen,) verlangen en begeeren. Derhalven spruit hier uit wederom eene andere Regel: *Al wat met ons geluk of het geluk van anderen overeenstemt, behaagt; en het geen daar tegen strydt, mishaaft:* maar de Volmaaktheid der zedelyke bedryven is de eenigste bron van waar geluk; en de Onvolmaaktheid de eenigste bron van ongeluk. Derhalven moeten ons weder die daaden, welke met de harmonie, orde, volmaaktheid, of (het geen het zelfde is,) met het geluk van ons of van anderen overeenstemmen, behaagen; en de tegengestelde mishagen. Daarenboven, gelyk alle Volmaaktheid aan de uitzettende pooging, aan de oorsprongelyke veerkragt der Ziele voldoet, en alle Onvolmaaktheid dezelfde belemmert en hindert en knelt; zo moet zulks dan ook omtrent de Zedelyke Volmaaktheid en Onvolmaaktheid voor bewezen worden gehouden. Derhalven zo in het *Natuurlyke*, als *Zedelyke*, behaagt de Volmaaktheid; en derzelver bezef, schoon onduidelyk, verwekt genoege in de Ziel, en ook eene daar mede overeenstemmende beweging en spanning in de Zenuwen. Het Onvolmaakte daarentegen doet een tegenovergestelde uitwerking. En deze gevolgen van aandoening, na en op de bezeffen van Zedelyke Volmaaktheid en Onvolmaaktheid; het bezef van onzen staat, van onze gefeldheid, op die bezeffen volgende, dit is eigenlyk dat ZEDELYK GEVOEL, dat verschynzel, door 't welk de voorstanders van de Leere van 't Zedelyk Gevoel zyn misleid geworden.

Maar

Maar, daarenboven, (gelyk wy op eenen anderen tyd *Over de Volmaaktheid als de egte bron van genoegen*, zullen tragten te toonen) de Volmaaktheid vereischt tot het schoone, en tot de aangename aandoening uit het zelve, deze zaken, namelyk: *Veelheid*, *Verscheidenheid*, en *Eenheid*, of *Overeenstemming*, of *Verband*, of *Orde*. Dit kan in de daaden zeer verschillende zyn. Egter is 'er geen daad, geen zedelyk bedryf, of daarin komen *Veel* bezessen, *Veel* bedenkingen voor, wegens de daad, des daaders doel en andere omstandigheden. Op dezelfde wyze blykt het, dat 'er *Verscheidenheid* in plaats heeft. De *Eenheid*, of orde, of verband, of overeenstemming, kan op tweederlei wyze beschouwd worden; of dat de byzondere omstandigheden van de daad tot een byzonder, goed en loffelyk doel samenloopen: of dat de geheele daad overeenstemt met het doel der maatschappy, met de algemeene volmaaktheid, harmonie, orde. Al wat onregelmatig is, wat van het hoofddoel afwykt; mishaagt, is lelyk: even gelyk onregelmatige stootingen, en schuddingen in de zenuwen, in de zintuigen; veel verdraaide houdingen in een beeld; valsche toonen in een zangstuk; laage gevoelens in den Held van het Treurspel enz. mishaagen. Daar is niemand, met reden begaafd, of hy heeft, ten minste onduilyk en duister, een zeker famentel, gelyk van *Natuurlyke*, zo ook van *Zedelyke* Regels, van *Zedelyke* Orde, van *Zedelyke* Volmaaktheid: dit is, het geen men (gelyk wy zeiden) dikwyls *Geweten* noemt: dit zyn die wetten der Natuur, aan elk in het hart ingeschreven. Zo dra een bedryf, een daad, door iemand bezest wordt, vergelykt hy dezelve zeer spoedig, door vlugge hebbelykheid, met die regels, met zyn denkbeeld van orde, van volmaaktheid, van harmonie.

Komt ze daar mede overeen; hy oordeelt niet alleen die daad goed, fraai, schoon; maar het bezef van die overeenkomst, die orde, die eenheid, die volmaakt-heid, verwekt ook noodzakelyk in hem een overeenkomstig *Gevoel*, eene *aandoening*, ook eene overeenstemmende spanning der zenuwen in het lichaam, en dus een aangenaam *Gevoel*: welk, omdat het door Zedelyke voorwerpen verwekt wordt, daarom *het Zedelyk Gevoel* wordt genaamd, en van het Natuurlyk Gevoel, niet in aart, maar in verscheidenheid van voorwerpen, uit welken het ontspruit, verschilt, en derhalven ook, even als het Natuurlyk Gevoel, uit eene meenigte van denkbeelden van 't voorwerp, en uit eene meenigte van slauwere gevoelens, bestaat; welken meest allen te gelyk werken, en door hun meerder getal of meerdere duidelykheid, het Zedelyk Gevoel levendiger maaken.

Dat de tot *een punt* sameloopende, Verscheidene Veelheid, de schoonheid van eene daad uitmaakt, kunnen wy nog wat nader verklaaren. Niet in alle zedelyk goede bedryven vindt men juist die Veelheid. De zedelyke daaden zyn, even gelyk andere voorwerpen, meer of min samengefeld. Egter vindt men het gemelde vereischte zelfs in de eenvoudigsten. Welke daad kan al eenvoudiger zyn, dan van die Weduwe, die haaren eenigsten penning in de Schatkist wierp (c)? Onderwyl treft ons die deugd, welke verscheidene denkbeelden in zig bevat, die haar opluisteren, en doen uitschitteren. Eene arme Vrouwe; eene Weduwe; en dus van hulp, van hoop ter wederverkryging verstooken;

(c) Marc. XII. vs. 42 — 44.

ken; de pligt van mede iets tot de offergaven toe te brengen; die hooge trap van aankleefing aan haar pligt, dat geen behoeftige staat haar daarvan wederhoudt; enz. zyn zo veele verscheidene denkbeelden: die omstandigheden allen loopen tot *een* uit: zy geeft ook zelfs van haar kleen armoedje.

Ondertusfchen is het zeker, dat, de overige zaaken gelyk gesteld zynde, de *Verscheidenheid* van 't voorwerp de aangename aandoening van het Zedelyk Gevoel vergroot. Eene deugdzame levensloop voldoet ons meer, dan eene enkele deugdzame daad; vooral, wanneer die levensloop, of deszelfs gedeelte, in een kort bestek van tyd geheel kan overgezien worden, zo dat alle deszelfs deelen en punten, als 't ware, te gelyk op ons werken. Van hier, dat *dat Zedelyk Gevoel*, in een schoon en wel uitgevoerd Treurspel, zo kragtig werkt. En het is zo zeer waar, dat de *Eenheid* een voornaam hoofdvereischte van het Zedelyk Schoon is, dat, wanneer men het doel, het hoofdplan van een Staatsman afkeurt, men egter dikwyls hem in zo verre pryzen zal, als zyne daaden tot bereiking van dat plan zyn ingerigt en daar toe samenloopen; wanneer men doorgaans van zo iemand zegt, dat Hy *consequent*, dat hy zig zelve gelyk, dat hy standvastig is.

Uit het betoogde blykt dan ook, waarom zulke voortreffelyke daaden, die geenszins tot *ons* geluk, maar tot het geluk van anderen betrekkeelyk zyn, egter ons aangenaam aandoen. Voor eerst, alle denkbeeld van Volmaaktheid, van Eenheid der Verscheidene Veelheden verwekt een aangenaam bezef en gevoel: ten anderen, dit gevoel moet gewisfelyk wel sterker zyn, wanneer *ons* geluk door zodanige daad bevorderd wordt: maar ook zelfs het geluk van anderen vergroot deze aange-

name aandoening. ROUSSEAU hadt wel gelyk, wanneer hy zeide (*de l'Orig. de l'Inegal. Pref. p. XXXI.*) dat 'er twee grondbeginzels zyn, van welken het één ons het hoogste belang doet stellen in ons geluk, en in de behoudenis van ons zelve: en het ander eene natuurlyke afkeer inboezemt, van alle gevoelige wezens, byzonder ons gelyken, te zien sterven, of lyden. Maar Hy heeft geen gelyk, wanneer hy aan die twee beginzels den voorrang en orde voor de reden geeft (*d*). De bekwaame SULZER heeft wel opgemerkt, dat ook denkbeelden van afwezige zaaken op ons den zelfden, schoon flauweren, indruk maaken, dan de tegenwoordigen: by voorbeeld, eene levendige beschryving van eenen Storm, een weluitgevoerde Veldslag door muziek, zangstakken, instrumenten, kunnen zekere aandoening van angst en kommer verwekken, ook midden in volkomene veiligheid. Ik zou my hier ook wederom op de aandoeningen in de Treurspelen kunnen beroepen. Dit maakt, dat wy ons in de plaats stellen van die moeder, aan wien een bootsgezel de met gevaar van zyn leven uit het water geredde zuigeling weder gaf. Dit stellen van ons in de plaats van anderen, waardoor wy in hun geluk en ongeluk deelen, is het geen in onze Taal zeer kragtig wordt uitgedrukt door het woord MEDELYDEN. Dit maakt, dat wy

(*d*) Zo zegt hy elders, dat de Natuur den mensch het medelyden heeft gegeven, die alle reflexie of overweeging vooruit gaat. De zaak is deze, dat deze Gevoelens zeer snelle en daardoor onduidelykere bezessen en redeneeringen zyn; die egter door aandacht kunnen ontwikkeld, en daarvan aldus goede en bondige redenen gegeven worden.

wy byna gelyk gevoel hebben van weldaden aan anderen beweezen; dat wy in hun genoeg en leed beiden deelen: even als een snaarentuig weerklinkt, wanneer niet ver een ander snaarentuig geluid geeft. Maakt een ander een gebaar, geluid, gefchreeuw; terftond zyn alle onze zenuwen aangedaan en gefpannen, meer of min, op gelyke wyze als het voorwerp, 't welk wy zien lyden, met het welk wy ons als vereenzelvigen (*identifier*) en in alles deelen. En dit hebben veelen, als den grondflag van onze pligten jegens anderen, befchouwd. Ik zal my niet ophouden met bedenkingen, die tegen deze natuurlyke *ftelling van ons in de plaats van anderen*, en het belangnemen in eens *anders* geluk, misfchien kunnen geoperd worden. Het is genoeg, wanneer geene byzondere omftandigheden van perfoonlyke haat, nyd, gierigheid enz. zulks beletten, dat dan dat belang nemen doorgaans ftand grypt.

Tot het bezeffen van Zedelyk fraai en fchoon behoort dan een zeker vermogen van denkbeelden te vormen, te vergelyken, te oordeelen, te redeneeren; van de omftandigheden der zedelyke voorwerpen, der bedryven, vlug te bezeffen; derzelver doel te ontwikkelen; de Eenheid der Verfcheidene Veelheden, derzelver overeenkomst met de harmonie, orde, volmaaktheid, met het geluk van denkende wezens te ontdekken. Hoewel by alle Liederen van gezond verftand dat vermogen plaats grypt, heeft zulks egter plaats in verfchillende trappen: en, (het overige gelyk gefield zynde,) meer by vlugge, dan traage; meer by geoeffende, dan ongeoeffende verftanden; meer by befchaafde, dan by domme en woeste Volkeren. En het zou eene gebrekkige tegenwerping zyn, dat men zo veele

eenvouwige, en ongeletterde, maar deugdzaame merschen; en in tegendeel, zo veele ondeugdzaame Verstanden aantrest: dit verschynt hangt niet van het weezen der zaaken, maar van toevallige omstandigheden af. Even zo is het met geheele Volkeren geleege. Den voorspoed, rykdom en beschaafdheid volgt doorgaans de overdaad en weelde met een gantschen stoet van ondeugden op de hielen, door welker gedruis de inspraak van het Zedelyk Gevoel, in gevallen van eigenbelang, minder gehoor verkrygt. Dan zyn de aanlokselen tot ondeugd zo veel meerder. In de Hoofdstad van Frankryk is veel bederf van Zeden. Egter is 'er geen gebrek aan Zedelyk Gevoel, zonder welk die Natie niet zo geneigd zoude zyn tot Schouwspeelen, byzonder ook tot Treurspeelen. En inderdaad, het is wel, vooral zedert dat de vernuftige ROUSSEAU de kragt van zyn sierlyke styl tegen de Wetenschappen heeft gewet, eene *Mode* geworden, de onbeschaafde Volkeren als de deugdzaamste af te schetzen; maar de ondervinding wedspreekt zulks: en men behoeft slegts de Geschiedenissen van de onkundigste eeuwen, van de woeste tyden, de beschryvingen van de Barbaarsche Volkeren, van hunne regtsplegingen, van hun oorlog-voeren, te lezen of zig te herinneren, om van de ongegrondheid dier stelling overtuigd te zyn.

HET GEVOEL in het gemeen is dan, volgens het verhandelde, niets anders, dan den indruk, het uitwerkfel, van verscheidene, onduidelijke, onderoengemengelde bezessen op de Ziel, vergezeld van eene overeenstemmende beweging en spanning der zenuwen in het Lichaam, die of aangenaam, of onaangenaam is. En het ZEDELYK GEVOEL, in het byzonder, is een soortgelyk uitwerkfel, een soortgelyken indruk van

ver-

verscheidene, onduidelijke, onder een gemengde bezeffen op de Ziel, vergezeld van overeenstemmende bewegingen in het Lichaam; maar welke bezeffen en denkbeelden van *Zedelyke voorwerpen* ontstaan: even gelyk het *Zintuiglyk Gevoel* van lichamelijke voorwerpen, die onder de zintuigen vallen, ontspruit. Gelyk de aandoening vooral op vlugge, sneile, maar onduidelijke, bezeffen volgt; zo worden doorgaans de duistere, vlugge, bezeffen **GEVOEL** genaamd; en dan zegt men doorgaans, *zo te gevoelen*, zonder juist reden te kunnen geeven. Maar, indien vervolgens door aandacht, door inspanning van de Zielsvermogens, die verwarde, die onduidelijke denkbeelden opgeklaard, die onderengemengelde bezeffen ontwikkeld, geschildert en gescheiden, en ieder afzonderlyk beschouwd, en samen vergeleken worden; dan noemt men het *Oordeel*, *Reden*. In dezen zin worden **REDEN** en **GEVOEL** tegen elkanderen gesteld, en kunnen ook gevoegelyk tegen elkanderen gesteld worden (*e*), mits men maar niet

(*e*) Zie *SULZER sur les divers Etats, ou l'ame se trouve en exerçant ses facultés primitives, celle d'appercevoir, & celle de sentir*: Dans les Mémoires de l'Acad. Roy. de Berl. T. XIX. p. 407. Hoe ver is dan **ROBINET** van de waarheid af, die (*de la Nature T. I. P. III. ch. 3. p. 234.*) zegt: *Tout ce qui dans l'animal n'est pas le produit d'induction, du raisonnement; est l'effet d'une impulsion, d'un SENS*; gezins; maar van een duister bezef. Het Zedelyk Gevoel ontstaat uit veele duistere, en onmerkbaar bezeffen der Ziel: even gelyk het bezef of de gewaarwording van kleuren uit eene meeningte van verschillende bewegingen en trillingen in de opperste kleine deeltjes van 't voorwerp, en vervolgens in ons oog, 't welk door het voorwerp wordt aangedaan, geboren wordt.

niet tot de dwaaling vervalle, om het ZEDELYK GEVOEL van het Verftand en oordeel af te zonderen; de zedelyke voorwerpen voor het Verftand onbevatbaar, onbezefbaar te oordeelen; en voor dezelve een byzonder, een nieuw vermogen, een zedelyk zintuig te fcheppen. Het *Gevoel* is niets anders dan de meer duistere, onduidelyke, maar vlugge bezeffen in 't verftand: de *Reden* en 't *Oordeel* de duidelyke, klare, ontwikkelde, maar langzaame bezeffen in dat zelfde verftand.

Maar, welken zyn nu de voor- en nadeelen van het ZEDELYK GEVOEL, in vergelyking van de REDEN, van het opgeklaard Verftand, en Oordeel?

1. Dat gevoel, dat *Zedelyk Gevoel*, die vlugge, fchoon minduidelyke, bezeffen van de Volmaaktheid en Onvolmaaktheid der daaden, van deugd en ondeugd, werkt vroeger dan de Reden; werkt dan reeds, wanneer het Verftand nog niet ryp is, nog niet vatbaar is voor ontwikkeling, en duidelyke redeneeringen; werkt in jonge kinderen, die daardoor niet alleen fpoedig leeren, zig voor eenige gevaaren te behoeden; maar ook, fchoon op eene minduidelyke wyze, bevatten, wat zedelyk Volmaakt en Onvolmaakt; goed en kwaad; deugd of ondeugd is; en, volgens die bezeffen, hunne daaden beftieren (*f*).

2. Dat

(*f*) Hoe verkeerd beroepen zig dan ROBINET en anderen op kinderen, op onkundige menfchen, om een ZEDELYK GEVOEL, ten eenemaale van Verftand, en Rede en Kennis afgezonderd en onderscheiden, te bewyzen? Zie ROBINET *de la Nat.* T. I. P. III. ch. 1. p. 230. En welke waanwyze vraag, (door hoedanige vraagen men het gebrek van bewys veel

2. Dat *Gevoel*, dat onduidelÿk, maar vlug bezef van goed en kwaad, recht en onrecht, eerlyk en on-eerlyk, is ten uiterften nuttig in spoedige gevallen, alwaar elk oogenblik tydverzuim is en dadelyke hulp vereischt wordt. Eene lange overdenking, eene diepzinnige naspooring, een redenkundig besluit zou te laat komen. Wie, die een kind ziet in het water vallen, zal den tyd verspillen, om de gronden te onderzoeken van zyne verpligting tot redding van dat onnozel wicht? Dat onderzoek is ook onnoodig: die gronden, die regels, zyn by de meeste menschen, in gevallen van het dagelyks leven, reeds hebbelykheden geworden: even als de regels der taale, welken zy spreken, of der dichtkunde, wanneer zy dichtstukken opstellen. HOMERUS EN VIRGILIUS kenden de regels van het waare schoon in de dichtkunde; maar ik geloof, dat zy ten tyde van het voortbrengen van hunne puikstukken van vernuft weinig aan die regels, althans niet dan onduidelÿk en duister, gedacht hebben. Zy hebben hun *Gevoel*, dat is, de onduidelÿke maar vlugge bezessen van die regels, die by hun

veeltyds poogt te vervullen) p. 230. *Faudra-t-il donc être un raisonneur profond pour devenir vertueux?*

Hoe veel bondiger en voortreflyker redeneert de groote LEIBNITZ, *Nouv. Ess. sur l'Entend. Hum.* „Cependant com-
 „ me la morale est plus importante que l'Arithmétique, Dieu
 „ a donné à l'homme des instincts, qui portent d'abord & sans
 „ raisonnemens à quelque chose de ce que la raison ordon-
 „ ne. C'est comme nous marchons, suivant les Loix de me-
 „ chanique, sans penser à ces Loix; & comme nous mangeons
 „ non seulement parceque cela nous est nécessaire, mais en-
 „ core & bien plus, parceque cela nous fait plaisir.”

hebbelykheden waren, gevolgd: even gelyk Schilders in het oefnen van hunne kunst, en Muziekmeester in het hanteeren van 't speeltuig doen.

3. De ontwikkelingen der REDEN, de overpeinzigen in het Verstand, de uitleggingen van de reden van pligt, van deugd of ondeugd, laten ons dikwyls koel, en als onverschillig: de bedaarde, langzame overdenking van ieder deel van het voorwerp, kan geen kragtigen indruk op de ziel maken, noch veele zenuwen van 't lichaam in beweëging brengen. Het is dus eene bespiegelende, eene werkeloze kennis, die geen groote aandoening verwekt, en dus den Wil niet neigt. Maar HET GEVOEL beweegt de Ziel door de aangename aandoening; dryft de Ziel door slagsporen; neigt den Wil, en brengt geheel den mensch in werking, om, by voorbeeld, ter hulpe van eenen noodlydende toe te schieten, zo dat men dikwyls zyn eigen gevaar vergeet.

Maar hoe zeer wy deze voorregten van het ZEDELYK GEVOEL erkennen, zo is het egter niet minder waar, dat het zelve ook zyne nadeelen heeft, en in veele gevallen voor de REDEN moet zwigten.

1. De onduidelyke, de onderengemengelde bezeffen van zedelyk goed en kwaad, van deugd en pligt, dat is, het *Zedelyk Gevoel*, is meer in gevaar van te dwaalen, dan de *Reden*, die de denkbeelden bedaardeelyk ontwikkelt, onbevooroordeeld vergelykt, en het besluit koelzinniger opmaakt; en dus meer tyd heeft, om de dwaaling, die mogt zyn ingeslopen en de duistere bezeffen hebben verrast, te ontdekken, te erkennen, en te verdryven. Wy, eindige menschen, wy hebben geene oneindige vermogens; wy hebben
geene

geene vermogens, die van dwaalen bevryd zyn: maar de kans van dwaalen is meer aan de zyde van *het Gevoel*; van dwaalingen te vermyden, meer aan de zyde *der Reden*. *Het Gevoel* baart sterke neigingen, hartstogten, driften, ryke bronwelen van dwaalingen. Ware het niet de vrees van te wyd buiten ons bestek te gaan, dan zouden wy ligtelyk kunnen betoogen, dat het *Fanatisme*, dat de *Dweepery*, dat het *Bygeloof*, welk zo veele stroomen bloeds aan het Menschdom gekost heeft, de vrugt van het *Gevoel*, van een dwaalend *Zedelyk Gevoel* is (g).

2. De aanspooringen van het *GEVOEL* zyn heftiger, zyn kragtiger: maar de overtuigingen van de *REDEN* zyn duurzamer, bestendiger. De duidelyke bezeffen laten diepere vore en indrukzels in de *Ziel*, dan de onduidelyke. Eene aanspraak, geschikt om eene menigte tot derzelve pligt aan te spooren, zal sterker zyn, voor het oogenblik, wanneer zy tot het *Gevoel* gerigt is, het hart beweegt, op de verbeelding werkt; maar met deze aandoening der zenuwen, die niet lang kan stand houden, vervliegt ras al het uitwerkfel. Doch is zy tot het *Verstand* gerigt, overtuigt zy ons *Oordeel* door ontwikkeling van bondige bewyzen; deze overtuiging zal duurzaam zyn. Men heeft de grootste *Booswigten* wel eens een *zedelyk goede daad*, door prikkel van het *Zedelyk Gevoel*, zien bedryven; maar dit was niet dan eene schaduw van deugd.

3. In

(g) Hoe ongerymd stelt dan wederom ROBINET T. I. P. III. ch. 2. p. 230. *La voye de l'Instinct est prompte, facile*, tot dus verre wel; maar, *INFAILLIBLE: elle ne suppose, ni IDEE, ni connoissance &c.*

3. In HET GEVOEL, in die duistere begrippen, flui-
pen veelyds bykomende bezeffen in van haat, of
liefde, of ook andere denkbeelden, die vooringenom-
menheid verwekken, en welken niet dan door aan-
dacht, door onderzoek, door DE REDEN ontdekt wor-
den. Veelyds mengen zig ook in het Gevoel nog an-
dere denkbeelden, die tot het voorwerp niet behooren,
maar die men gewoon is geworden met hetzelfde samen-
te voegen. De Theorie van de samengevoegde denk-
beelden maakt zulks blykbaar (*h*). Kinderen; die tot
het leeren met pynlyke straf gedwongen zyn, behou-
den dikwyls voor hun geheel leven eenen afkeer van de
Letteroëffeningen, van welken zy dat onaangenaam ge-
voel van geledene straffe niet kunnen afscheiden. In
onze kindsheid of eerste Jeugd over zekere zaaken by
herhaling hebbende hooren oordeelen door die gee-
nen, welker beffiffingen wy voor zo veele waarheden
hielden, komen naderhand ons die zaaken zelden in gedag-
ten, zonder die voor waarheid aangenomene beffiffingen
zelve, welken zig met zodanige vlugheid in de be-
zeffen dier zaken inmengen, dat wy dezelve mede
fchypen te gevoelen: waaruit men het verfchynfel
kan verklaaren, hoe het toekomt, dat kinderen zeld-
zaam de wyze van Godsdienst hunner Ouderen ver-
laaten. Hieruit blykt ook de rede van geheele Volks
dwaalingen en vooroordeelen (*i*).

Heb.

(*h*) Zie 's GRAVEZANDE Introd. ad Philos. §. 331. & feqq.

(*i*) Uit deze drie nadeelen, van het Zedelyk Gevoel, (t welk
egter ook, zo als wy zagen, zyne voordeelen heeft) en uit her-
geen wy reeds te vooren ook in de II verhand. gezegd hebben,
blykt,

Hebben dan beiden, en 't ZEDELÿK GEVOEL, en de REDEN hunne voordeelen; heeft het Opperwezen ons beiden gefchonken; laaten zy dan ook beiden gebruikt, en famengepaard worden; op dat de een het gebrek van de andere vervulle, en de een des anders misflagen verbeterere of voorkome. (k). De REDEN moet HET GEVOEL van vooroordeelen en dwaalingen zuiveren (l), maar moet ook zyne vlugge werking aannemen, en

met hoe weinig grond, ROBINET *de la Nat. T. I. P. III. ch. 2.* stelt en onderneemt te bewyzen, *qu'il existe dans l'homme un instinct, qui a SEUL* (dus met uitsluiting der reden) *toutes les qualités nécessaires d'une règle de Moralité.* De onduidelijke bezeffen zouden dan de regel of regels van [zedelyk goed en kwaad beter begrypen, dan de klare en onderscheidene begrippen van de Reden, van het verstand!

(k) Hoe ongegrond is dan niet de ophief van ROBINET, *de la Nature T. I. P. III. ch. 1. p. 228.* tegen de Reden en het opsporen van een redelyk grondbeginzel van het Natuurrecht! *l'interrogéois ma raison. . . . ses opérations étoient silentes, si compliquées, si abstraites, que je m'étonnois que la Nature put nous conduire à la vertu par une voye tellement embarrassée. . . . La conformité abstraite avec l'ordre & la raison universelle, est un métaphysique bien peu à la portée du vulgaire.*

(l) Daar men de duistere en vlugge begrippen door aandagt tot klare, ja tot onderscheidene bevattingen, door hulp van 't verstand en de reden, kan en moet brengen; hoe ongerymd is dan niet weder het besluit van ROBINET *de la Nat. T. I. P. III. ch. 1. p. 229.* *Il n'arrive souvent d'approuver ou de blamer par une impulsion involontaire; avant de*

en de aangename aandoeningen zo tot prikkel, als tot eene wettige belooning genieten. Zy moet door geduurige overdenkingen der zedelyk goede daaden de hebbelykheid erlangen, om dezelve zig vlug te kunnen voorstellen, en daar door zig het nut van *het Gevoel* verkrygen.

Men kan de aanspooringen van *het Verstand*, van de *Reden*, met den beroemden MOSES MENDELSZOHN, BEWEEGREDEKEN; die van 't *Gevoel*, DRYFVEEREN noemen: Welke dryfveeren, als uit onduidelyke, uit vlugge, maar onderengemengde bezeffen onstaande, eenigzins aan de *Instinctus*, of Natuurdriften nabykomen. Maar men zoude kunnen vragen, hoe het toekome, dat

n'être fait des notions bien nette de l'ordre; avant d'avoir examiné, pesé, combiné, comparé avec cette regle les actions que je dis blamables ou dignes de louange. Dit is niet alleen waar, maar bevestigt het geen wy wegens het Zedelyk Gevoel, als eene menigte van duistere, of min duidelyke bezeffen hebben voorgedragen. De min duidelyke kennis van die Regelen van orde, betrekking, volmaaktheid en vlugge vergelyking van eene of andere daad met die Regels, hoe vlug, hoe schielyk, hoe onduidelyk, is genoeg, om die daad laakbaar, of pryze-lyk te vinden, te oordeelen. Maar het is mogelyk, het is dikwyls van belang die onduidelyke bezeffen van 't *Gevoel* te ontwikkelen en tot onderscheidene kennis van de Reden, van 't verstand te brengen; Even als in die van de Regelen van Bouwkunde, Schilderkunde, Dichtkunde, Meetkunde &c. Hoe ongerymd zegt dan wederom ROBINET. d. I. *Je conclus, QU'IL N'APPARTENOIT PAS AU RAISONNEMENT D'ÉTABLIR LA MORALITÉ DE NOS ACTIONS; & je pris le parti d'avoir recours aux décisions du sentiment.*

dat de *beweegredenen* dikwyls minder vermogende zyn, dan de *Dryfveeren*; de *Reden* minder vermogende dan *het Gevoel*. Deze Vraag kan reeds ten deele uit het te vooren verhandelde worden opgelost; ten deele verdient hare oplossing nader te worden aangedrongen, om aan de Voorstanders van het Zedelyk Gevoel, als een byzonder en onontwikkelbaar Vermogen, als een eerst Grondbeginzel van Zedelykheid, een schyn van bewys te ontnemen, het welk veele oppervlakkige Beschouwers heeft weg gelleept. Waardoor komt het tog, zeggen zy, als het bezef van Zedelyk goed en kwaad; van deugd en ondeugd, van het Verstand, van 't Oordeel, van de Reden afhangt; dat dan de verstandigsten, de vlugsten van Oordeel, de redenkundigsten niet altyd de beste, de eerlykste, de deugzaamste menschen zyn; maar integendeel veelal door de eenvoudigsten en ongeoeffendsten, in deugd verre overtroffen worden (*m*)? Wy weten niet, of wy ons meer over die vraag, zelfs door anders kundige lieden gedaan, moeten verwonderen, dan over den indruk, welke die vraag op veelen gemaakt heeft. Maar het een en ander verpligt ons om die vraag kortelyk te beantwoorden.

1. Wy hebben al te vooren gezien, dat onduidelijke, maar vlugge bezessen, dat veele denkbeelden te gelyk meer en Ziel en Lichaam aandoen, dan de langzame aandagt, en stukswyze beschouwing der Reden. Derhalven de sterke indrukzels, ja zelfs vooroordeelen van *het Gevoel*, zegenpraalen menigwerf over de zagtere aandoeningen *der Reden*.

2. Uit

(*m*) Verg. MERIAN *sur le sens Moral* (Hist. de l'Acad. de Berl. V. XIV.) ROBBIN. *de la Nat.* T. I. P. III. p. 230. HUTCHES. *Inquiry* T. II. Sect. I. Art. 4.

2. Uit het te vooren verhandelde kan ook blyken, dat de enkele beschouwende kennis niet genoeg is; maar dat derzelver lessen en voorschriften ons door geduurige herinnering, of door oeffening, zo eigen, zo gemeenzaam moeten geworden zyn, dat derzelver beschouwing en uitvoering by ons hebbelykheden zyn geworden. Men zou op gelyke wyze kunnen vragen, waarom de beste kenner van de regelen der Dichtkonst, niet altyd de beste Dichter; de beste kenner van de regelen der Schilderkonst, niet altyd de beste Schilder is? Men zou dezelfde vraag omtrent de Wiskunde en andere wetenschappen kunnen doen. De kennis, de beschouwende kennis, de bereekening der regelen kan met nut vooraf gaan; maar zy is noch in de Zedekunde, noch in eenige andere weetenschap, zonder de oeffening, zonder de verkregene hebbelykheden, genoegzaam.

3. Het is ontwyffelbaar, dat, beschouwender wyze, wanneer over eene voorledene gebeurtenisse, of nog te onderneemene daad, door die geenen zal geoordeeld worden, welke daarby geen belang hebben, dat dan in gemeene en gemakkelyke gevallen, de beslissingen zo van geoeffende en schrandere, als van eenvoudige en ongeoeffende menschen, meestal met elkanderen zullen overeenstemmen: en in ongemeene en ingewikkelde gevallen, de kundigsten, de geoeffendsten het best zullen oordeelen. Maar is 'er het eigenbelang der Beoordeelaars in opgesloten, dan zyn de gezichtpunten zo verschillende; dan is 'er zo veel tuschenkomst van Dryfveeren en Beweegredenen, en stryd tuschen dezelve, dat de enkele beschouwende kennis, hoe volmaakt anders, niet altyd genoegzaam is, om het best besluit voort te brengen. Om eenig voordeel van de

de vraag en daar in opgelotene tegenwerping te erlangen, zou men het geval aldus moeten stellen, dat en een Schrander, en een eenvoudig mensch, beiden zich volstrekt in de zelfde omstandigheden bevonden, de één geen meer belang dan de ander hadde; en slegts alleenlyk in den trap van fyn Oordeel, en doorzigtig Verstand verschilden: en dan staafte de ondervinding geenzins, dat een eenvoudig, minkundig en ongeoeffend mensch het best vonnis zou vellen, of het eerlykst besluit neemen. De woeste en onbeschaafde Volkeren hebben geenzins de beste Zedekunde geoeffend.

Het is der moeite wel waardig, dat wy, ten slot, nopens de kracht van dryfveeren en beweegredenen 'er nog eenige aanmerkingen byvoegen (n).

De trap van kracht, door welken wy tot werkdadigheid bewogen worden, is geëvenreedigd

1. Aan den trap van Volmaaktheid van het Voorwerp, welk wy beschouwen. Hoe volmaakter dat voorwerp is, hoe schooner; zo veel te meer moet hetzelfde ons begeerte-vermogen opwekken, en onzen Wil in werking brengen.

2. Doch deze Volmaaktheid, deze schoonheid is op haar zelven niet genoeg; zy is niets voor den geen, die haar niet kent: zy is iets voor die haar kent: zy is meer voor die haar beter kent. Derhalven de trap van kracht, door welken wy bewogen worden, is geëvenreedigd aan den trap der kennis zelve van de Volmaaktheid van het Voorwerp. En ook dit voldingt het bewys, dat woeste, dat barbaarsche Volkeren geen fyn gevoel voor het schoone, ook niet voor het Zedelÿk

(n) Zie MOSES MENDELSZOHN *over de gemengde Gevoelens.*

lyk schoon, en dus geen hoogen trap van Zedelyk Gewel kunnen bezitten.

3. Naar het belang 't welk wy nemen in het geluk van dien geen, wiens geluk door die zedelyke volmaaktheid bevorderd wordt.

4. Naar de meerdere of mindere voldoening voor de oorsprongelyke veerkragt der Ziele, uit die volmaaktheid ontftaande.

5. Eindelyk de trap van kragt, door welken wy bevoogen worden, is geëvenreedigd aan de vlugheid, de snelheid, met welken wy alle betrekkingen, alle de volmaakheden van het Voorwerp, als in eens, overzien. Is die vlugheid grooter; dan werken, om zo te spreken, alle de punten van aanraaking van het Volmaakt Voorwerp te gelyk op onze Ziel, op onzen Wil, en beweegen die op het kragtigst (o). In een onvolmaakt voorwerp heett het zelfde plaats: de schielike vertooning van al de akeligheden van 't voorwerp, verwekken dikwyls de grootste ontroering. Hier van daan de gevaarlykste gevolgen van heftige hartstogten: hoedanig in de ANDROMACHE van Racine de liefde van Orestes voor Hermione was, die hem eindelyk overhaalde, om zyn gezantschap t' ontëeren, haaren minnenyd en wraak ten dienste te staan, en den onschuldigen PYRRHUS den moorddolk in het hart te wringen: vooral zyne verbaasdheid en ontroering, die tot zinneloosheid overfloeg, wanneer hy, met weerzin het snood bevel van Hermione hebbende volvoerd, de

(o) Zie ook SULZER *Recherches sur les Sentim. Agr. & Désagr. Et Explic. d'un Parad. Psych. &c. Mémoir. de l'Acad. de Berlin.* T. XV. p. 442.

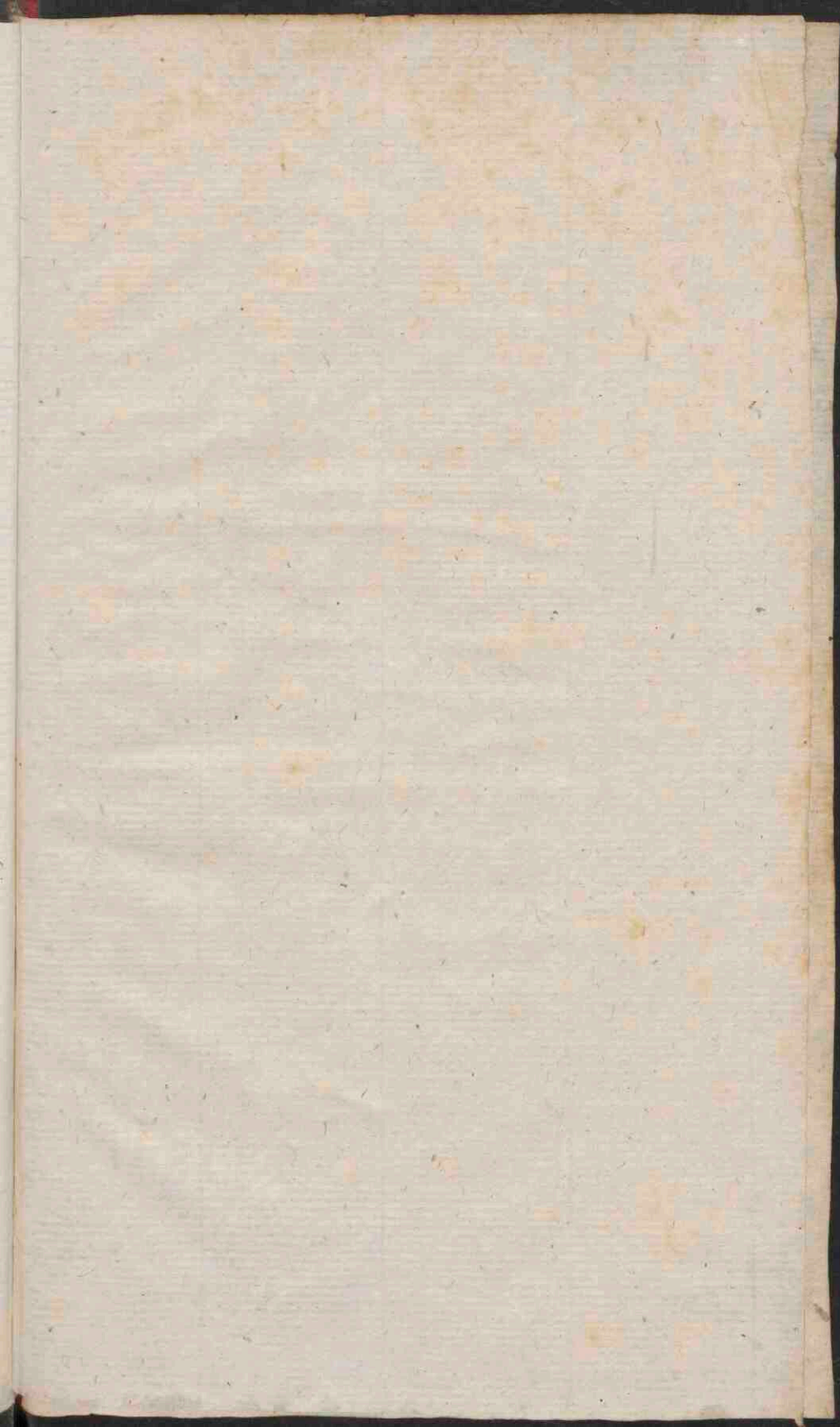
verfoeijing en yzing van haar zelve tot zyn loon ontvong. En deze aanmerking ontwikkelt te gelyk de reden, waarom de *beweegetreden* dikwyls voor de *dryfveeren* zwigten; en *het Gevoel* over de *Reden* een onwettig gebied, eene dwingelandy voert door de hartsogten, die niets anders zyn, dan de vlugge, schielike, maar verwarde, onduidelike voorstellen van goed of kwaad, van volmaaktheid of onvolmaaktheid van 't voorwerp, welken, door de al te groote snelheid en verwarring, dat goed en kwaad, dikwyls niet naar waarheid, maar naar vooroordeelen, vertoonen.

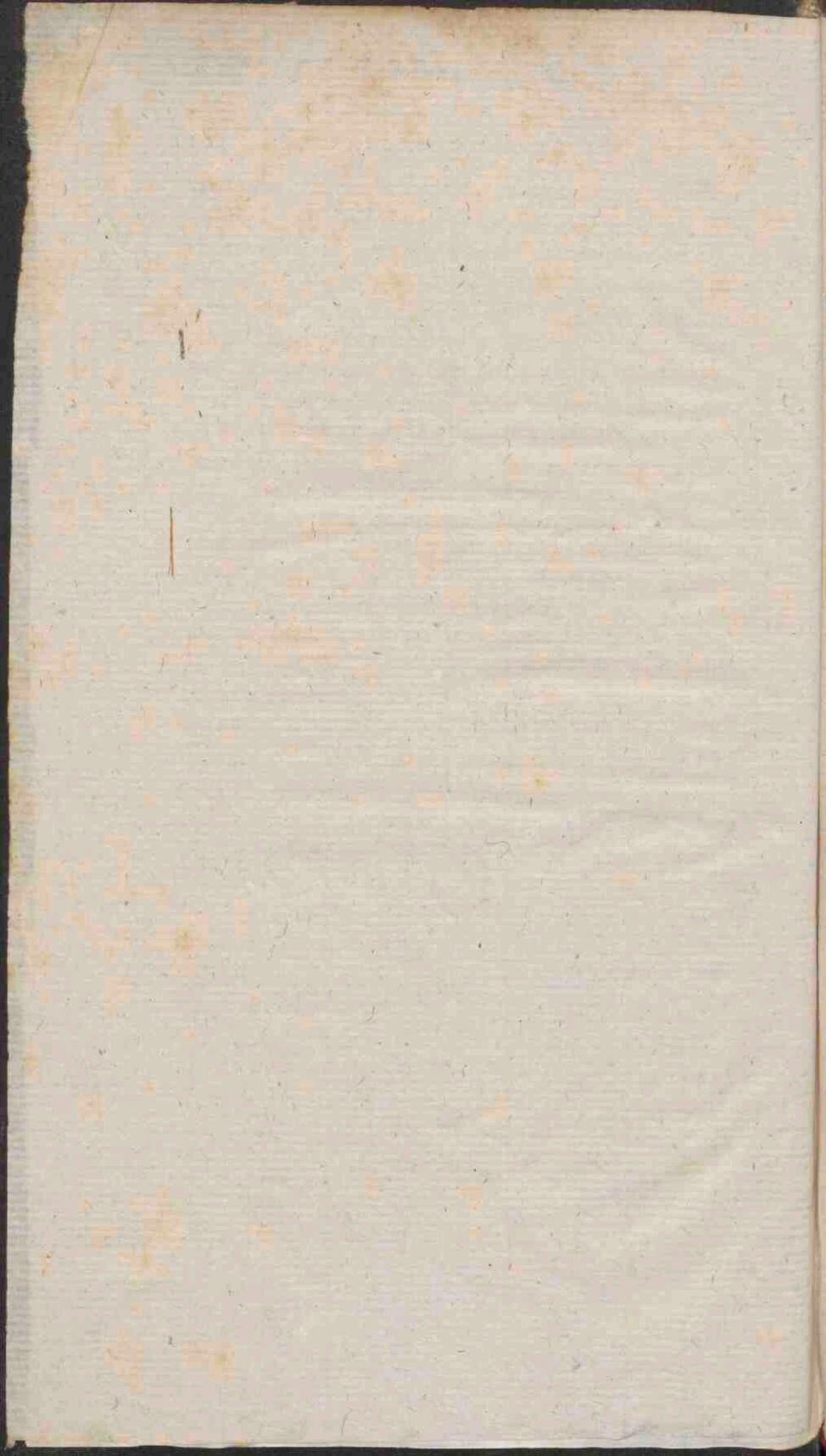
Wy hebben deze gewigtige zaken flegts aangestipt: Daar zoude nog een wyd veld open zyn voor overdenkingen, die in deze onuitputtelyke stof ons aanleiding zouden kunnen geven tot verscheidene ontdekkingen en verklaaringen van eenige verschynzelen in de Zielkunde. Maar wy zyn verpligt ons binnen de paalen van een Vertoog, van eene Verhandeling te beperken.

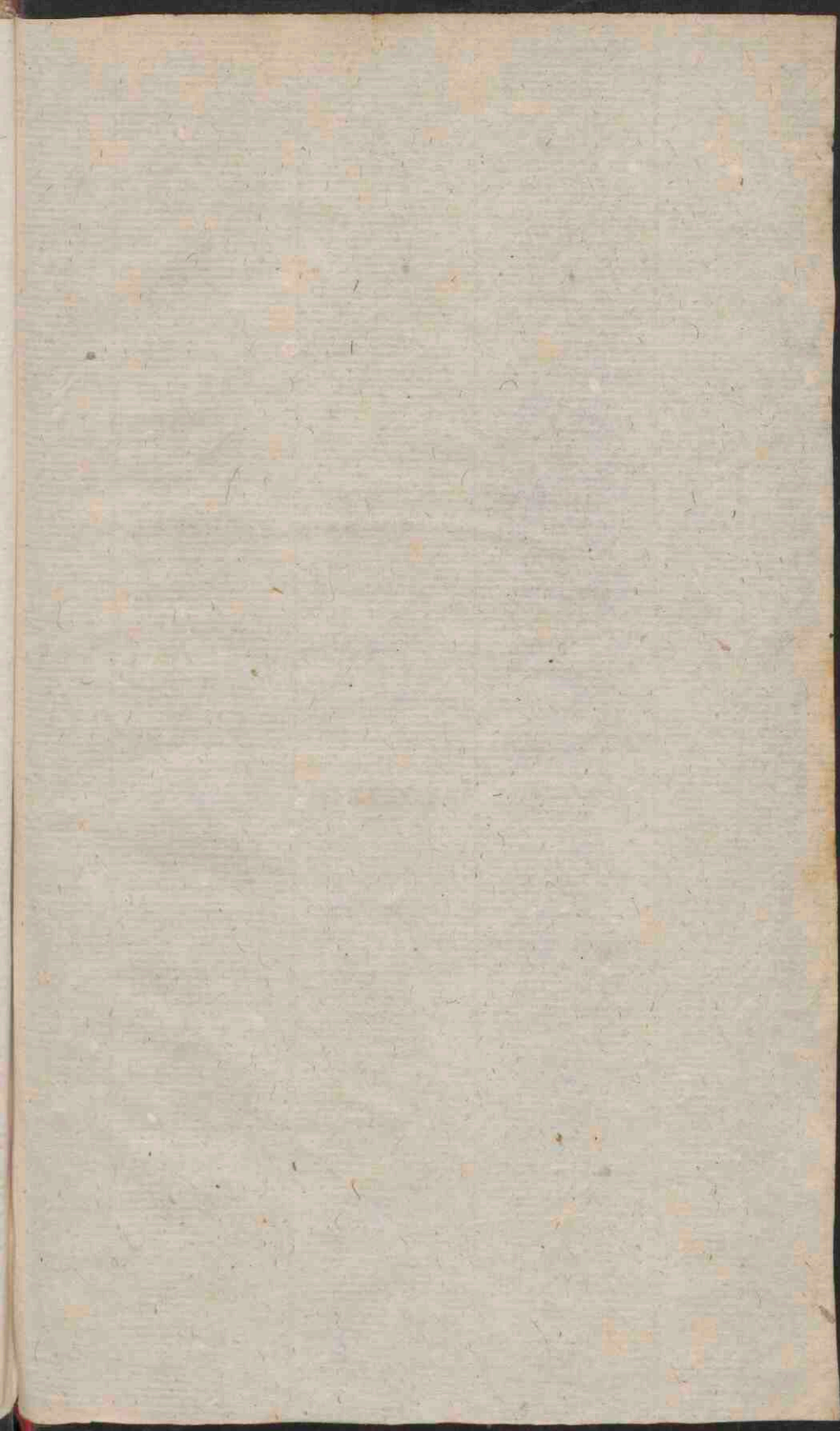

verandering en lang van haar zelve tot een loon om
 over. En deze verzameling onwillekeurig te geven de
 reuk, waarom de Aesthetische dijnits voor de
 deelen zwingen; en het Geest over de Reuk een
 enwilt gebied, eens bevestiging voor door de hers-
 tegen, die niet anders zijn, dan de vinger, welke
 jake, naar voorwaarde, onafgebroken voortduren van goed
 of kwaad, van volmaaktheid of onvolmaaktheid van
 voortgang, welke, door de al te geringe stichting en
 verandering, dat noch en kwaad, dikwijls niet naar
 verstand, maar naar vooroordeelen, voortduren.

Wy hebben deze gewijde zaken naar de zwaarte
 van kennis met een wijl voldaan van voor over-
 denking, die in deze omtrentingen het ons aan-
 ding konde brengen even tot verstand om de
 lijk en verstandigen van eenige veranderingen in
 de Reuk. Maar wy zijn verpligt ons danen de
 zaken van een Verdrag, van een Verandering te be-
 paken.

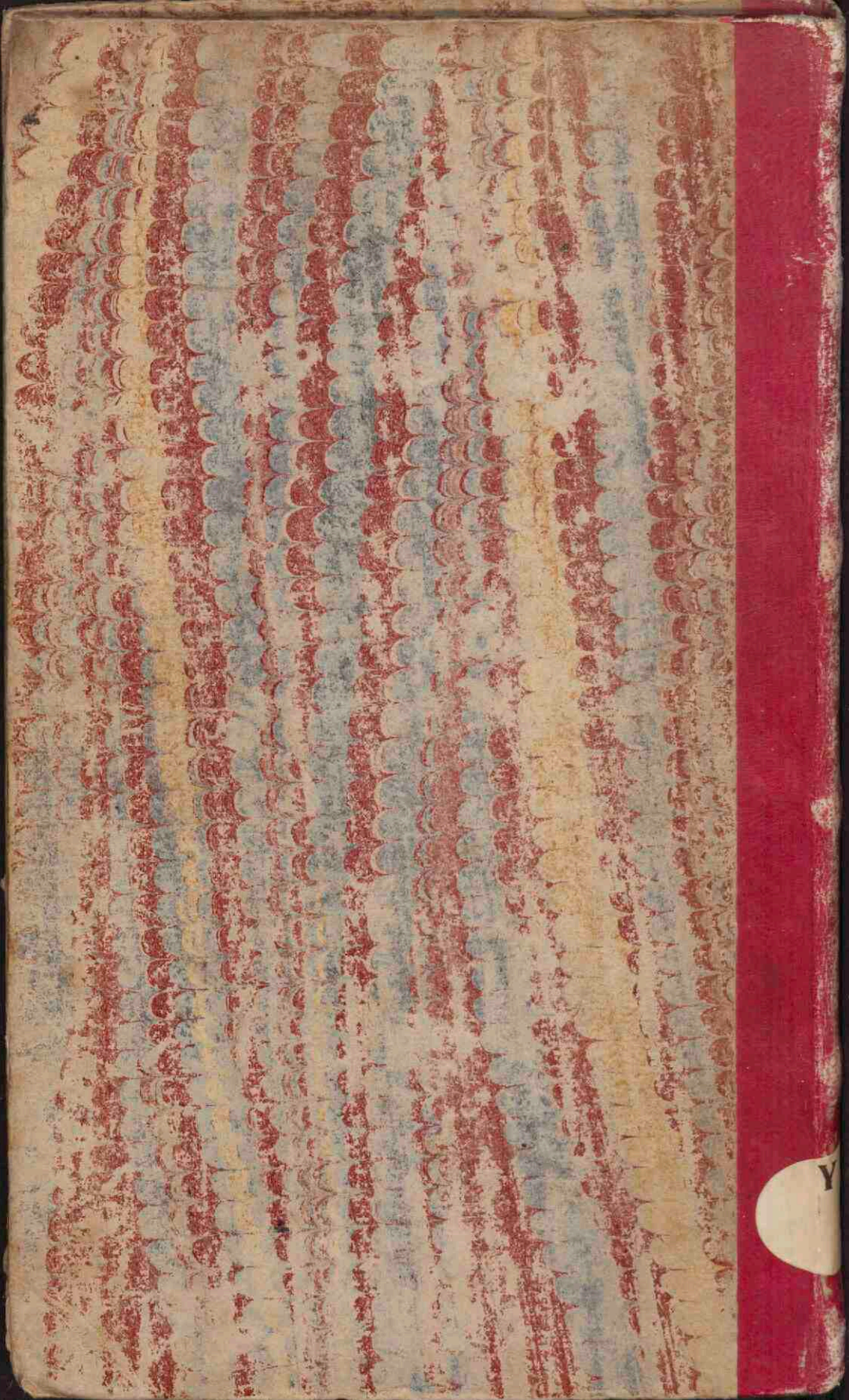

A 152029

9336

Y